

İKTİSAT ANABİLİM DALI
2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ:
MAKROEKONOMİK ETKİLER VE EKONOMETRİK BİR ANALİZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
HAZIRLAYAN
Tuba KARAKAŞ
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Selin AYAZ
KARS-2025

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ:
MAKROEKONOMİK ETKİLER VE EKONOMETRİK
BİR ANALİZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Tuba KARAKAŞ

DANIŞMAN VE JÜRİ ÜYELERİ

Dr. Öğr. Üyesi Selin AYAZ

Doç. Dr. Fatma Pınar EŞSİZ

Dr. Öğr. Üyesi Yunus KUTVAL

KARS-2025

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tuba KARAKAŞ tarafından hazırlanan “*2008 Küresel Krizi ve Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Etkiler ve Ekonometrik Bir Analiz*” başlıklı bu çalışma, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [*başarılı/başarısız*] bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan	:	İmza:
Üye	:	İmza:
Üye	:	İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “**2008 Küresel Krizi ve Türkiye Ekonomisi: Makroekonomik Etkiler ve Ekonometrik Bir Analiz**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

SCIENTIFIC ETHIC STATEMENT

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “**2008 Global Crisis and Turkish Economy: Macroeconomic Effects and an Econometric Analysis**” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

... / ... / 2025

Tuba KARAKAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLER

1.1. Ekonomik Krizlerin Tanımı Ve Sınıflandırılması	3
1.1.1. Reel Sektör Krizleri.....	5
1.1.2. Finansal Krizler.....	7
1.2. Ekonomik Krizlerin Sebepleri	9
1.3. Genel Hatlarıyla Türkiye’de Son Dönemde Yaşanan İktisadi Krizler.....	11
1.3.1. 1994 Türkiye Krizi	12
1.3.2. 2000 Yılı Kasım Krizi – 2001 Yılı Şubat Krizi	14
1.3.3. 2008 Küresel Krizi	17
1.3.4. COVID-19 Salgını ve 2023 Ekonomik Sıkıntıları	18

II. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN ÖNEMİ VE GÖSTERGELERİ

2.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma Kavramları	21
2.1.1. Geleneksel Büyüme Teorileri	23
2.1.2. Modern Büyüme Teorileri	26
2.2. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler	28

III. BÖLÜM

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ: ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

3.1. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Kökenleri ve Nedenleri	34
3.2. 2008 Ekonomik Kriz ile Birlikte Küresel Ekonomiye Bakış	37

IV. BÖLÜM

2008 KÜRESEL KRİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

4.1. Türkiye Ekonomisinin Yapısı (2006-2008 Dönemi)	49
4.2. 2008 Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri	50
4.3. 2008 Küresel Krizin Türkiye'deki Sektörlere Etkisi	51
4.4. Türkiye Ekonomisi ve 2008 Küresel Kriz ile Mücadele	52
4.5. 2008 Küresel Kriz Sonrası Türkiye Ekonomisinin Toparlanması	53

V. BÖLÜM

2008 KÜRESEL KRİZİNİN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK BÜYÜMESİ

ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TEST EDİLMESİ

5.1. Literatür Çalışmaları	56
5.2. Veri Setleri ve Ekonometrik Yöntemler	59
5.4. Analizin Genel Değerlendirmesi	72
5.5. Analiz Sonucu ve Politika Çıkarımları	72

SONUÇ VE ÖNERİLER	74
--------------------------------	-----------

KAYNAKÇA	76
-----------------------	-----------

EKLER	84
--------------------	-----------

ÖNSÖZ

Bu çalışmada gelişmekte olan bir ülke profilindeki, Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerinin yıllar içindeki durumu, ekonomik büyüme ile ilişkilendirilerek ve bu değişkenler arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak, 1991-2023 yılları arasındaki ekonomik sürecin, analizi yapılmıştır.

Tez çalışmasını yaparken, her anlamda yanımda olan, akademiye dair bütün tecrübe, bilgi ve birikimini benimle paylaşan, tez danışmanım, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Selin Ayaz'a, her durumda yanımda olduğunu hissettiren anneme, babama ve kardeşlerime, sevgili eşim Eren KARAKAŞ'a, sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tuba KARAKAŞ

Kars, 2025.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
2008 KÜRESEL KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİ: MAKROEKONOMİK ETKİLER VE
EKONOMETRİK BİR ANALİZ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Tuba KARAKAŞ
DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Selin AYAZ
2025 – IX + 85

ÖZET

Ekonomik krizler, ülkelerin makroekonomik yapılarında köklü sarsıntılara yol açan ve ekonomik büyüme süreçlerini kesintiye uğratan kritik dönüm noktalarıdır. Bu olaylar, yalnızca ulusal ekonomilerin dengesini bozmakla kalmaz, aynı zamanda küresel düzeyde zincirleme etkiler yaratarak toplumsal refahı ve istikrarı tehdit eder. Farklı coğrafyalarda ve dönemlerde, içsel veya dışsal pek çok faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu krizler, özellikle gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir kırılganlık unsuru teşkil etmektedir. Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren bu tür krizlerin etkisini sıkça deneyimlemiş bir ülke olarak, ekonomik büyüme performansında belirgin dalgalanmalar yaşamıştır. Bu bağlamda, bu tez çalışması, Türkiye'de 1990 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizleri genel hatlarıyla ele alarak 2008 krizinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini sistematik bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, 2008 yılında ortaya çıkan krizler özel bir dikkatle ele alınmış; bu dönemlerin Türkiye ekonomisine yansımaları detaylı bir şekilde analiz edilmiş ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ekonometrik bir yöntemle değerlendirilmiştir.

Tezin giriş bölümleri, ekonomik krizlerin kavramsal çerçevesini oluşturmaya yönelik bir temel sunmaktadır. Bu kapsamda, ekonomik krizlerin tanımı yapılmış, türleri sınıflandırılmış ve oluşum dinamikleri çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Krizlerin ortaya çıkışında, içsel faktörler ile dışsal faktörler arasındaki ilişki irdelenmiştir. Ardından, ekonomik büyüme kavramı ele alınmış; bu alanda geliştirilen teoriler, tarihsel gelişim süreçleri ve temel varsayımları ışığında açıklanmıştır. Tezin üçüncü bölümü, 2008 Küresel Ekonomik Krizi'nin kökenlerine ve küresel ekonomiye olan geniş kapsamlı etkilerine odaklanmıştır. Bu krizin, ABD'de başlayan finansal çöküşten dünya geneline yayılan bir ekonomik bunalıma dönüşüm süreci, uluslararası ticaret hacmindeki daralma ve finansal piyasalardaki istikrarsızlık gibi

unsurlar üzerinden incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise, Türkiye'nin bu küresel krizden nasıl etkilendiği ve bu süreçte izlenen politika tepkileri mercek altına alınmıştır. Uygulanan mali ve para politikalarının etkinliği, krizin yayılma hızı ve ekonomi üzerindeki sonuçları açısından değerlendirilmiştir.

Tezin analitik kısmında, Türkiye'de 2008 döneminde yaşanan ekonomik krizin büyüme üzerindeki etkileri, ekonometrik yöntemle derinlemesine araştırılmıştır. Bu amaçla, Granger Nedensellik Analizi yöntemi kullanılmış; bu yöntemle kriz döneminde olumsuz etkilenen makroekonomik göstergelerle GSYİH büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, ekonomik krizin Türkiye'nin büyüme dinamiklerinde önemli kırılmalara yol açtığını ortaya koymaktadır. Kriz dönemlerinde, enflasyon oranlarındaki yükseliş, işsizlik seviyesindeki artış ve döviz kuru oynaklığı gibi makroekonomik göstergelerin, büyüme performansını olumsuz yönde etkilediği gözlemlenmiştir. Kısa vadede, krizlerin ekonomik faaliyet hacmini daralttığı, üretim kapasitesinde kayıplara neden olduğu ve iç talebi baskıladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, uzun vadede bu etkilerin şiddeti azalmış; ekonomi, zamanla toparlanma işaretleri göstermiştir. Özellikle 2008 krizinin büyümede ciddi gerilemelere yol açtığı görülmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, ekonomik krizin Türkiye'nin büyüme sürecinde belirgin dalgalanmalara neden olduğunu ve bu dönemlerin ekonomik politikalarla şekillendirilen toparlanma süreçleriyle atlatıldığını ortaya koymaktadır. Kriz anlarında uygulanan müdahaleler ve yapısal reformlar, ekonomik istikrarın yeniden tesis edilmesinde kilit bir rol oynamış; böylece büyüme üzerindeki olumsuz etkiler bir ölçüde hafifletilmiştir. Tez, bu bağlamda, kriz dönemlerinde etkin politika araçlarının geliştirilmesi gerektiğini savunmakta ve ekonomik istikrarın korunmasının, krizlerin yıkıcı sonuçlarını en aza indirmede vazgeçilmez olduğunu vurgulamaktadır. Gelecekteki araştırmalar için, krizlerin sektörel düzeydeki etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve uzun vadeli yapısal reformların kriz yönetimindeki katkısının kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi önerilmektedir. Bu tür çalışmalar, Türkiye ekonomisinin dayanıklılığını artırmaya yönelik stratejilerin oluşturulmasında değerli ipuçları sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik krizler, Ekonomik büyüme, Türkiye Ekonomisi, 2008 Küresel Krizi, Granger Nedensellik Testi.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department of Economy
2008 Global Crisis and Turkish Economy: Macroeconomic Effects and an Econometric Analysis
Master's Thesis
Tuba KARAKAŞ
Supervisor
Assist Prof. Dr. Selin AYAZ
2025 – IX + 85

ABSTRACT

Economic crises are critical turning points that deliver deep shocks to a country's macro-economic structure and interrupt its growth trajectory. These episodes not only disturb domestic balances; they also set off chain reactions on a global scale, threatening social welfare and stability. Emerging across different regions and periods through a convergence of numerous internal and external factors, such crises represent a major source of vulnerability—especially for developing economies. Since the 1990s Turkey has repeatedly experienced their effects, displaying marked fluctuations in its growth performance. Against this backdrop, the present thesis reviews the crises that have struck Turkey since 1990 and, using a systematic approach, investigates how those of 2008 affected economic growth. The crises that erupted in 2008 receive special attention: their repercussions for the Turkish economy are analysed in detail and their impact on growth is evaluated with econometric techniques.

The introductory chapters lay the conceptual foundation for understanding economic crises. Within this framework the thesis defines crises, classifies their types, and discusses their underlying dynamics from multiple perspectives. It scrutinises the interplay between internal factors—such as budget deficits and financial-sector fragilities—and external factors, exemplified by sudden shifts in international capital flows. The concept of economic growth is then examined, and the main theories, historical evolution, and core assumptions in this field are presented.

Chapter 3 focuses on the origins of the 2008 Global Economic Crisis and its far-reaching repercussions for the world economy. It traces the transformation of the financial collapse that began in the United States into a worldwide downturn, highlighting the contraction of international trade volumes and the instability of

financial markets. Chapter 4 turns the lens on Turkey, probing how the country was affected by this global crisis and the policy responses it adopted. The effectiveness of the fiscal and monetary measures implemented, the speed with which the crisis spread, and its macro-economic consequences are all assessed.

In the analytical section, the impact of the 2008 crisis on Turkey's growth is investigated in depth using econometric methods—specifically, Granger causality analysis. This approach seeks to uncover causal relationships between GDP growth and the macro-economic indicators that deteriorated during the crisis. The findings reveal that the crisis produced significant structural breaks in Turkey's growth dynamics. During the turmoil, rising inflation, higher unemployment, and exchange-rate volatility exerted clear downward pressure on growth. In the short run, the crisis contracted economic activity, eroded productive capacity, and suppressed domestic demand. Over the longer term, however, these effects weakened and the economy gradually displayed signs of recovery. Even so, the 2008 episode caused a pronounced dip in growth.

In sum, this study shows that economic crises generate substantial fluctuations in Turkey's growth path and that recovery depends on policy-driven stabilisation efforts. Interventions and structural reforms undertaken during crisis moments play a pivotal role in re-establishing stability and partially cushioning the adverse effects on growth. The thesis therefore argues for the development of effective policy instruments tailored to crisis periods and emphasises that safeguarding macro-economic stability is indispensable for minimising the destructive consequences of such episodes. For future research it recommends more detailed, sector-level analyses of crisis impacts and a comprehensive assessment of how long-term structural reforms contribute to crisis management. Such work could provide valuable insights for designing strategies that bolster the resilience of the Turkish economy.

Keywords: Economic crises, Economic growth, Turkish Economy, 2008 Global Crisis, Granger Causality Test.

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri.
GSYİH	: Gayri Safi Yurt içi Hasıla.
GSMH	: Gayri Safi Mili Hasıla.
IMF	: Uluslararası Para Fonu.
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri.
FED	: ABD Merkez Bankası-Federal Rezerv Sistemi.
ECB	: Avrupa Merkez Bankası.
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü.
AB	: Avrupa Birliği.
ÜFE	: Üretici Endeksli Enflasyon.
TÜFE	: Tüketici Endeksli Enflasyon.
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu.
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler.
KDV	: Katma Değer Vergisi.
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi.
DU	: Dummy Değişkeni.
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımlar.
AIC	: Akaike Information Criterion.
ADF	: Augmented Dickey-Fuller.
KPSS	: Kwiatkowski- Phillips-Schmidt-Shin.
LNNGDP	: Logaritması Alınmış GSYİH.
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü.
EKK	: En Küçük Kareler Yöntemi.
ARDL	: Autoregressive Distributed Lag – Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli.
NARDL	: Nonlinear Autoregressive Distributed Lag – Doğrusal Olmayan Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli.
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu.
HDI	: İnsani Gelişim Endeksi.

CDS	: Kredi Temerrüt Swapları.
MBS	: Mortgage Destekli Varlıklar.
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi.
G-8	: Gelişmiş Sekiz Ülke.
VAR	: Vektör otoregresyon.
EO	: Enflasyon Oranı
I	: İşsizlik
GB	: GSYİH Büyümesi
YSY	: Yabancı Sermaye Yatırımları
DA	: Döviz Kuru (Alış)

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma Kavramları.....	22
Tablo 2.2. Ekonomik Büyümeye Etki Eden Temel Faktörler	29
Tablo 3.1 2008 Küresel Krizi Öncesinde ABD Ekonomisinin Durumu	35
Tablo 3.2. 2008 Krizi Öncesi ve Sonrasında Küresel Ekonomide Makroekonomik Durum	40
Tablo 4.1. Türkiye'nin 2006-2008 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeleri ...	50
Tablo 4.2. 2008 Krizinin Türkiye'de Sektörel Etkisi.....	52
Tablo 5.1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	60
Tablo 5.2. ADF Birim Kök Testine İlişkin Bulgular	63
Tablo 5.3. PP Birim Kök Testine İlişkin Bulgular.....	64
Tablo 5.4. ARDL modeline ilişkin Bound testi F istatistiği ve kritik değerleri	65
Tablo 5.5. Modele ilişkin Breusch-Godfrey LM testi bulguları	65
Tablo 5.6. Modele ilişkin Breusch-Pagan-Godfrey testi bulguları	67
Tablo 5.7. Modele İlişkin Ramsey Reset Testi Bulguları	68
Tablo 5.8. Modele İlişkin Hata Düzeltme Katsayısı Ve Kısa Dönem Etkisine İlişkin Bulgular	69
Tablo 5.9. Modele İlişkin Uzun Dönem Katsayıları Bulguları.....	70
Tablo 5.10. Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	72

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. GSYİH Büyümesi Yıllık (%)	43
Şekil 3.2. Enflasyon Oranları, Tüketici Fiyatları Yıllık (%).....	44
Şekil 3.3. İşsizlik Toplamı (% Toplam İşgücü)-Modellenmiş ILO Tahmini.....	45
Şekil 3.4. Yabancı Doğrudan Yatırım (GSYİH %-Net Girişler)	46
Şekil 5.1. Serilerin Yıl Bazlı Grafikleri	62
Şekil 5.2. Modele İlişkin Jarque-Bera testi bulguları	66
Şekil 5.3. Modele İlişkin CUSUM Grafiği	66
Şekil 5.4. Modele İlişkin CUSUM2 Grafiği.....	68

GİRİŞ

Ekonomik krizler, tarih boyunca ulusların ekonomik yapılarını köklü bir şekilde sarsan ve uzun vadeli büyüme hedeflerini sekteye uğratan olaylar olarak öne çıkmıştır (Reinhart ve Rogoff, 2009). Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan 1929 Büyük Buhranı, küresel ekonomide silinmez izler bırakmış; bu olay, krizlerin doğasını, yayılım mekanizmalarını ve sonuçlarını anlamaya yönelik zengin bir teorik birikimin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kindleberger ve Aliber, 2011). 1990 sonrası dönemde ise, özellikle gelişmekte olan ülkeler, art arda gelen ekonomik sarsıntılarla karşı karşıya kalmış; bu durum, büyüme süreçlerinde ciddi dalgalanmalara yol açmıştır (Akyüz ve Boratav, 2003). Türkiye ekonomisi de bu bağlamda, 1994, 2001 ve 2008 yıllarında deneyimlenen büyük ölçekli krizlerle önemli sınavlardan geçmiş; her bir kriz, ekonomik büyüme dinamikleri üzerinde derin ve çok yönlü etkiler yaratmıştır (Özatay ve Sak, 2003).

Türkiye'nin ekonomik krizlerle olan ilişkisini anlamak için büyüme teorilerine yakından bakmak gerekmektedir. Ekonomik büyüme, yalnızca Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamlarındaki artışla sınırlı bir olgu olmayıp, aynı zamanda yapısal dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma gibi geniş bir perspektifi içermektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004). Geleneksel büyüme modelleri, sermaye birikimi ve iş gücü arzındaki artışı temel itici güçler olarak tanımlarken (Solow, 1956), modern yaklaşımlar bu çerçeveyi genişletmiş; insan sermayesinin niteliği, teknolojik yenilikler ve finansal istikrar gibi unsurların büyüme üzerindeki belirleyici rollerini vurgulamıştır (Romer, 1986; Lucas, 1988). Türkiye'de 1990 sonrası dönemde yaşanan krizlerin büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde, her bir dönemin kendine özgü dinamikleri dikkat çekmektedir. 1994 krizi, yüksek enflasyon ve döviz kuru şoklarının ekonomiyi derinden vurmasıyla karakterize olmuş; 2001 krizi, bankacılık sektöründeki yapısal zayıflıkların bir yansıması olarak ortaya çıkmış; 2008 krizi ise küresel finansal sistemdeki çöküşün Türkiye'ye uzanan dalgalarıyla etkili olmuştur (Celasun, 1994; Özatay, 2009; Uygur, 2010).

Türkiye'nin 1990 sonrası ekonomik büyüme serüveni, artan dış borçlanma, kronik cari açık problemleri ve küresel sermaye akımlarına olan bağımlılık gibi faktörlerle şekillenmiş; bu unsurlar, krizlerin etkisini daha da keskin hale getirmiştir (Ertuğrul

ve Yeldan, 2011). Örneğin, 2001 krizi, bankacılık sisteminde köklü reformların hayata geçirilmesine vesile olmuş ve ekonomik yapının yeniden düzenlenmesinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Ancak, 2008 küresel krizi, sanayi üretiminde yaşanan keskin düşüşler ve istihdam kayıplarıyla Türkiye ekonomisini bir kez daha zor bir sınava tabi tutmuştur (Özatay, 2009; DPT, 2010). Krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmek amacıyla, ekonometrik analizler akademik çalışmalarda sıkça başvurulan bir yöntemdir.

Bu tez çalışması, Türkiye’de 2008 döneminde gerçekleşen ekonomik krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini sistematik bir şekilde analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde, ekonomik krizlerin kavramsal tanımı ve sınıflandırması ayrıntılı bir şekilde ele alınacak; ikinci bölümde ise ekonomik büyüme kavramı, temel göstergeleri ve teorik temelleri çerçevesinde incelenecektir. Üçüncü ve dördüncü bölümler, 2008 Küresel Ekonomik Krizi’nin ortaya çıkış sürecini ve Türkiye ekonomisine olan etkilerini derinlemesine irdelleyecek; bu süreçte uygulanan politikaların sonuçları da değerlendirilecektir. Son bölümde ise, Türkiye’de yaşanan krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, ekonometrik analiz aracılığıyla somut verilerle ortaya konacaktır. Bu araştırma, kriz dönemlerinin ekonomik büyüme dinamikleri üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik bir katkı sunmayı ve gelecekte uygulanabilecek ekonomi politikalarına dair rehber öneriler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, Türkiye’nin ekonomik istikrarını koruma ve krizlere karşı direncini artırma yönünde atılabilecek adımlara dair bir perspektif sunulması hedeflenmektedir.

I. BÖLÜM

EKONOMİK KRİZLER

Bu bölümde ekonomik krizlerin tanımı, sınıflandırılması, sebepleri üzerinde durulmuştur.

1.1. Ekonomik Krizlerin Tanımı Ve Sınıflandırılması

Ekonomik krizler, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerinde ani ve keskin düşüşlerin yaşandığı, istihdam, üretim ve finansal piyasalarda belirgin dengesizliklerin ortaya çıktığı dönemler olarak tanımlanabilir (Reinhart ve Rogoff, 2009). Bu tür olaylar, ekonomik sistemin temel dinamiklerini sarsarak yalnızca makroekonomik göstergeleri değil, bireylerin yaşam standartlarını ve toplumsal refahı da derinden etkileyen geniş çaplı gerilemelere yol açabilir. Ekonomik krizlerin temelinde genellikle yüksek enflasyon, finansal sistemdeki çöküşler, döviz kuru dalgalanmaları veya küresel ekonomik şoklar gibi faktörler yatmakta olup, bu unsurlar uzun vadede büyüme ve kalkınma süreçlerini ciddi şekilde baltalayabilir (Mishkin, 1997). Özellikle gelişmekte olan ülkeler, ekonomik yapılarındaki yapısal kırılganlıklar ve dışsal şoklara karşı sınırlı direnç kapasiteleri nedeniyle, krizlerin yıkıcı etkilerine daha fazla maruz kalabilmektedir. Bu durum, krizlerin hem ortaya çıkış biçimlerini hem de sonuçlarını anlamayı ve yönetmeyi daha karmaşık hale getirmektedir.

Ekonomik krizler, kimi zaman ani ve beklenmedik bir bozulma şeklinde kendini gösterirken, kimi zaman ise uzun süreli makroekonomik zayıflıkların birikimiyle tedrici bir şekilde gelişebilir. Örneğin, finansal sistemde yıllarca süregelen yapısal sorunlar, aşırı borçlanma veya sürdürülemez politikalar, belirli bir eşikte birleşerek ani bir çöküşü tetikleyebilir. Bu bağlamda, krizlerin sınıflandırılması, oluşum dinamiklerini ve etkiledikleri alanları anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Ekonomik Krizler; Reel Sektör Krizleri ve Finansal Krizler olmak üzere ikiye ayrılır (Kibritçioğlu, 2001: 175). Literatürde ekonomik krizler genellikle iki temel kategori altında ele alınsa da bu kategorilerin ötesinde, her iki alanı birden etkileyen karma krizler de dikkate değer bir yer tutmaktadır.

Reel sektör krizleri, ekonomik sistemin üretim kapasitesini, istihdam düzeyini ve genel faaliyet hacmini doğrudan etkileyen olaylar olarak öne çıkar. Bu tür krizler, genellikle arz yönlü şoklar, sanayi sektöründeki daralmalar veya uzun süreli durgunluklarla ilişkilendirilir. Tarihsel bir örnek olarak, 1970'lerdeki petrol krizleri, ham petrol fiyatlarındaki ani yükselişin üretim maliyetlerini artırması yoluyla küresel ekonomide ciddi bir yavaşlamaya neden olmuştur (Kindleberger ve Aliber, 2011). Bunun yanı sıra, tarım sektöründe iklim koşullarından kaynaklanan verim kayıpları, doğal afetler veya siyasi istikrarsızlık gibi unsurlar da reel krizlerin tetikleyicileri arasında yer alabilir. Bu krizler, ekonomik faaliyetlerin temel yapı taşlarını hedef aldığı için, toplumun geniş kesimlerini doğrudan etkileyen sonuçlar doğurur ve genellikle uzun bir toparlanma süreci gerektirir.

Finansal krizler ise, finansal piyasalarda ortaya çıkan dengesizliklerin sonucunda şekillenir ve bankacılık sektörü çöküşleri, döviz kuru krizleri, borsa düşüşleri veya aşırı borçlanma gibi faktörlerle ilişkilendirilir. 2008 Küresel Finansal Krizi, bu tür bir krizin çarpıcı bir örneğini teşkil eder; aşırı risk iştahına sahip finans kuruluşlarının mortgage piyasasındaki çöküşü, domino etkisiyle küresel bir ekonomik daralmaya yol açmıştır (Claessens ve Kose, 2013). Finansal krizler, yatırımcı güveninin erozyona uğraması, bankacılık sisteminde likidite sıkışıklığı ve kredi mekanizmalarının durma noktasına gelmesi gibi sonuçlar doğurarak, reel sektöre de kaçınılmaz bir şekilde yayılır. Finansal sistemin reel ekonomiyle olan bu iç içe geçmişliği, krizlerin yayılma hızını ve yıkıcı etkisini artıran temel unsurlardan biridir.

Bazı durumlarda ise krizler, hem reel sektörü hem de finansal piyasaları aynı anda etkileyerek "karma krizler" olarak sınıflandırılır. Bu tür krizler, genellikle finansal sistemdeki bir çöküşle başlar ve ardından üretim, istihdam ve büyüme gibi reel ekonomi göstergelerinde sert düşüslere yol açar. 1997 Asya Finansal Krizi, bu dinamiğin açık bir örneğidir; spekülasyon sermaye çıkışları ve döviz kuru çöküşü ile başlayan süreç, kısa sürede bölge ekonomilerinde yaygın bir daralmaya dönüşmüştür. Karma krizler, özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük bir tehdit oluşturur; zira bu ekonomiler, sınırlı tampon mekanizmalar ve dışa bağımlı yapılar nedeniyle krizlerin etkilerine karşı daha savunmasızdır. Bu tür durumlar, kriz yönetiminde çok yönlü ve koordineli politika yanıtlarını zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik krizler, farklı kökenlere sahip olsalar da, ekonomik sistemin işleyişini temelden etkileyen karmaşık olgulardır. Krizlerin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılan sınıflandırmalar, hem akademik analizlerde hem de politika yapım süreçlerinde yol gösterici bir rol oynar. Krizlerin yıkıcı etkilerini en aza indirmek için erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi, finansal piyasalar için sağlam düzenleyici çerçeveler oluşturulması ve ekonomik politikaların zamanında ve etkin bir şekilde devreye sokulması büyük önem taşır. Bu unsurlar, krizlerin hem önlenmesinde hem de yönetilmesinde kritik birer dayanak noktasıdır ve ekonomik istikrarın korunması adına vazgeçilmezdir.

1.1.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri, ekonomik yapının temel üretim ve tedarik mekanizmalarında ortaya çıkan ciddi aksaklıklar neticesinde şekillenen ve çok yönlü etkiler doğuran krizlerdir. Bu tür krizler, genellikle talepte ani daralmalar, üretim maliyetlerinde beklenmedik yükselişler, enerji kaynaklı şoklar, doğal afetler ya da jeopolitik riskler gibi faktörlerin birleşimiyle tetiklenir (Blanchard ve Johnson, 2012). Reel sektör krizleri, özellikle sanayi, tarım ve hizmet sektörlerini hedef alarak ekonomik dengelerin bozulmasına yol açar; bu da üretim kapasitesinde gerileme, işsizlik oranlarında artış, yatırım faaliyetlerinde belirgin bir azalma ve ekonomik büyüme göstergelerinde olumsuz değişimler gibi sonuçlar doğurur. Ekonominin reel unsurlarını doğrudan etkileyen bu krizler, yalnızca makroekonomik göstergeleri değil, toplumsal refahı ve bireylerin günlük yaşamını da derinden sarsabilen bir güce sahiptir.

Reel sektör krizleri üç şekilde ortaya çıkar: Bunlar durgunluk krizi, işsizlik krizi ve enflasyon krizidir(Engin, 2007: 37).

- Enflasyon Krizi: Mal ve hizmetlerde oluşan genel fiyatlar seviyesinin sürekli artması ve belli bir eşiği geçmesiyle ortaya çıkan krize, enflasyon krizi denir.
- Durgunluk Krizi: Fiyatlar genel seviyesinde gerçekleşen artışın, mal ve hizmet üretirken yatırımı teşvik edecek düzeyin altında kalması sonucu oluşur. Yani, ekonomide yeterli düzeyde yatırım yapılamaması sonucunda, GSMH artış hızının düşmesi sonucu oluşur.

- İşsizlik Krizi: Emek piyasasında ortaya çıkan işsizliğin, nispeten alışılan düzeyin üzerine çıkması sonucu oluşan krizdir.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, reel sektör krizlerinin ekonomik sistemler üzerinde uzun vadeli ve çoğu zaman kalıcı izler bırakabildiği açıkça görülmektedir. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, 1973 Petrol Krizi'dir. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) arz kısıtlamalarıyla petrol fiyatlarının dört katına çıkması, küresel çapta üretim maliyetlerini dramatik bir şekilde artırmış ve pek çok ülkede derin bir ekonomik durgunluğu tetiklemiştir. Bu kriz, enflasyonun yükseldiği ve ekonominin durma noktasına geldiği stagflasyon olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuş; böylece ekonomik teoride yeni tartışmalara kapı aralamıştır (Hamilton, 1983). Petrol fiyatlarının üretim süreçleri üzerindeki belirleyici etkisi bu dönemde net bir şekilde ortaya çıkmış; ülkeler, enerji bağımlılığını azaltmak ve alternatif kaynaklara yönelmek için stratejik adımlar atmaya zorlanmıştır. Bu kriz, reel sektörün dışsal şoklara karşı ne denli hassas olduğunu gözler önüne seren bir dönüm noktasıdır.

Bir diğer dikkat çekici örnek ise 1929 Büyük Buhranı'dır. Finansal piyasalarda spekülasyon bir balonun patlaması ve talepteki ani daralmanın üretim fazlasıyla birleşmesi, ABD ekonomisini temelinden sarsmış ve bu etki kısa sürede küresel bir yayılım göstermiştir. Büyük Buhran, sanayi üretiminde eşi görülmemiş bir çöküşe, işsizlik oranlarının tarihte görülmemiş seviyelere ulaşmasına ve tüketici talebinin dramatik bir şekilde gerilemesine yol açmıştır. Bu dönemde, ekonomilerin dayanıklılığını artırmak amacıyla devlet müdahaleleri ön plana çıkmış; Keynesyen ekonomi politikalarının temelleri atılarak, kamu harcamalarının ekonomik toparlanmadaki rolü yeniden tanımlanmıştır. Büyük Buhran, reel sektör krizlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve politik dönüşümleri de tetikleyebileceğini gösteren çarpıcı bir vaka olarak literatürdeki yerini almıştır.

Türkiye bağlamında ise reel sektör krizlerinin etkileri, 1994 ekonomik krizi örneğiyle somut bir şekilde gözlemlenebilir. Bu kriz, kamu harcamalarındaki ölçsüz artış ve para arzının denetimsiz bir şekilde genişlemesi gibi içsel faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Celasun, 1994). 1994 krizi, Türkiye'nin ekonomik yapısındaki kırılganlıkları gözler önüne seren bir uyarı niteliği taşımış; aynı zamanda, kriz sonrası dönemde mali disiplin ve yapısal reformların gerekliliğini bir kez daha vurgulamıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, reel sektör krizleri, ekonomilerin temel yapı taşları olan üretim, yatırım ve istihdam üzerinde derin ve çoğu zaman uzun soluklu etkiler bırakan olaylardır. Tarihsel örnekler, bu tür krizlerin yalnızca ulusal ekonomileri değil, küresel ekonomik dengeleri de dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. 1973 Petrol Krizi'nin enerji politikalarına, Büyük Buhran'ın ise ekonomi yönetimine yönelik paradigmaları değiştirdiği düşünöldüğünde, reel sektör krizlerinin yapısal etkileri daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda, hem politika yapıcılarının hem de özel sektörün, krizlerin ortaya çıkmasını önlemek veya etkilerini hafifletmek amacıyla proaktif stratejiler geliştirmesi kritik bir önem taşır. Erken uyarı mekanizmalarının kurulması, arz şoklarına karşı tampon stokların oluşturulması ve sektörel çeşitlendirme gibi yaklaşımlar, reel sektör krizlerine karşı direnci artırabilecek temel adımlar arasında yer alır. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için ise, bu tür stratejiler, ekonomik istikrarın korunması ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması açısından hayati bir gereklilik olarak öne çıkar.

1.1.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, bankacılık sisteminde likidite daralmaları, sermaye piyasalarında ani çöküşler ya da döviz kurlarındaki aşırı oynaklıklar gibi unsurların tetiklediği ve ekonomik yapıyı temelden sarsan olaylar olarak tanımlanabilir (Kaminsky ve Reinhart, 1999). Bu krizler, genellikle finansal sistemin içsel kırılganlıklarının ve makroekonomik dengesizliklerin birikiminden kaynaklanır; piyasalarda güven erozyonuna yol açarak yatırım ortamını tahrip eder, sermaye çıkışlarını hızlandırır ve ekonomik durgunluk riskini ciddi şekilde artırır. Finansal sistem ile reel ekonomi arasındaki sıkı bağlar, bu tür krizlerin etkisini daha da derinleştirir; zira finansal alandaki bir çöküş, kısa sürede üretim, istihdam ve tüketim gibi reel ekonomi unsurlarını da etkisi altına alarak geniş çaplı bir bunalıma dönüşebilir. Finansal krizlerin dinamiklerini anlamak, hem oluşum mekanizmalarını çözümlemek hem de bu tür olaylara karşı etkili önlemler geliştirmek açısından büyük önem taşır.

Finansal krizler, oluşum nedenleri ve etkiledikleri alanlar açısından farklı türler altında sınıflandırılabilir. Bu bağlamda, bankacılık krizleri, döviz krizleri ve borç krizleri, finansal sistemin istikrarını tehdit eden temel kategoriler olarak öne çıkar.

Her bir tür, kendine özgü dinamikleri ve yayılma mekanizmalarıyla ekonomik yapılar üzerinde farklı izler bırakır.

Bankacılık krizleri, finansal sistemin temel direği olan bankacılık sektörünün istikrarını doğrudan tehlikeye atan olaylardır. Bu tür krizler, genellikle bankaların kredi verme kapasitesinin durma noktasına gelmesi, mevduat sahiplerinin güven kaybıyla panik halinde para çekme eğilimine yönelmesi ve likidite sıkışıklığının baş göstermesiyle ortaya çıkar (Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 1998). Bankaların sermaye yapısındaki zayıflama, kredi akışını kısıtlayarak reel sektörü finanse etme yeteneğini baltalar; bu da üretimde daralmalar, işletme iflasları ve işsizlikte artış gibi yıkıcı sonuçlar doğurur. Türkiye’de 2001 bankacılık krizi, bu tür bir krizin çarpıcı bir örneğini sunar. Yüksek kamu borçlanması, finansal istikrarsızlığın derinleşmesi ve bankacılık sektöründeki yapısal sorunların birleşimi, sistemi çöküşün eşiğine getirmiştir. Krizin şiddeti, hükümeti Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli kapsamlı kurtarma paketleri uygulamaya zorlamış; bu müdahaleler, finansal sistemin yeniden dengelenmesi için kritik bir rol oynamıştır (Özatay, 2002). Bankacılık krizleri, finansal sistemin ekonomideki dolaşım mekanizması niteliğini göz önüne serer ve zayıf düzenlemelerin ne denli büyük riskler barındırabileceğini ortaya koyar.

Döviz krizleri, bir ülkenin para biriminin ani ve dramatik bir şekilde değer kaybetmesi, döviz rezervlerinin hızla erimesi ve sermaye kaçışlarının ivme kazanmasıyla karakterize edilen finansal çalkantılardır. Bu tür krizler, genellikle spekülatif sermaye hareketleri, sürdürülemez cari açıklar ve ekonomi politikalarındaki başarısızlıklarla tetiklenir. Döviz kuru rejimindeki kırılganlıklar, bu krizlerin ortaya çıkışını hızlandıran temel unsurlardan biridir. Türkiye’nin 2001 döviz krizi, bu dinamiklerin açık bir yansımasıdır; sabit kur rejiminin sürdürülemez hale gelmesi, spekülatif atakların yoğunlaşması ve Türk Lirası’nın aşırı değer kaybı, krizi derinleştiren ana faktörler olmuştur (Özatay ve Sak, 2003). Döviz krizleri, özellikle dışa bağımlı ekonomilerde ithalat maliyetlerini artırarak enflasyonist baskıları körükler; aynı zamanda, dış borçların çevrilmesini zorlaştırarak finansal sistemi daha da kırılgan hale getirir. Bu tür krizler, ulusal para biriminin değerinin korunması ve sermaye akımlarının dengelenmesi için etkin politikaların önemini bir kez daha vurgular.

Borç krizleri, kamu veya özel sektörün aşırı borçlanması ve bu borçları ödeyememe noktasına gelmesiyle ortaya çıkan finansal bunalımlardır. Yüksek faiz oranları, kontrol edilemeyen bütçe açıkları ve kötü yönetilen borçlanma politikaları, bu krizlerin temel tetikleyicileri arasında yer alır. Borç krizleri, ülkenin uluslararası kredi notlarının düşmesine, yabancı yatırımcıların piyasadan çekilmesine ve uzun süreli bir ekonomik durgunluğa yol açabilir. 2008 Küresel Finansal Krizi, bu tür bir krizin küresel ölçekteki etkisini gözler önüne seren çarpıcı bir örnektir. ABD’de düşük kaliteli mortgage kredilerinin aşırı borçlanma yoluyla finansal sistemde bir balona dönüşmesi, krizin fitilini ateşlemiş; bu balonun patlaması, dünya genelinde derin bir resesyona neden olmuştur (Roubini ve Mihm, 2010). Borç krizleri, finansal disiplinin ve borç yönetiminin ekonomik istikrar için ne denli kritik olduğunu ortaya koyar; aynı zamanda, aşırı risk iştahının sistemik çöküşlere nasıl zemin hazırlayabileceğini gösterir.

Finansal krizler, her bir türüyle, ekonomik sistemin kırılganlıklarını açığa vuran ve geniş kapsamlı sonuçlar doğuran olaylardır. Bankacılık krizleri likidite ve kredi akışını, döviz krizleri dış dengeyi, borç krizleri ise mali sürdürülebilirliği tehdit eder. Bu krizlerin reel ekonomiyle olan güçlü bağları, etkilerinin yalnızca finansal alanla sınırlı kalmayıp, üretim, istihdam ve tüketim gibi temel ekonomik faaliyetlere de yayıldığını gösterir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler, bu tür krizlere karşı daha hassas bir konumda bulunur; zira dışa bağımlılık, yapısal zayıflıklar ve sınırlı tampon mekanizmalar, krizlerin yıkıcı etkisini artırabilir. Bu nedenle, finansal krizlerin önlenmesi ve yönetilmesi için güçlü düzenleyici çerçeveler, erken uyarı sistemleri ve etkili politika müdahaleleri büyük bir gereklilik olarak öne çıkar. Finansal istikrarın korunması, yalnızca krizlerin etkisini hafifletmekle kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyümenin uzun vadeli sürdürülebilirliğini güvence altına alır.

1.2. Ekonomik Krizlerin Sebepleri

Ekonomik krizler, genellikle birden fazla faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve birbirini tetikleyen zincirleme reaksiyonlarla derinleşen karmaşık süreçlerdir (Mishkin, 1997). Bu krizlerin kökeninde yatan sebepler, ekonomik sistemlerin yapısal dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir ve çoğu zaman makroekonomik, finansal ve politik unsurlar olarak üç ana başlık altında sınıflandırılabilir. Her bir faktör, kendi içinde bağımsız bir etkiye sahip olsa da, çoğu zaman bu unsurlar birbiriyle iç

içe geçerek krizlerin şiddetini ve yayılımını artırır. Bu bağlamda, krizlerin oluşum mekanizmalarını anlamak, hem geçmişteki olaylardan ders çıkarmak hem de gelecekteki riskleri bertaraf etmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde makroekonomik faktörler, finansal faktörler ve politik faktörlerin etkilerinin bilinmesi gerekmektedir.

Makroekonomik dengesizlikler, ekonomik krizlerin ortaya çıkışında temel bir rol oynar. Aşırı kamu harcamaları, yüksek bütçe açıkları, hiperenflasyon ve dış ticaret dengesizlikleri gibi unsurlar, ekonomik istikrarı tehdit eden başlıca makroekonomik tetikleyicilerdir (Krugman, 2009). Bu tür faktörler, piyasalarda güven kaybına yol açarak ekonomik büyümeyi baltalar ve yatırım ortamını olumsuz etkiler. Örneğin, Türkiye’de 1994 krizi, bu dinamiklerin açık bir yansımasıdır. Kamu açıklarının kontrol edilemez bir şekilde büyümesi, enflasyonun hızla yükselmesi ve yanlış döviz kuru politikalarının uygulanması, krizi kaçınılmaz hale getirmiştir (Celasun, 1994). Türk Lirası’nın ani değer kaybı ve finansal piyasalardaki sert dalgalanmalar, yatırımcı güveninde ciddi bir erozyona neden olmuş; bu da ekonomik istikrarsızlığın daha da derinleşmesine yol açmıştır. Makroekonomik faktörler, ekonomik sistemin temel taşlarındaki çatlakları ortaya çıkararak, krizlerin domino etkisiyle yayılmasının önünü açabilir.

Finansal sistemdeki kırılganlıklar, ekonomik krizlerin oluşumunda en sık karşılaşılan nedenler arasında yer alır. Bankacılık sektöründe aşırı kredi genişlemesi, spekülasyon yatırımların artışı ve finansal piyasalarda etkin düzenleme mekanizmalarının eksikliği, bu tür krizlerin temel tetikleyicileridir (Obstfeld ve Rogoff, 2010). Finansal denetimin yetersizliği, piyasalarda risk iştahını körükler ve aşırı borçlanma gibi sürdürülemez eğilimleri teşvik eder; bu da kriz ortamının oluşmasına zemin hazırlar. 2008 Küresel Finansal Krizi, bu dinamiklerin en çarpıcı örneklerinden biridir. ABD’de riskli mortgage kredilerinin finansal sistemde bir balona dönüşmesi, denetim eksikliğiyle birleştiğinde, küresel çapta bir çöküşü tetiklemiştir (Shiller, 2008). Finans kuruluşlarının bu balonun patlamasıyla yaşadığı likidite krizi, kredi akışını durdurmuş ve reel ekonomiye yayılan bir daralmaya yol açmıştır. Finansal faktörler, ekonominin dolaşım sistemini temsil eden finansal piyasaların ne denli hassas olduğunu ve bu alandaki bir sarsıntının tüm sistemi nasıl etkileyebileceğini gözler önüne serer.

Politik unsurlar, ekonomik krizlerin oluşmasında ve derinleşmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Siyasi istikrarsızlık, ani ve tutarsız politika değişiklikleri, ekonomik reformların gecikmesi ve kamu politikalarının kötü yönetilmesi, krizlerin ortaya çıkışını hızlandırabilir (Alesina ve Perotti, 1996). Siyasi belirsizlik, piyasalarda güvensizlik yaratır; bu da yerli ve yabancı yatırımcıları tedirgin ederek sermaye çıkışlarını tetikler ve ekonomik dalgalanmaları şiddetlendirir. Türkiye’de 2001 krizi, bu tür politik faktörlerin etkisini açıkça ortaya koyan bir örnektir. Finansal sistemde gerekli reformların ertelenmesi, siyasi arenadaki istikrarsızlık ve hükümetin piyasalardaki güvenilirliğini yitirmesi, krizin hem ortaya çıkışını hem de derinleşmesini kolaylaştırmıştır (Balkan ve Yeldan, 2002). Politik faktörler, ekonomik yönetimin tutarlılığı ve öngörülebilirliğinin, krizlerin önlenmesinde ne kadar kritik olduğunu bir kez daha vurgular.

Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik krizler farklı nedenlerden kaynaklanabilse de, genellikle birbirine bağlı süreçlerin bir sonucu olarak şekillenir. Finansal sistemdeki yapısal zayıflıklar, yanlış uygulanan ekonomik politikalar ve piyasa güvenindeki kayıplar, krizlerin yıkıcı etkisini artıran temel dinamiklerdir. Makroekonomik dengesizlikler ekonominin temel yapısını sarsarken, finansal faktörler bu sarsıntının yayılma hızını artırır; politik unsurlar ise krizin yönetimini zorlaştırarak olumsuz sonuçları derinleştirir. Bu çok yönlü etkileşim, krizlerin yalnızca bir alana özgü olmadığını, aksine sistemik bir nitelik taşıdığını gösterir. Dolayısıyla, ekonomik krizlerin önlenmesi ve etkin bir şekilde yönetilmesi için kapsamlı bir yaklaşım benimsenmesi zaruridir. Güçlü ekonomik reformlar, sağlam finansal denetim mekanizmaları ve tutarlı politikalar, kriz risklerini azaltmada ve ekonomik istikrarı korumada kritik bir rol oynar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için ise bu tür önlemler, dışsal ve içsel şoklara karşı dayanıklılığı artırmanın yanı sıra, uzun vadeli büyüme hedeflerini güvence altına almada vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

1.3. Genel Hatlarıyla Türkiye’de Son Dönemde Yaşanan İktisadi Krizler

Türkiye ekonomisi, Cumhuriyetten itibaren yaşadığı içsel ve dışsal sorunların çözümü için 24 Ocak 1980 yılında dışa açık ekonomi, yani serbest piyasa ekonomisine geçiş kararı alarak finansal liberalleşme yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra ekonomik anlamda uygulanan

liberalist politikaların getirdiği yeni fırsatlar ve riskler söz konusu olmaya başlamıştır (Oktar ve Dalyancı 2010: 12). Türkiye, bu anlamda son otuz yılda farklı kaynaklardan beslenen ve çeşitli dinamiklerle şekillenen bir dizi ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizler, makroekonomik dengesizlikler, finansal sistemdeki kırılganlıklar ve küresel ekonomik gelişmelerin etkileşimiyle ortaya çıkmış; her biri, Türkiye ekonomisinin yapısal zayıflıklarını ve dışsal şoklara duyarlılığını gözler önüne sermiştir (Akyüz ve Boratav, 2003). Söz konusu krizler, piyasa güveninin erozyona uğramasına, ekonomik büyümenin sektöre uğramasına ve işsizlik oranlarının yükselmesine yol açarken, aynı zamanda ekonomik istikrarı yeniden tesis etmek için kapsamlı yapısal reformların hayata geçirilmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin ekonomik tarihinde önemli dönüm noktaları olarak görülen bu olaylar, hem finansal sistemin hem de reel ekonominin krizlere karşı dayanıklılığını test etmiş ve politika yapıcılar için değerli dersler sunmuştur.

1.3.1. 1994 Türkiye Krizi

Türkiye ekonomisi için 1980 yılından başlayarak uygulamaya konulan finansal serbestleşme kararları, yabancı sermaye girişlerini artırmıştır. Finans piyasalarındaki kısıtlayıcı politik kararlar on yıla yayılarak sonlandırılmıştır (Kara ve Kar, 2005: 105). Yabancı sermaye girişlerindeki, diğer bir ifadeyle sıcak para girişindeki artışlar, bankalardaki açık pozisyonlarda büyümeye neden olmuştur. 1994 krizinin temeline bakıldığında da bu açık, yani kamu kesiminin finansman açığı ve diğer bir açık olan cari işlemler açığı önem arz etmektedir. Bu krizde iç etkenler olduğu kadar, dış etkenler de etkilidir. Bu dönemde yaşanan Avrupa Para Krizi ile Körfez Savaşı da dış finans piyasalarını risk barındıran bir durumun içerisine itmiştir (Oktar ve Dalyancı, 2010: 12). Dışa açıklığın artması, finansal liberalizasyon politikaları ve kamu kesimi borçlanma gereksiniminin yükselmesi, ekonomiyi finansal istikrarsızlık riskine karşı kırılgan bir konuma taşımıştır.

Bu ekonomik tabloyla beraber Türkiye, 1994 krizine taşınmıştır. Kriz, Türkiye'de her ne kadar içsel problemlerden dolayı yaşandıysa da bazı ülkelerde -Latin Amerika- dış etkenlere bağlı olarak da yaşanmıştır. Türkiye'de iç dengesizlikler yüzünden yaşanmasının en önemli sebebi, Eğilmez ve Kumcu'nun görüşüne göre (Eğilmez, Kumcu, 2007: 379), siyasi otoritelerin döviz problemini tam anlamıyla çözmemeleridir.

Bu bakımdan 1994 krizi, Türkiye'nin yanlış makroekonomik politikalar, kontrolsüz kamu borçlanması ve döviz kuru rejimindeki hatalar nedeniyle yaşadığı ciddi bir finansal bunalım olarak tarihe geçmiştir (Celasun, 1994). Finansal piyasalardaki bu dengesizlik, spekülatif ataklarla birleşince, ekonomi kaçınılmaz bir çöküşün eşiğine gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda, 5 Nisan 1994'te hükümet tarafından duyurulan 5 Nisan Kararları, ekonomik istikrarı yeniden sağlamak için bir dizi önlemleri devreye sokmuş; ancak bu kararlar, kısa vadede sert bir ekonomik daralmayı ve ciddi sosyal maliyetleri beraberinde getirmiştir. Yüksek faiz oranları ve kamu harcamalarındaki kesintiler, reel sektörü zora sokmuş, işsizlik oranlarını yükseltmiş ve toplumsal refah üzerinde derin izler bırakmıştır.

1994 krizi, Türkiye ekonomisinde hem finansal hem de reel sektörde geniş kapsamlı ve yıkıcı etkiler yaratmıştır. Bu etkiler, krizin şiddetini ve ekonominin kırılganlığını açıkça ortaya koyan somut göstergelerle kendini göstermiştir:

- Türk Lirası, kriz sürecinde %50'den fazla değer kaybetmiş; döviz kurlarında ani ve keskin yükselişler yaşanmıştır. Bu devalüasyon, ithalat maliyetlerini artırarak enflasyonist baskıları daha da körüklemiştir.
- Yıl sonunda enflasyon oranı %120'ye ulaşmış; bu seviye, fiyat istikrarını tamamen ortadan kaldırarak halkın gelirini ciddi şekilde eritmiştir.
- Faiz oranları %400'lere kadar fırlamış; bu durum, reel sektörde finansman maliyetlerini katlanılmaz seviyelere çıkarmış ve özel sektör yatırımlarını neredeyse durma noktasına getirmiştir.
- İşsizlik oranları hızla yükselmiş; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, artan maliyetler ve azalan talep nedeniyle krizden büyük zarar görmüştür. Şirket iflasları artmış, üretim kapasitesi ciddi şekilde gerilemiştir.
- Hazine bonosu ve devlet tahvillerinin getirilerinde sert yükselişler yaşanmış; bu da kamu finansmanını daha pahalı ve zor bir hale getirmiştir.

Kriz sonrası IMF ile yapılan ve tasarruf tedbirlerini kapsayan anlaşmayla, ihracat önemli ölçüde artırılmış ve ödemeler dengesi açığı olarak adlandırılan açıkta, azalma sağlanmıştır. Bu anlaşmayla şu hedeflere ulaşmak amaçlanmıştır (Onis ve Riedel, 1993: 39):

- Enflasyonun düşük seviyelerde seyretmesini sağlamak,
- Uluslararası piyasalarda rekabet edecek seviyeye gelmek,

- Ödemeler dengesi açıklarını azaltmak,
- Kamu İktisadi Teşebbüslerindeki (KİT) verimliliği maksimum düzeye taşımak,
- Kamudaki ekonomik ağırlık merkezini özel sektöre yönlendirmek,
- Piyasanın kaynak tahsisi belirlerken, daha serbest davranmasını sağlamak.

1994 krizi, Türkiye'nin ekonomik yönetimine önemli bir uyarı işareti olarak değerlendirilebilir. Finansal liberalizasyonun avantajlarından yararlanırken, bu sürecin disiplinli bir makroekonomik çerçeve ile desteklenmesi gerektiği anlaşılmıştır. Yüksek enflasyon, döviz kuru baskısı ve kamu borçlarının birleşimi, ekonominin ne denli kırılgan bir temele oturduğunu gözler önüne sermiştir.

Kriz sonrası dönemde, IMF ile yapılan anlaşmalar ve ekonomik programlar, finansal sistemi bir ölçüde toparlasa da, bu süreçte ödenen sosyal maliyetler, ekonomik istikrarın yalnızca rakamlarla değil, toplumsal refahla da ölçülmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır.

1.3.2. 2000 Yılı Kasım Krizi – 2001 Yılı Şubat Krizi

Türkiye, 1990'lı yılların sonlarına doğru yüksek enflasyon, büyüyen bütçe açıkları, sürdürülemez kamu borçlanma politikaları ve bankacılık sektöründeki yapısal zayıflıklarla şekillenen bir ekonomik kırılganlık dönemine girmiştir (Özatay ve Sak, 2002).

2000 yılı kasım ayı ve 2001 yılı şubat ayı krizleri, Türkiye ekonomisinde ciddi tahribatlar yaratmıştır. Bunun sebepleri en başta enflasyon, faiz ve kurlar arasındaki dengesizlikler olmak üzere, hepsini kapsayan ana neden, 2000 yılında uygulanan istikrar programlarıdır. 2000 yılının Kasım ayından önce faizler düşürülüp, negatif faizlere dönüştürülünce, banka kredilerinde faiz düşüklüğü meydana gelmiş ve bunun sonucu olarak kişi ve kurumların Türk Lirası türünden tüketimlerinde bir artış yaşanmıştır (Ertuna, 2001: 500).

Bu dönemde, finansal sistemin dış şoklara ve spekülatif sermaye hareketlerine karşı hassasiyeti artmış; 1999'da IMF destekli bir istikrar programının hayata geçirilmesi, bu kırılganlıkları gidermeye yönelik bir çaba olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, programın beklenen sonuçları vermemesi, yapısal reformların ertelenmesi ve

bankacılık sektöründeki sorunların derinleşmesi, ekonomik bir krizin kaçınılmaz hale gelmesine yol açmıştır. Finansal piyasalarda güvenin hızla erimesi, Türkiye’yi 2000 ve 2001 yıllarında peş peşe iki büyük sarsıntıya sürüklemiş; bu süreç, hem ekonomik hem de toplumsal düzeyde derin izler bırakmıştır.

2001 krizi, birbirini izleyen iki farklı dalga halinde kendini göstermiştir: Kasım 2000 krizi ve Şubat 2001 krizi. Her iki aşama da, farklı tetikleyicilerle ortaya çıksa da, temelde aynı yapısal sorunların bir yansımasıdır.

Bankacılık Sektöründe yaşanan panik ve Uluslararası Piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar sonucunda, 2000 yılı kasım ayında Türkiye’de faizler hızlı bir şekilde yükselmiş, aynı zamanda borsada da ani düşüşler meydana gelmiş ve Kasım 2000 krizi patlak vermiştir (Demirtaş, Fırat, 2012: 28). Kasım ayında yaşanan krizden sonra aniden artan faizler, bankaları ve diğer kuruluşları zor durumda bırakmıştır. Diğer taraftan devlet istikrar paketini ısrarla uygulayacağını sözünü verdiğinden, birçok kurum veya kuruluş döviz bakımından açık pozisyonlarında artışa gitmişlerdir (Ertuna, 2001: 500). Bankalar arası piyasalarda güvenin çökmesi, kredi akışını durdurmuş ve özel sektörün finansmana erişimini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Bankalar, zararlarını telafi etmek için yüksek faizlerle borçlanmaya yönelmiş; ancak bu çaba, mevcut borç yükünü daha da ağırlaştırarak sistemi içinden çıkılmaz bir sarmala sokmuştur.

Kasım 2000’de başlayan çalkantı, siyasi istikrarsızlığın derinleşmesiyle Şubat 2001’de tam anlamıyla bir döviz kuru krizine dönüşmüştür. Sabit kur rejiminin sürdürülemez hale gelmesi, Türk Lirası’nın dramatik bir değer kaybına uğramasına ve Merkez Bankası’nın döviz rezervlerinin hızla erimesine yol açmıştır. Spekülatif ataklara karşı yeterli tampon oluşturamayan Merkez Bankası, finansal paniği kontrol altına almakta yetersiz kalmış; bu da ekonomide geniş çaplı bir çöküşü tetiklemiştir. 19 Şubat 2001’de Cumhurbaşkanı ile Başbakan arasında yaşanan ve kamuoyuna yansıyan siyasi gerilim, krizin doruk noktasını oluşturmuş; bu olay, uluslararası piyasalarda Türkiye’ye duyulan güveni yerle bir ederek sermaye kaçışlarını hızlandırmıştır.

21 Şubat 2001 krizi ile beraber, 9 Aralık 1999 tarihindeki program tamamıyla sonlandırılmış, Merkez Bankasında 6 milyar dolar rezerv kaybı gerçekleşmiş, İnterbank piyasasında oluşan gecelik faizler %6000’lerin üzerine çıkmış, faiz

ortalaması ise %4000'ler seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerle birlikte kur, dalgalanmaya bırakılmıştır. Krizden sonra, yabancı bankalar ve iç piyasadaki mevcut bankaların karar alma birimleri dövizle karşı talep oluşturmuşlardır (Karaçor, 2006: 388).

Bütün bu sebepler dolayısıyla, Kasım 2000'de başlayan ve bankacılık sektörünü ele geçiren kriz, 19 Şubat 2001 yılına gelindiğinde, döviz krizi olarak tekrar ortaya çıkmış ve bu yönüyle ikiz kriz (twin crisses) niteliğini almıştır. Şubat 2001 krizinin ana nedeni cari işlemler açığında oluşan fazla orandaki artışlardır. Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerine zemin oluşturan ana nedenler (Karaçor, 2006: 388):

- Türk Lirasının aşırı değerlenmesi,
- Cari işlemler açığının risk eşiğini geçmesi,
- Mali sektördeki sermaye stokunun yetersizliği,
- Kamu sektörü, bankalar ve reel sektörde oluşan açık pozisyonlar,
- Kamu bankalarının görevleri dolayısıyla verdikleri zararlar,
- Tüm saydığımız nedenlerden dolayı mali sektörden taşınan kar ve faiz risklerinin yükselmesidir.

2001 krizi, Türkiye ekonomisinde hem finansal hem de reel düzeyde yıkıcı sonuçlar doğurmuştur:

- GSYİH büyümesi %5,7 oranında küçülmüş; sanayi üretimi, tarımsal faaliyetler ve genel ekonomik faaliyet hacmi ciddi kayıplar yaşamıştır. Sanayi üretimi %9 oranında gerilemiş, tüketici harcamaları ise keskin bir düşüş göstermiştir.
- İşsizlik oranı %10'un üzerine çıkmış; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler, finansmana erişim zorluğu ve talep daralması nedeniyle büyük zarar görmüştür. Bu durum, yoksulluk oranlarında artışa ve toplumsal refahın erimesine yol açmıştır.
- Türk bankacılık sektörü ağır bir darbe almış; çok sayıda banka tasfiye edilmiş, kamu bankaları yüksek zararlar kaydetmiş ve özel bankalar likidite sıkışıklığı nedeniyle kredi verme kapasitesini kaybetmiştir.
- Türk Lirası %50'den fazla değer kaybetmiş; bu da döviz kuru dalgalanmalarını ve fiyat istikrarsızlığını tetiklemiştir. 2001'de enflasyon

oranı %70'i aşmış, halkın satın alma gücünde ciddi bir erozyon yaşanmıştır.

- Kriz, ekonomik alanla sınırlı kalmamış; toplumsal huzursuzlukları artırmış, hükümet değişikliklerini tetiklemiş ve ekonomi yönetimine duyulan güveni sarsmıştır.

Krizin ardından Türkiye, IMF ile 16 milyar dolarlık bir stand-by anlaşması imzalayarak kapsamlı bir toparlanma sürecine girmiştir. Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması için Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuş; kamu bankalarının görev zararları tasfiye edilmiş ve finansal denetim mekanizmaları güçlendirilmiştir. Sabit kur rejiminden dalgalı kur rejimine geçiş, döviz kuru politikalarında esneklik sağlamış ve ekonomik istikrarın yeniden tesisi için kritik bir adım olmuştur. 2002'den itibaren Türkiye ekonomisi, büyüme oranlarında artış ve makroekonomik dengelerde iyileşme ile toparlanma sinyalleri vermiştir (Özatay ve Sak, 2002). Bu süreçte hayata geçirilen yapısal reformlar, finansal disiplinin ve güçlü bir düzenleyici çerçevenin önemini bir kez daha ortaya koymuş; Türkiye'nin ilerleyen yıllarda ekonomik dayanıklılığını artırmasına katkıda bulunmuştur. Ancak, kriz sonrası dönemde bazı uzun vadeli sorunların (örneğin, cari açık ve dışa bağımlılık) tam anlamıyla çözülememesi, ekonomik istikrarın sürdürülebilirliği konusundaki soru işaretlerini canlı tutmuştur.

2001 krizi, Türkiye'nin ekonomik tarihinde bir dönüm noktasıdır. Finansal sistemin kırılganlıklarını ve siyasi istikrarın ekonomik yönetimdeki kritik rolünü gözler önüne seren bu olay, aynı zamanda reformların dönüştürücü gücünü de kanıtlamıştır. Krizden alınan dersler, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik politikalarını şekillendirmede önemli bir rehber olmuş; ancak bu derslerin uzun vadeli uygulamaya ne ölçüde yansıdığı, hâlâ tartışma konusudur.

1.3.3. 2008 Küresel Krizi

2008 küresel finansal krizi, ABD'de mortgage piyasasında başlayan bir çöküşün, küresel finansal sistemde zincirleme bir tepkiyi tetiklemesiyle ortaya çıkmış ve modern tarihin en derin ekonomik bunalımlarından birine dönüşmüştür (Roubini ve Mihm, 2010). Yüksek riskli (subprime) mortgage kredilerinin geri ödenememesi, bankacılık sektöründe ciddi kayıplara yol açmış; bu durum, mali kuruluşlar üzerinde

yoğun bir baskı oluşturarak finansal piyasalarda likidite sıkışıklığına neden olmuştur. Kredi akışlarının durma noktasına gelmesi, küresel ekonomik faaliyetlerin sert bir şekilde daralmasına zemin hazırlamıştır. Lehman Brothers'ın Eylül 2008'de iflası ise bu sürecin kırılma noktası olmuştur.

ABD'deki dördüncü en büyük yatırım bankası olarak adlandırılan ve yüz elli sekiz yıl kadar faal olan Lehman Brothers'ın, iflasını açıklayarak -600 milyar dolar-batması üzerine tüm dünyayı etkisi altına alan 2008 küresel krizi, 1929 buhranından bu yana görülen en büyük kriz olarak nitelendirilir (Ünal ve Kaya, 2009: 4).

Yatırımcı güveninin çökmesiyle birlikte, kriz hızla dünya geneline yayılmış ve büyük bir resesyona yol açmıştır. Bu küresel bunalım, hükümetleri devasa kurtarma paketleri açıklamaya, merkez bankalarını faiz oranlarını dramatik bir şekilde düşürmeye ve maliye politikalarında genişletici önlemlere yönelmeye zorlamıştır. ABD, Avrupa ve Asya'da devletler, finansal sistemi ayakta tutmak için büyük bankaları ve kuruluşları kurtarmış; bu müdahaleler, krizin daha da derinleşmesini önlemede kritik bir rol oynamıştır.

Çalışmanın ana konusu 2008 krizi olduğundan ilerleyen bölümlerde detaylı şekilde aktarılacaktır.

1.3.4. COVID-19 Salgını ve 2023 Ekonomik Sıkıntıları

Tarihler 1 Aralık 2019'u gösterdiğinde, Çin'deki Hubei eyaleti sınırları içerisinde yer alan Wuhan şehrinde, solunum yolu hastalığı şeklinde kendini gösteren ve bir bulaşıcı hastalık olan koronavirüs, 2020 yılında Amerika ve Avrupa'da ilk kez başlamak üzere bütün dünyada etkili olmuştur. Koronavirüs, tarihte yaşanan pandemi anlamında -diğer bütün salgınlara göre- içinde bulunduğumuz konjonktür itibarıyla de en ciddi yaşanan salgınlardandır. Keza, koronavirüs pandemisinin biyolojik silah olarak kullanılma durumu dahi dile getirilmiştir (Tekin, 2021: 344).

COVID-19 pandemisi, küresel ekonomik sistemi temelinden sarsan ve dünya genelinde eşi görülmemiş bir daralmaya yol açan olağanüstü bir kriz olarak tarihe geçmiştir. Salgının yalnızca bir sağlık krizi olmanın ötesine geçerek ekonomik yapıları derinden etkilemesi, küresel çapta uygulanan karantina önlemleri, iş gücü piyasalarındaki ani dalgalanmalar ve tedarik zincirlerinde yaşanan yaygın bozulmalarla şekillenmiştir. Türkiye ekonomisi de bu küresel fırtınadan

kaçamamıştır. Pandemi, Türkiye'nin hem iç dinamiklerini hem de küresel ekonomiye entegrasyonunu sınavan bir dönüm noktası olmuş; ekonomik göstergeler, bu sürecin yarattığı baskıyı açıkça yansıtmıştır.

Keza, Dünya Bankası verilerinin önceki durumunda, 2020 yılı için Türkiye ekonomisinin büyümesi ile ilgili %3 olarak gösterilen Fighting COVID-19 isimli raporda, bu veri %0,5 ve aşağı yönlü şekilde güncellenmiştir (IMF, 2020).

Pandemi sürecinde alınan kapanma önlemleri, birçok sektörde üretimin sekteye uğramasına, hizmet sektörünün neredeyse tamamen durma noktasına gelmesine ve istihdam kayıplarının hızla artmasına neden olmuştur. 2020 yılında Türkiye ekonomisi, hem iç talepteki daralma hem de küresel ticaretteki aksaklıklar nedeniyle ciddi bir sınavdan geçmiş; bu durum, büyüme oranlarından işsizlik seviyelerine kadar geniş bir yelpazede olumsuz etkiler yaratmıştır. Ancak, hükümetin genişletici politikaları ve küresel toparlanmanın katkısıyla, Türkiye ekonomisi krizden çıkış sürecinde dikkat çekici bir esneklik göstermiştir.

II. BÖLÜM

EKONOMİK BÜYÜMENİN ÖNEMİ VE GÖSTERGELERİ

Ekonomik büyüme, bir ülkenin zaman içinde üretim kapasitesinin artmasını, kişi başına düşen reel gelir seviyesinin yükselmesini ve refah düzeyinin iyileşmesini ifade eden önemli bir makroekonomik kavramdır (Solow, 1956). Genel olarak ekonomik büyüme, ülkelerin kalkınma süreçlerinde merkezi bir rol oynamakta olup, üretim artışının sürdürülebilirliği, sermaye birikimi, teknolojik gelişmeler ve insan sermayesinin katkısı ile şekillenmektedir (Barro ve Sala-i-Martin, 2004).

Ekonomik büyüme, belirli göstergeler üzerinden ölçülerek analiz edilmektedir. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) büyüme oranı, kişi başına düşen gelir artışı, sanayi üretimi, yatırım oranları ve verimlilik artışı gibi göstergeler, bir ekonominin ne ölçüde büyüdüğünü belirlemede önemli ölçütlerdir. Ayrıca, uzun vadeli büyüme stratejileri kapsamında yapısal reformlar, finansal istikrar ve kurumsal gelişmelerin rolü büyük önem taşımaktadır.

Ancak ekonomik büyüme, her zaman kalkınma ile eş anlamlı değildir. Büyümenin tek başına sürdürülebilir olup olmadığı, gelir dağılımına etkileri ve çevresel faktörlerle ilişkisi gibi unsurlar ekonomik kalkınma ile birlikte ele alınması gereken önemli konulardır (Todaro ve Smith, 2020). Örneğin, sadece yüksek büyüme oranlarına ulaşmak, gelir dağılımındaki adaletsizlikleri çözmeyebilir ya da çevresel sürdürülebilirlik ile uyumlu olmayabilir. Bu nedenle, ekonomik büyümenin kalitesi, kapsayıcılığı ve uzun vadeli sürdürülebilirliği de dikkate alınmalıdır.

Bu bağlamda, ekonomik büyümenin bileşenleri, teorik çerçevesi ve büyümeyi etkileyen temel faktörler, bu bölümde detaylı şekilde incelenecektir. Ayrıca, büyümenin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için ülkelerin izlemesi gereken makroekonomik politikalar, yatırım stratejileri ve küresel ekonomik dinamiklerle ilişkisi değerlendirilecektir. Uzun vadeli büyüme için gerekli olan yenilikçilik, dijital dönüşüm ve yeşil ekonomi gibi modern yaklaşımların önemi de ele alınacaktır.

2.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma Kavramları

Ekonomik büyüme, bir ülkedeki mal ve hizmet üretim kapasitesinde oluşan genişlemedir (Parasız, 2008: 10).

Başka bir tanımda ise, ekonomik büyüme, bir ülkenin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) gibi makroekonomik göstergelerinin reel anlamda artmasıyla tanımlanan temel bir kavramdır (Mankiw, 2014). Bu artış, bir ekonominin üretim kapasitesinin genişlediğini ve kaynaklarının daha etkin kullanıldığını gösterir; ancak, büyümenin gerçek anlamda toplumsal fayda sağlaması için yalnızca üretim hacmindeki yükseliş yeterli değildir. Sürdürülebilirlik ve kapsayıcılık gibi unsurlar, büyümenin uzun vadeli etkisini ve toplum üzerindeki değerini belirleyen kritik faktörlerdir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin gelir dağılımı, eğitim, sağlık, altyapı yatırımları ve sosyal refah göstergeleri gibi alanlarla desteklenmesi gerektiği vurgulanır (Acemoglu ve Robinson, 2012). Bu unsurların bütüncül bir yaklaşımla ele alınması, büyümenin yalnızca ekonomik bir olgu olmaktan çıkıp toplumsal kalkınmaya katkı sağlayan bir sürece dönüşmesini mümkün kılar; böylece daha adil, dengeli ve sürdürülebilir bir ekonomik modelin temelleri atılabilir.

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma kavramları, sıklıkla birbiriyle karıştırılsa da, özünde farklı perspektifler sunar. Ekonomik büyüme, temel olarak bir ülkenin toplam üretim seviyesindeki artışı ifade eder ve genellikle niceliksel bir gösterge olarak ölçülür. Buna karşın, ekonomik kalkınma, çok daha geniş bir çerçeveyi kapsar; refah seviyesindeki yükselişin yanı sıra sosyal göstergelerdeki iyileşmeleri, insani gelişimi ve çevresel sürdürülebilirliği içerir. Büyüme, ekonomik faaliyetlerin hacmini artırırken; kalkınma, bu artışın toplumun geneline yayılmasını, yaşam kalitesini yükseltmesini ve uzun vadeli bir denge sağlamasını hedefler. Bu ayrım, ekonomik politikaların tasarımında ve uygulanmasında önemli bir yol gösterici olarak karşımıza çıkar; zira büyüme tek başına bir amaç değil, kalkınmaya hizmet eden bir araç olarak değerlendirilmelidir.

Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma arasındaki farkları daha net anlamak için, bu iki kavramın temel özellikleri ve odak noktaları bir tablo üzerinden karşılaştırılabilir:

Tablo 2.1. Ekonomik Büyüme ve Ekonomik Kalkınma Kavramları

Kriter	Ekonomik Büyüme	Ekonomik Kalkınma
Tanım	Reel GSYİH veya GSMH'nin artması.	Ekonomik büyümenin ötesinde eğitim, sağlık, gelir dağılımı ve yaşam kalitesindeki ilerlemeler.
Ölçüm Göstergeleri	GSYİH, GSMH, kişi başına düşen gelir.	İnsani Gelişme Endeksi (HDI), Gini katsayısı, yaşam beklentisi, eğitim ve sağlık göstergeleri.
Odak Noktası	Üretim ve tüketim hacmindeki artış.	Sürdürülebilir kalkınma ve insani refahın artırılması.
Uzun Vadeli Etki	Üretim kapasitesinin genişlemesi ve ekonomik büyüklükte artış.	Ekonomik, sosyal ve çevresel unsurların dengeli bir şekilde gelişimi.
Sosyal Boyut	Gelir artışı sağlar, ancak dağılım adaleti göz ardı edilebilir.	Gelir adaleti, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitimde iyileşmeler.
Çevresel Etki	Çevresel faktörler dikkate alınmadan büyüme gerçekleştirilebilir.	Çevresel sürdürülebilirlik politikaları ile olumsuz etkilerin en aza indirilmesi.

Kaynak: Barro ve Sala-i-Martin (2004), Todaro ve Smith (2020).

Bu tablo, ekonomik büyümenin daha dar ve niceliksel bir odak taşırken; ekonomik kalkınmanın, sosyal ve çevresel boyutları içeren daha geniş ve niteliksel bir vizyon sunduğunu açıkça ortaya koyar.

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesini genişleterek ekonomik kaynaklarını artırır; ancak, bu artışın kalkınmaya dönüşebilmesi için büyümenin nasıl gerçekleştiği ve sonuçlarının nasıl paylaşıldığı kritik bir öneme sahiptir (Sen, 1999). Örneğin, yüksek büyüme oranları elde eden bir ekonomi, eğer gelir dağılımında eşitsizlikleri derinleştiriyorsa veya çevresel tahribata yol açıyorsa, gerçek anlamda bir kalkınma sağlamaktan uzak kalabilir. Kalkınmanın sürdürülebilirliği, insani sermayeye yapılan yatırımlarla, yani eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesiyle; gelir dağılımında adaletin sağlanmasıyla ve çevresel politikaların büyüme stratejilerine entegre edilmesiyle mümkün olur.

Ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma, birbiriyle bağlantılı ancak farklı hedeflere yönelen iki kavramdır. Büyüme, bir ekonominin üretim kapasitesini ve maddi zenginliğini artırırken; kalkınma, bu zenginliğin toplumun geneline yayılmasını, yaşam kalitesini yükseltmesini ve çevresel dengeyi korumasını amaçlar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, ekonomik büyümenin yalnızca kısa vadeli

çıktılarla değil, uzun vadeli toplumsal refah ve çevre dostu politikalarla şekillendirilmesi, kalkınma hedeflerine ulaşmada belirleyici bir rol oynayacaktır.

Geçmişteki çalışmalara bakıldığında ekonomik büyüme konusu çeşitli modellerle açıklanmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Geleneksel Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme teorileri, bir ekonominin uzun vadeli gelişim sürecini ve bu sürecin temel dinamiklerini açıklamayı hedefleyen teorik çerçevelerdir (Mankiw, 2014). Geleneksel büyüme teorileri, ekonomik büyümeyi büyük ölçüde fiziksel üretim faktörlerinin artışına dayandırarak, sermaye birikimi, emek arzı ve doğal kaynakların bolluğunu büyümenin ana belirleyicileri olarak görmüştür. Bu yaklaşımlar, özellikle 18. ve 19. yüzyılın ekonomik düşünce dünyasında etkili olmuş; büyümenin, maddi kaynakların birikimi ve bunların etkin kullanımıyla sağlanabileceği fikrini temel almıştır. Ancak, bu teoriler, teknolojik yenilikler, insan sermayesi ve inovasyon gibi modern unsurların büyümeye katkısını sınırlı bir şekilde ele almış; bu da onların zamanla yerini daha kapsamlı modellere bırakmasına yol açmıştır.

Geleneksel büyüme teorileri, ekonomik düşüncenin erken dönemlerinde şekillenmiş ve dönemin koşullarına uygun açıklamalar sunmuştur. Bu teoriler, büyümenin temel mekanizmalarını anlamada önemli bir zemin oluştururken, aynı zamanda sonraki modellerin geliştirilmesine de ilham vermiştir. Aşağıda, bu yaklaşımların önde gelen temsilcileri ve temel argümanları detaylı bir şekilde ele alınmıştır:

- Adam Smith'in Görünmez El Teorisi: Adam Smith (1776), ekonomik büyümenin, bireylerin kendi çıkarlarını gözeterek serbest piyasa mekanizması içinde hareket etmesiyle gerçekleşeceğini savunmuştur. Smith'e göre, iş bölümü, serbest ticaret ve piyasanın kendi kendini düzenleyici doğası, üretkenliği artırarak ekonomik büyümeyi hızlandıran temel unsurlardır. "Görünmez el" kavramıyla, bireysel çabaların kolektif bir refah artışına dönüştüğünü öne süren Smith, devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulduğu bir sistemde ekonomik faaliyetlerin kendiliğinden optimize olacağını iddia etmiştir. Bu görüş, piyasa ekonomisinin büyüme potansiyelini ortaya koyarken, Laissez-Faire

anlayışının erken bir savunusu olarak dikkat çeker. Ancak, Smith'in teorisi, piyasa başarısızlıklarını ve dışsal faktörleri yeterince ele almamakla eleştirilmiştir.

- David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi: David Ricardo (1817), uluslararası ticaretin ekonomik büyümeye olan katkısını vurgulayan önemli bir teorisyendir. Ricardo'ya göre, ülkeler, en düşük fırsat maliyetiyle üretebildikleri mallara odaklanarak uzmanlaşmalı; bu sayede toplam üretim ve küresel refah artışı sağlanmalıdır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, iş bölümünün ve uluslararası uzmanlaşmanın verimliliği yükselttiğini savunur; böylece, ülkeler arasında ticaretin teşvik edilmesi, ekonomik büyümenin önemli bir motoru haline gelir. Ricardo'nun bu yaklaşımı, serbest ticaretin büyüme üzerindeki olumlu etkisini açıklarken, ulusal ekonomilerin birbirine bağımlı hale gelmesinin uzun vadeli sonuçlarını tam olarak öngörememiştir. Yine de, bu teori, küresel ticaretin büyüme dinamiklerindeki rolünü anlamada önemli bir temel taş olmuştur.
- Thomas Malthus'un Nüfus Teorisi: Thomas Malthus (1798), ekonomik büyümenin sınırlarını nüfus dinamikleri üzerinden ele alan farklı bir bakış açısı sunmuştur. Malthus'a göre, nüfus geometrik bir hızla artarken, gıda üretimi yalnızca aritmetik bir artış gösterir; bu da, nüfusun kaynaklara oranla kontrolsüz büyümesi durumunda kıtlık, yoksulluk ve ekonomik gerileme gibi sorunları beraberinde getirir. Büyümenin sürdürülebilir olabilmesi için nüfus artışının denetlenmesi gerektiğini savunan Malthus, ekonomik refahın ancak bu denge sağlandığında mümkün olacağını öne sürmüştür. Ancak, Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojik gelişmelerin gıda üretimini artırarak Malthus'un öngörülerini büyük ölçüde geçersiz kılması, bu teorinin tarihsel bağlamda sınırlı bir geçerliliğe sahip olduğunu göstermiştir. Yine de, Malthus'un teorisi, kaynak kullanımı ve demografik baskılar gibi konuları gündeme getirerek büyüme tartışmalarına önemli bir katkı sunmuştur.

Geleneksel büyüme teorileri, büyümenin fiziksel faktörlere dayalı bir süreç olduğunu vurgulayarak, sermaye birikimini ve emek gücünü merkeze almış; ancak, teknolojinin, insan sermayesinin ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki

dönüştürücü etkilerini yeterince açıklamakta yetersiz kalmıştır. Smith'in piyasa odaklı yaklaşımı, piyasa başarısızlıklarını ve gelir eşitsizliğini göz ardı ederken; Ricardo'nun teorisi, ülkeler arasındaki ticaret dengesizliklerini ve bağımlılık ilişkilerini tam olarak ele alamamıştır. Malthus'un nüfus teorisi ise, teknolojik ilerlemelerin üretim kapasitesini artırma potansiyelini öngörememiştir; bu da teorinin modern koşullarda geçerliliğini sınırlamıştır. Ayrıca, bu teoriler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal farkları modelleyememiştir; büyümenin neden bazı ekonomilerde hızlı, bazılarında ise yavaş gerçekleştiğini açıklamakta zorlanmıştır.

Geleneksel teorilerin bu eksiklikleri, 20. yüzyılda modern büyüme teorilerinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Solow'un (1956) neo-klasik büyüme modeli gibi modern yaklaşımlar, teknolojik ilerlemeyi büyümenin temel bir bileşeni olarak ele almış; insan sermayesinin, inovasyonun ve eğitiminin uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Geleneksel teoriler, fiziksel sermaye ve emek arzı gibi ölçülebilir faktörlere odaklanırken; modern teoriler, bu unsurları tamamlayan bilgi, teknoloji ve kurumsal yapılar gibi soyut ama kritik bileşenleri de içermiştir. Bu geçiş, ekonomik büyümenin daha geniş ve dinamik bir perspektiften analiz edilmesini sağlamış; böylece, büyüme teorileri, yalnızca üretim artışını değil, aynı zamanda kalkınma ve refah boyutlarını da kapsayan bir çerçeveye evrilmiştir.

Geleneksel büyüme teorileri, ekonomik düşüncenin erken dönemlerinde büyümenin temel mekanizmalarını anlamada önemli bir rol oynamış; sermaye, emek ve piyasa dinamiklerini merkeze alarak büyümenin fiziksel temellerini açıklamıştır. Adam Smith'in serbest piyasa vurgusu, Ricardo'nun ticaret odaklı yaklaşımı ve Malthus'un nüfus teorisi, dönemin koşullarına uygun analizler sunmuş; ancak, teknolojik yenilikler ve insan sermayesinin büyümedeki kritik rolünü göz ardı etmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, bu teoriler tarihsel bir perspektif sunarken; modern büyüme modelleri, günümüz ekonomik politikalarını şekillendirmede daha geçerli bir rehberdir. Geleneksel teoriler, büyümenin temel taşlarını anlamada bir başlangıç noktası oluşturmuş; ancak, modern dünyanın karmaşık ekonomik dinamiklerini açıklamak için daha kapsamlı yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur.

2.1.2. Modern Büyüme Teorileri

Modern büyüme teorileri, ekonomik büyümenin yalnızca fiziksel kaynakların birikimine değil, aynı zamanda içsel ve dışsal faktörlerin etkileşimine dayalı olarak nasıl sürdürülebileceğini inceleyen gelişmiş yaklaşımlardır. Geleneksel teorilerin, büyümeyi büyük ölçüde sermaye ve emek gibi maddi unsurlarla açıklama konusundaki sınırlılıklarını aşmayı amaçlayan bu modeller, teknolojik ilerleme, insan sermayesi ve bilgi üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki dönüştürücü etkilerini merkeze alır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren şekillenen bu teoriler, ekonomik kalkınmayı daha dinamik ve çok boyutlu bir süreç olarak ele alarak, uzun vadeli büyümenin temel dinamiklerini açıklamaya yönelik kapsamlı bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, modern büyüme teorileri, ekonomik politikaların tasarımı ve uygulanmasında önemli bir rehber haline gelmiştir.

Modern büyüme teorileri, geleneksel modellerin eksikliklerini gidererek, büyümenin sürdürülebilirliğini ve kaynaklarını daha derinlemesine analiz eder. Aşağıda, bu yaklaşımların önde gelen örnekleri ve temel argümanları detaylı bir şekilde incelenmiştir:

- **Solow-Swan Modeli:** Robert Solow'un (1956) geliştirdiği neo-klasik büyüme modeli, ekonomik büyümeyi sermaye birikimi, iş gücü artışı ve teknolojik gelişmelerle ilişkilendiren temel bir teorik çerçeve sunar. Model, bir ekonominin uzun vadede istikrarlı bir büyüme patikasına ulaşabileceğini savunur; ancak, teknolojik ilerlemeyi dışsal bir faktör olarak ele alır. Solow'a göre, verimlilik artışı teknolojik gelişmelere bağlıdır; fakat bu gelişmelerin nasıl ve neden ortaya çıktığı modelin kapsamı dışındadır. Bu dışsalılık varsayımı, modelin uzun vadeli büyümenin temel nedenlerini açıklama gücünü sınırlamış; yine de, sermaye ve emek arasındaki ilişkiyi matematiksel bir çerçeveye oturtarak büyüme analizine önemli bir katkı sağlamıştır. Solow-Swan modeli, özellikle gelişmiş ekonomilerdeki büyüme dinamiklerini anlamada etkili olmuş; ancak, teknolojik yeniliklerin içsel dinamiklerini açıklamadaki yetersizliği, daha sonra geliştirilen modellere ilham vermiştir.
- **Harrod-Domar Modeli:** Roy Harrod (1939) ve Evsey Domar (1946) tarafından bağımsız olarak geliştirilen bu model, ekonomik büyümenin

tasarruf oranları ve sermaye yatırımlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu öne sürer. Harrod-Domar, sermayenin ekonomik büyümeyi tetikleyen ana unsur olduğunu ve tasarrufların yatırıma dönüşmesiyle büyümenin sürdürülebileceğini savunur. Model, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sermaye yatırımlarının artırılmasının büyüme hızını yükseltebileceğini vurgular; bu da, kalkınma politikalarında sermaye birikimine öncelik verilmesine zemin hazırlar. Ancak, modelin talep ve arz dengesizliklerini, işsizlik riskini veya teknolojik faktörleri yeterince ele alamaması, onun pratik uygulanabilirliğini sınırlamıştır. Harrod-Domar modeli, büyümenin mekanik bir tasarruf-yatırım döngüsüne dayandığını varsayarak, daha karmaşık ekonomik dinamikleri açıklamakta yetersiz kalmıştır.

- Paul Romer'in İçsel Büyüme Modeli: Paul Romer (1986), teknolojik ilerlemenin ekonominin dışından değil, içinden kaynaklandığını savunan içsel büyüme teorisini geliştirmiştir. Romer'a göre, bilgi üretimi, Ar-Ge yatırımları ve insan sermayesi, ekonomik büyümenin temel itici güçleridir. Teknolojik yeniliklerin, piyasalar tarafından teşvik edilen ve firmaların rekabetçi çabalarıyla ortaya çıkan bir süreç olduğunu vurgulayan bu model, bilgi birikiminin büyümeyi sürekli kılan bir unsur olduğunu öne sürer. Romer'in yaklaşımı, yenilikçiliğin ve eğitim yatırımlarının uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerini açıklayan güçlü bir teorik temel sunar; böylece, ekonomik politikaların Ar-Ge ve bilgi üretimine odaklanması gerektiğini ortaya koyar. İçsel büyüme modeli, teknolojik gelişmeyi bir sonuç değil, bir neden olarak ele alarak, modern ekonomi teorisinde çığır açıcı bir katkı sağlamıştır.
- Lucas'un İnsan Sermayesi Modeli: Robert Lucas (1988), insan sermayesinin ekonomik büyümedeki rolünü vurgulayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Lucas'a göre, bireylerin eğitim, beceri kazanımı ve yetenek geliştirme süreçlerine yaptıkları yatırımlar, verimliliği artırarak büyüme hızını yükseltir. İnsan sermayesinin, yalnızca iş gücünün miktarından değil, niteliğinden kaynaklanan bir katkı sunduğunu savunan bu model, eğitim düzeyinin ve iş gücü kalitesinin uzun vadeli büyüme üzerindeki etkisini teorik bir çerçeveye oturtur. Lucas'un yaklaşımı, insan sermayesinin birikiminin, teknolojik yeniliklerle birlikte büyümenin

sürdürülebilirliğini sağladığını gösterir; bu da, eğitim politikalarının ekonomik kalkınma stratejilerinde öncelikli bir yer tutması gerektiğini ortaya koyar.

Modern büyüme teorileri, geleneksel yaklaşımların sermaye ve emek odaklı sınırlı çerçevesini aşarak, ekonomik büyümeyi daha geniş bir perspektiften ele alır. Solow-Swan modeli, büyümenin temel unsurlarını matematiksel bir çerçeveye yerleştirirken; Harrod-Domar, tasarruf ve yatırımın pratik önemini vurgular. Romer ve Lucas'ın modelleri ise, teknolojik ilerleme ve insan sermayesinin içsel dinamiklerini merkeze alarak, büyümenin yalnızca fiziksel kaynaklarla değil, bilgi ve yetkinlikle de sürdürülebileceğini gösterir. Bu teoriler, insan sermayesinin ve yenilikçiliğin ekonomik büyümenin uzun vadeli itici güçleri olduğunu kanıtlar; böylece, ülkelerin rekabet gücünü artırmak için Ar-Ge yatırımlarına, eğitim sistemine ve inovasyonu teşvik eden politik mekanizmalara öncelik vermesi gerektiğini ortaya koyar.

Modern büyüme teorileri, ekonomik büyümenin yalnızca sermaye birikimine dayalı bir süreç olmadığını; teknolojik gelişme, insan sermayesi ve bilgi üretiminin bu süreçte kritik roller oynadığını açıkça ortaya koymuştur. Solow-Swan ve Harrod-Domar modelleri, büyümenin mekanik temellerini analiz ederken; Romer ve Lucas, bu temelleri yenilikçilik ve insan yetkinliğiyle zenginleştirerek daha dinamik bir çerçeve sunmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, bu teoriler, ekonomik kalkınmanın yalnızca fiziksel yatırımlarla değil, aynı zamanda eğitim, teknoloji ve inovasyonla desteklenmesi gerektiğini vurgular. Modern teoriler, uzun vadeli büyüme politikalarının, bilgi ekonomisine geçişi ve insan sermayesinin geliştirilmesini merkeze alarak şekillendirilmesi gerektiğini gösterir; bu da, ekonomik stratejilerin yalnızca kısa vadeli çıktılarla değil, sürdürülebilir bir kalkınma vizyonuyla tasarlanması gerektiğini ortaya koyar.

2.2. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesinin artması ve refah düzeyinin yükselmesi sürecinde, çok sayıda faktörün devreye girmesiyle şekillenen karmaşık bir olgudur.

Bu faktörler, gerek tek başına gerek birbirini etkileyerek, ekonomik büyümenin gerçekleşmesine neden olurlar. Bunun yanı sıra aynı ekonomi politikalarıyla yönetilen ülkelerde bile ekonomik büyüme oranları aynı olmayabilir. Çünkü, ekonomik büyümeye etki eden temel faktörler vardır. Bunlar: Doğal kaynaklar, emek, sermaye, teknoloji, bilgi/beşerî sermayedir (Yağcı ve Anavatan, 2022: 264).

Aşağıda, ekonomik büyümeyi belirleyen temel faktörler, açıklamalarıyla birlikte bir tabloda özetlenmiş ve detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 2.2. Ekonomik Büyümeye Etki Eden Temel Faktörler

Faktör	Açıklama
Sermaye Birikimi	Yatırımların artması, üretim kapasitesini genişleterek büyümeyi destekler. Sermaye birikimi, makine, altyapı ve sanayi yatırımları yoluyla ekonomiye katkı sağlar.
Teknolojik Gelişmeler	İnovasyon ve Ar-Ge yatırımları, büyümeyi sürdürülebilir kılan en önemli faktörlerden biridir. Verimlilik artışı ve yeni teknolojilerin üretime entegrasyonu ekonomik büyümeyi hızlandırır.
İnsan Sermayesi	Eğitim ve beceri seviyesi yüksek olan iş gücü, ekonomik verimliliği artırır ve uzun vadeli büyümeyi destekler. Nitelikli iş gücüne yapılan yatırımlar, ekonomilerin rekabet gücünü artırır.
Makroekonomik Politikalar	Para ve maliye politikaları, büyüme trendini belirleyerek ekonomik istikrar sağlar. Enflasyon, faiz oranları ve kamu harcamaları gibi unsurlar büyüme dinamiklerini etkiler.
Dış Ticaret ve Küreselleşme	Açık ekonomi politikaları, dış ticaret hacmini artırarak büyümeyi teşvik eder. Küreselleşme, sermaye akışlarını hızlandırarak teknoloji transferini ve ihracatı artırır.
Doğal Kaynaklar	Ülkenin sahip olduğu doğal kaynaklar, ekonomik büyüme üzerinde belirleyici olabilir. Ancak, kaynak bağımlılığı yerine üretkenlik artırıcı politikaların uygulanması uzun vadeli büyüme açısından kritik öneme sahiptir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Ekonomik büyümeye etki eden faktörlerden biri fiziki sermayedir. Fiziki sermaye miktar olarak arttığında, bu artış büyümeye katkı yapar fakat, fiziki sermayeyi etkin kullanabilmek için, fiziki sermaye birikiminin sağlanması şarttır. Nedeni ise, fiziki sermayenin marjinal getirisinde oluşabilecek bir azalmayı, ancak beşerî sermayenin oluşturacağı artan etkinliğin erteleyebilmesidir. Fiziki sermaye ve beşerî sermaye teknolojik gelişmelerin de kaynağıdır (Benhabib ve Spiegel, 1994: 165). Eğitimli ve beceri düzeyi yüksek bir iş gücü, yalnızca mevcut kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda, teknolojik yeniliklerin uygulanmasında ve yeni fikirlerin ortaya çıkmasında kritik bir rol oynar. İnsan

sermayesine yapılan yatırımlar (örneğin, eğitim sistemi reformları, mesleki eğitim programları), iş gücünün niteliğini artırarak uzun vadeli büyüme potansiyelini güçlendirir. Gelişmiş ekonomilerdeki başarı hikayeleri insan sermayesinin ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinde ne denli etkili olduğunu açıkça ortaya koyar; bu da, gelişmekte olan ülkeler için eğitim politikalarının stratejik bir öncelik olması gerektiğini gösterir.

Makroekonomik politikalar, büyümenin yönünü ve istikrarını belirlemede vazgeçilmez bir araçtır. Dengeli para ve maliye politikaları, enflasyonu kontrol altında tutarak, faiz oranlarını makul seviyelerde dengeleyerek ve kamu harcamalarını etkin bir şekilde yönlendirerek ekonomik büyümeyi destekler. Örneğin, düşük ve istikrarlı bir enflasyon ortamı, yatırım kararlarını kolaylaştırır ve özel sektörün uzun vadeli projelere yönelmesini teşvik eder. Öte yandan, makroekonomik istikrarsızlık (yüksek enflasyon, döviz kuru oynaklığı gibi), büyüme üzerinde ciddi bir tehdit oluşturur; bu nedenle, politikaların tutarlılığı ve öngörülebilirliği, büyümenin sürekliliği için hayati önem taşır.

Dış ticaret ve küreselleşme, özellikle açık ekonomiler için büyümenin itici güçlerinden biridir. İhracat hacminin artması, ülkelerin küresel pazarlara erişimini genişletir; bu da, hem ekonomik büyümeyi hızlandırır hem de teknoloji transferini kolaylaştırır. Küreselleşme, sermaye akımlarını ve yabancı doğrudan yatırımları teşvik ederek, yerel ekonomilerin modernizasyonuna katkı sağlar. Ancak, bu süreçte dış ticaret dengesinin korunması ve ithalata bağımlılığın azaltılması, büyümenin sürdürülebilirliği açısından kritik bir gerekliliktir. Türkiye gibi dışa açık bir ekonomi için, ihracata dayalı büyüme stratejileri, küresel entegrasyonu avantaja çevirmenin anahtarıdır.

Diğer bir faktör olan doğal kaynaklar, üretilmeyip, doğada kendinden bulunuyor olmaları sebebiyle, diğer ekonomik faktörlerden farklıdır ve yüksek düzeyde kar sağlayabilirler. Doğal kaynaklar, hazır şekilde ya da kiralanmak suretiyle piyasaya sunulur, kazanç sağlayabilir ve aynı zamanda zamandan, mekândan ve şekilden bağımsız olarak yüksek katma değerli kazanç elde edilmesine neden olabilirler. Bu özellikleri dolayısıyla doğal kaynaklar, gelişen ülkeler için ekonomik kalkınma ve refahın sağlanmasının yanında, fakirliğin azalmasında ve büyümenin sürdürülebilir olmasında kilit bir rol üstlenir. Doğal kaynaklar, ekonomik büyüme üzerinde hem bir

fırsat hem de bir risk olarak rol oynar. Petrol, doğalgaz veya maden gibi kaynaklara sahip ülkeler, bu varlıkları büyüme için bir başlangıç sermayesi olarak kullanabilir; ancak, yalnızca kaynaklara dayalı bir ekonomi modeli, uzun vadede kaynak laneti riskini beraberinde getirir. Bu nedenle, doğal kaynakların gelirlerini üretken yatırımlara (altyapı, eğitim, teknoloji gibi) yönlendiren politikalar, büyümenin uzun vadeli sürdürülebilirliğini sağlar. Türkiye gibi doğal kaynakları sınırlı ancak stratejik konumuyla avantajlı ülkeler için, bu faktörün etkisi daha çok dış ticaret ve enerji politikaları üzerinden şekillenir.

Beşerî sermayeye bakacak olursak; beşerî sermaye üretim sürecine dahil olan işgücü içerisinde, beşerî sermaye dışındaki üretim faktörlerinin, daha fazla verimli ve etkin olarak kullanılmasına olanak veren bilgiyi, dinamizmi, beceriyi ve tecrübeyi bütün olarak kapsayan, pozitif değerlerdir. Bütün bu değerler; yeni teknolojilerin oluşturulmasına, etkin kullanımına, aynı zamanda benimsenmesine sebep olarak, ekonomik büyümede artışı gerçekleştirir. Yani bu değerler, ülke ekonomilerine gelişimi hızlandırıcı etki ederler (Eser ve Gökmen, 2009: 42-43).

Diğer bir faktör ise bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir. Bu gelişmeler son zamanlarda ekonomik performansların belirlenmesi noktasında, tetikleyici görev üstlenmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler; bilginin üretilmesi, yayılması, kullanılması, rekabet ortamında sağladığı avantajın yanında, refah düzeyinde artış ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi noktasında, büyük ve önemli rol üstlenir (OECD, 2000: 1).

Burada bir başka önemli nokta ise, emek etkinliğidir. Bu hususta Kullmert, dört esas geliştirmiştir. Birincisi, toplumları insanlar oluşturmuştur, robot ya da makineler değil. İkinci husus, ekonomik uğraşların amacı insandır. Üçüncü nokta, mal ve hizmetlerin arzına dair bütün aşamalarda, insan emeği bulunmaktadır. Dördüncüsü ve son olarak, emek (insan), kalite ve nitelik olarak değişkenlik gösterse dahi, üretime dahil olan faktörler bakımından en homojenidir (Aksu, 1993: 24). Keza bu anlamda Adam Smith de emeğe önem vermiş ve verimli emek, verimsiz emek ayrımıyla emek kavramını açıklamıştır (Küçükkalay, 2010: 214).

Ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler, bir ülkenin zenginlik üretme kapasitesini ve uzun vadeli refahını şekillendiren temel unsurlardır. Fiziksel sermaye, teknolojik yenilikler ve insan sermayesi, büyümenin itici güçlerini oluştururken;

makroekonomik politikalar ve dış ticaret, bu sürecin istikrarını ve yönünü belirler. Doğal kaynaklar ise, doğru stratejilerle bir avantaj haline gelebilir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, bu faktörlerin birbiriyle uyumlu bir şekilde yönetilmesi, hem kısa vadeli ekonomik başarıyı hem de uzun vadeli kalkınma hedeflerini güvence altına almada kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, büyüme politikalarının yenilikçilik, eğitim ve küresel entegrasyon ekseninde şekillendirilmesi, sürdürülebilir bir ekonomik geleceğin anahtarıdır.

Bu açıdan bakıldığında maliye politikası araçlarına göre, gelişmiş ülkelerde dengeli bir büyüme hızına ulaşılması ve bu hızın korunması amaç olurken, gelişmekte olan ülkelerde özellikle, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınmaya dair çabaların başlatılması ile sürdürülmesi amaç haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen, yapısal problemlerden ötürü büyüme ve kalkınma kavramları, son derece önem arz eden hedefler haline gelmiştir (Eker vd. ,1996: 285).

III. BÖLÜM

2008 KÜRESEL EKONOMİK KRİZİ: ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

2008 Küresel Ekonomik Krizi, 1929 Büyük Buhran'dan sonra modern tarihin en derin ve yaygın finansal çalkantılarından biri olarak kabul edilir (Reinhart ve Rogoff, 2009). Bu kriz, finansal piyasalardaki aşırı risk alma eğilimleri, düzenleme ve denetim mekanizmalarındaki eksiklikler ve spekülatif yatırımların birikimiyle şekillenen yapısal sorunların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Mishkin, 2011). ABD'de konut kredisi (mortgage) piyasasında başlayan bu finansal bunalım, kısa sürede küresel finans sistemine yayılarak dünya ekonomisinde ciddi bir daralmaya yol açmış; yalnızca ekonomik değil, toplumsal ve politik düzeyde de derin izler bırakmıştır (Roubini ve Mihm, 2010). Krizin kökenleri, finansal sistemin içsel kırılganlıkları ve kontrolsüz büyüme politikalarının birleşimiyle açıklanabilir; bu da, 2008 krizini yalnızca bir piyasa başarısızlığı değil, aynı zamanda bir yönetim ve düzenleme zaafı olarak ele almayı gerektirir.

2008 krizinin temelleri, 2000'li yılların başlarında ABD'de uygulanan düşük faiz politikaları ve genişleyen kredi piyasalarıyla atılmıştır. Düşük faiz oranları, hem bireylerin hem de finansal kurumların borçlanma iştahını artırmış; bu da, özellikle konut piyasasında spekülatif bir balonun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yüksek riskli (subprime) mortgage kredilerinin yaygınlaşması, bu balonun en kritik unsurlarından biri olmuştur. Finansal kuruluşlar, bu kredileri düşük gelirli veya kredi geçmişi zayıf bireylere sunarak riski sistematik bir şekilde artırmış; aynı zamanda, bu kredileri menkul kıymetleştirerek (örneğin, mortgage destekli varlıklar - MBS) küresel piyasalara dağıtmıştır. Yatırım bankalarının aşırı kaldıraçlı finansal araçlar kullanması ve risk yönetiminde yetersiz kalması, bu kırılgan yapıyı daha da tehlikeli hale getirmiştir. Konut fiyatlarının 2000'li yıllarda hızla yükselmesi, piyasadaki bu spekülatif büyümeyi desteklemiş; ancak, bu artışın sürdürülemez olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştır.

2008 yılında ABD'de konut fiyatlarında başlayan düşüş, subprime mortgage kredilerindeki temerrüt oranlarını artırmış ve finansal kurumlar üzerinde yoğun bir baskı oluşturmuştur. Borçlarını ödeyemeyen hane halklarının sayısındaki yükseliş,

mortgage destekli varlıkların değerini hızla düşürmüştü; bu da, bu varlıklara yatırım yapmış olan bankalar ve finansal kuruluşlar için büyük kayıplara yol açmıştır. Krizin dönüm noktası, 15 Eylül 2008’de Lehman Brothers’ın iflası ile yaşanmıştır. ABD’nin en büyük yatırım bankalarından biri olan Lehman’ın çöküşü, finansal sistemde bir güven krizini tetiklemiş; bankalar arası kredi akışları durma noktasına gelmiş ve küresel piyasalarda ciddi bir likidite sıkışıklığı ortaya çıkmıştır. Bu olay, krizin yalnızca ABD ile sınırlı kalmayıp, küresel bir boyuta ulaşmasının önünü açmıştır.

Lehman Brothers’ın iflası, finansal piyasalarda domino etkisi yaratarak bankacılık sektöründe yaygın bir çöküş riskini beraberinde getirmiştir. Yatırımcıların ve finansal kuruluşların birbirine duyduğu güvenin erimesi, kredi piyasalarını felç etmiş; bu da, reel ekonomiye finansman akışını keserek küresel bir ekonomik daralmayı tetiklemiştir. Finansal sistemin bu kırılganlığı, yıllardır biriken aşırı risk alma eğilimlerinin ve düzenleyici eksikliklerin bir yansımasıdır. Özellikle, finansal türev ürünlerin (örneğin, kredi temerrüt swapları - CDS) kontrolsüz bir şekilde yaygınlaşması ve bu ürünlerin risklerinin yeterince şeffaf olmaması, krizin yayılımını hızlandıran unsurlar arasında yer almıştır. ABD’deki bu çöküş, Avrupa’daki bankaları ve gelişmekte olan piyasaları da etkisi altına almış; uluslararası ticaretin daralması ve sermaye akımlarının kesintiye uğraması, küresel ekonomiyi resesyona sürüklemiştir.

3.1. 2008 Küresel Ekonomik Krizin Kökenleri ve Nedenleri

2008 finansal krizi, modern ekonomik tarihin en yıkıcı olaylarından biri olarak, finansal sistemin aşırı risk alma eğilimleri, kredi piyasalarındaki kontrolsüz genişleme ve bankacılık sektöründeki zayıf düzenleme pratiklerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır (Kaminsky ve Reinhart, 1999). Krizin kökeni, ABD’de düşük gelirli hane halkına sunulan subprime mortgage kredilerinin yaygınlaşmasıyla başlayan bir çalkantıya dayanır; ancak, bu yerel sorun, menkul kıymetleştirme yoluyla küresel finans piyasalarına yayılarak sistemik bir bunalıma dönüşmüştür (Shiller, 2008). Düşük faiz politikaları, spekülasyon yatırımlarının artışı ve finansal kuruluşların risk yönetimindeki yetersizlikleri, bu krizin temel taşlarını oluşturmuş; sonuçta, yalnızca ABD değil, tüm dünya ekonomisi derin bir resesyona karşı karşıya kalmıştır.

Kriz Öncesi Dönemde ABD Ekonomisindeki Gelişmelere bakıldığında; 2008 krizinin temelleri, 2000’li yılların başlarında ABD ekonomisinde şekillenen bir dizi gelişmeyle atılmıştır. Bu dönem, finansal sistemin kırılganlığını artıran politikalar ve piyasa dinamikleriyle karakterize edilir. Aşağıdaki tablo, kriz öncesi dönemde (2000-2007) ABD ekonomisindeki ana faktörleri özetlemektedir:

Tablo 3.1 2008 Küresel Krizi Öncesinde ABD Ekonomisinin Durumu

Faktör	Kriz Öncesindeki Gelişmeler (2000-2007)
Faiz Politikaları	2001 krizinden sonra ABD Merkez Bankası (Fed), faizleri uzun süre düşük tuttu.
Konut Kredileri (Mortgage)	Subprime krediler yaygınlaştı; kredi risk değerlendirmesi yetersizdi.
Finansal Yenilikler	Konut fiyatları 2000-2006 arasında hızla arttı, piyasa sürdürülemez hale geldi.
Spekülatif Balon	Konut fiyatları 2000-2006 arasında hızla arttı, piyasa sürdürülemez hale geldi.
Düzenleyici Boşluklar	Finansal kuruluşların riskli faaliyetleri yeterince denetlenmedi.

Kaynak: Mishkin (2011), Reinhart ve Rogoff (2009).

Bu gelişmeler, ABD ekonomisinde bir yandan kredi balonunu şişirirken, diğer yandan finansal sistemin risklere karşı savunmasız hale gelmesine yol açmıştır. Düşük faiz politikaları, 2001 dot-com krizinden sonra ekonomiyi canlandırmak için uygulanmış; ancak, bu teşvik, uzun vadede kontrolsüz bir kredi genişlemesine ve spekülatif bir konut piyasasına dönüşmüştür.

2008 krizinin ortaya çıkışı ve yayılımı, birbiriyle bağlantılı beş temel nedenle açıklanabilir:

1. Subprime Mortgage Krizi: Krizin fitili, 2000’li yılların başında bankaların düşük gelirli ve geri ödeme kapasitesi sınırlı olan borçlulara (subprime borrowers) konut kredileri sunmasıyla ateşlenmiştir. Konut fiyatlarının yükseldiği dönemde, bu kredilerin teminat değeri korunmuş; ancak, 2007’den itibaren fiyatlar düşmeye başlayınca, milyonlarca hanehalkı borçlarını ödeyemez hale gelmiştir (Shiller, 2008). Bu temerrüt dalgası, mortgage kredileriyle şişen finansal balonun patlamasına neden olmuş; bankalar, bu kredilere dayalı varlıkların değer kaybıyla büyük bir finansal

krize sürüklenmiştir. Subprime kredilerin yaygınlaşması, risk değerlendirmesindeki gevşekliğin ve kısa vadeli kâr hırsının bir sonucu olarak krizi tetikleyen ana unsur olmuştur.

2. Menkul Kıymetleştirme ve Risk Yönetimi Eksikliği: Finansal kuruluşlar, subprime kredileri menkul kıymetleştirerek (örneğin, mortgage destekli varlıklar - MBS) bu riskleri yatırım araçlarına dönüştürmüş; ancak, bu ürünlerin gerçek risk seviyesi, karmaşık finansal yapılarla gizlenmiştir (Brunnermeier, 2009). Bankalar ve yatırım fonları, bu yöntemin riskleri dağıttığını düşünürken, aslında sistematik riski artırmış; bu da, krizin finansal sistem geneline yayılmasında kilit bir rol oynamıştır. Risk yönetimindeki bu yetersizlik, finansal yeniliklerin kontrolsüz büyümesinin yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir.
3. Lehman Brothers'ın İflası (15 Eylül 2008): Krizin dönüm noktası, ABD'nin önde gelen yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflasıyla yaşanmıştır. Bu olay, küresel finans piyasalarını paniğe sürüklemiş; bankalar arası kredi mekanizmasını felç ederek likidite akışını durdurmuştur (Obstfeld ve Rogoff, 2010). Finansal kuruluşlar, birbirlerine duydukları güveni kaybederek kredi vermeyi kesmiş; bu da, küresel finans sisteminin adeta durma noktasına gelmesine neden olmuştur. Lehman'ın çöküşü, krizin yalnızca bir mortgage sorunu olmaktan çıkıp, sistemik bir bunalıma dönüştüğünü kanıtlayan simgesel bir eşik olmuştur.
4. Düzenleyici Eksiklikler ve Denetim Yetersizliği: 1990'lı yıllardan itibaren benimsenen finansal serbestleşme politikaları, bankaların ve yatırım fonlarının daha az denetlenmesine yol açmış; bu da spekülatif işlemlerin ve aşırı kaldıraç kullanımının önünü açmıştır. Finansal kuruluşların riskli faaliyetlerini izleyecek ve kontrol edecek etkin düzenleme mekanizmalarının eksikliği, kriz öncesinde finansal sistemin kırılabilirliğini artıran temel bir faktör olmuştur. Denetim yetersizliği, bankaların risk yönetim süreçlerini zayıflatmış; bu da, krizin önlenemez bir boyuta ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.
5. Küreselleşme ve Finansal Yayılma Etkisi: ABD'de başlayan mortgage krizi, finansal piyasaların küresel bağlantıları nedeniyle hızla dünyaya yayılmıştır. Avrupa'daki büyük bankalar, subprime kredilere dayalı

menkul kıymetlere yatırım yaptığı için doğrudan etkilenmiş; bu da, krizin Atlantik ötesine sıçramasına neden olmuştur. Küreselleşme, finansal sistemin entegrasyonunu artırmış; ancak, bu entegrasyon, aynı zamanda risklerin yayılma hızını ve etkisini de büyötmüştür. Küresel sermaye akımları ve ticaret bağları, krizin yalnızca ABD ile sınırlı kalmayıp, tüm dünya ekonomisini sarsan bir resesyona dönüşmesini sağlamıştır.

2008 Küresel Ekonomik Krizi, finansal sistemin yapısal zayıflıklarının ve kontrolsüz risk alma eğilimlerinin birleşimiyle ortaya çıkan bir felaket olarak tarihe geçmiştir. Subprime mortgage kredilerinin yaygınlaşmasıyla başlayan bu süreç, menkul kıymetleştirme, Lehman Brothers'ın iflası, düzenleyici eksiklikler ve küreselleşmenin yayılma etkisiyle derinleşmiş; finansal sistemin çöküşüne ve küresel ekonomide sert bir daralmaya yol açmıştır. Kriz, yalnızca bankacılık sektörünü değil, reel ekonomiyi ve uluslararası ticareti de derinden etkilemiş; bu da, finansal istikrarın ve etkin düzenleme mekanizmalarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ölkeler için, bu kriz, küresel finansal sistemle entegrasyonun avantajlarının yanı sıra risklerini de gözler önüne seren bir uyarı olmuş; ekonomik politikaların daha sağlam bir temel üzerine inşa edilmesi gerektiğini göstermiştir.

3.2. 2008 Ekonomik Kriz ile Birlikte Küresel Ekonomiye Bakış

Küreselleşme, geleneksel dünya düzeni bakışını, ulus-devlet anlayışını değiştirerek, tek bir finans sistemi oluşturmaya yönelik batı merkezli ekonomik bir süreçtir. Küreselleşme ile birlikte, dünyada ticaretin serbestleşmesi ve uygun şekilde iş bölümü yapılması ortaya çıkmıştır (Eser, 1995: 6). Özellikle; ikinci dünya savaşından sonra çoğu ölkede, uluslararası sermaye hareketlerini, sıkı bir denetime tabi tutmuştur. Özel sermayenin bu kadar sıkı takiple denetlenmesi, uluslararası ticareti ve yatırımları da kısıtlamıştır. Bu ortamı biraz rahatlatmak adına, Uluslararası Para Fonu ile Dünya Bankası kurulması planlanmıştır ve zamanla sermaye hareketliliğinin önündeki engeller ya da kısıtlamalar kaldırılmıştır. 1980'lere gelindiğinde M. Theachar ve Reagan dönemlerinde sermaye dolaşımı rahatlamış ve ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllara gelindiğinde, Sovyetlerin dağılması, finans piyasalarını tam anlamı ile küreselleştirmiştir (Kıvılcım, 2013: 2).

Dünya ekonomisindeki büyüme, 2005 yılı ile birlikte ivme kazanmıştır. Büyüme ile birlikte, ticaret hacminde genişleme meydana gelmiş, enflasyon şimdiye kadarki en düşük seviyeye gelmiş, faiz oranlarında düşüş yaşanmış ve likiditedeki imkanlar artmıştır (Aksoy, 2010: 3). 2006 yılı sonuna kadar, finans piyasalarındaki likidite artışı devam etmiştir. Kriz başlamadan önce artan likidite bolluğu; karlı ve verimli kullanılınca, banka sisteminde birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Karlı operasyonların en önemli alanı, konut sektörü kredileri olmuştur. 2000 yılının sonlarında ABD ekonomisinde meydana gelen daralma için, ekonomiyi yeniden canlandırmak adına faiz oranları düşürülmüş ve genişletici maliye politikaları uygulanmıştır. Uygulanan gerek maliye gerek para politikaları, likidite hacmini artırmıştır. ABD’de meydana gelen bu genişleme sonrasında bir takım finans kuruluşları, kredibilite oranı düşük düzeyde seyreden tüketicilere, Mortgage kredisi vermeye başlamıştır. Mortgage sistemi ile birlikte konut kredilerine olan talep iyiden iyiye artınca, konut fiyatlarında yükseliş yaşanmıştır. Konut fiyatlarındaki yükseliş, ileriye dönük beklentileri de bu yönde artırmıştır. Konut fiyatlarının daha da yükseleceği beklentisine giren ve yeteri kadar geliri olan veya olmayan bireyler, faiz oranının düşüklüğü sebebiyle, hızla konut satın alma eğiliminde bulunmuşlardır. 2006 yılının sonlarında ise, ABD mortgage sistemi nedeniyle oluşan mortgage piyasası, 10 trilyon dolar civarında büyüklük düzeyine çıkmış ve ABD, dünya piyasalarının en büyük ekonomisi durumuna gelmiştir (Tarı vd. , 2011: 15).

2008 krizinin kökeninde, finansal sistemin yapısal sorunları ve politik tercihler yatmaktadır. Düşük faiz politikaları, kısa vadede ekonomik büyümeyi teşvik etmiş; ancak, bu teşvik, uzun vadede sürdürülemez bir kredi balonuna dönüşmüştür. Finansal denetim mekanizmalarının yetersizliği, bankaların ve yatırım kuruluşlarının riskli davranışlarını kontrol altına alamamış; bu da, sistemik risklerin birikmesine olanak tanımıştır. Spekülatif yatırımların ve aşırı kaldıraç kullanımının teşvik edilmesi, finansal piyasaların gerçek ekonomik temellerden kopmasına neden olmuş; konut fiyatlarındaki balon, bu kopuşun en somut göstergesi olmuştur. Mishkin (2011), bu süreçte finansal düzenleme eksikliklerinin ve risk yönetimindeki zayıflıkların krizi kaçınılmaz kıldığını belirtirken; Roubini ve Mihm (2010), krizin, yalnızca bir piyasa başarısızlığı değil, aynı zamanda bir politika ve yönetim hatası olduğunu vurgulamıştır.

2008 Küresel Ekonomik Krizi, finansal sistemin kırılganlıklarını ve kontrolsüz risk alma eğilimlerinin yıkıcı sonuçlarını gözler önüne seren bir dönüm noktasıdır. ABD’de mortgage piyasasında başlayan bu çalkantı, Lehman Brothers’ın iflasıyla küresel bir boyut kazanmış; finansal piyasalardaki güven krizini, likidite sıkışıklığını ve ekonomik daralmayı beraberinde getirmiştir. Kriz, yalnızca finansal kurumların değil, aynı zamanda düzenleyici otoritelerin ve ekonomi politikalarının da sorgulanmasına yol açmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, bu kriz, küresel entegrasyonun fırsatlarının yanı sıra risklerini de ortaya koymuş; finansal istikrarın ve etkin düzenleme mekanizmalarının önemini bir kez daha hatırlatmıştır. 2008 krizi, ekonomik tarihte, hem finansal sistemlerin yeniden yapılandırılması hem de daha sağlam politikaların geliştirilmesi gerekliliğini vurgulayan bir ders olarak yerini almıştır.

ABD’de mortgage piyasasından kaynaklanan bu finansal çöküş, kısa sürede küresel bir bunalıma dönüşerek dünya ekonomisinde büyük bir daralmaya yol açmış; gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde yaygın ve uzun süreli etkiler bırakmıştır. Kriz, büyük ekonomilerde resesyonu tetiklemiş, işsizlik oranlarını hızla yükseltmiş, uluslararası ticaret hacmini ciddi şekilde daraltmış ve hükümetler ile merkez bankalarının acil ve kapsamlı önlemler almaya zorlamıştır. Bu süreç, küresel ekonominin kırılganlığını ve finansal sistemin reel sektörle olan sıkı bağlarını gözler önüne sermiş; aynı zamanda, kriz sonrası toparlanma çabalarının ekonomik yapılar üzerindeki uzun vadeli etkilerini şekillendirmiştir.

2008 krizinin küresel ekonomiye olan etkisi, makroekonomik göstergelerdeki dramatik değişimlerle açıkça ortaya konabilir. Aşağıdaki tablo, kriz öncesi (2007) ve kriz sonrası (2009) döneme ait temel verileri özetlemektedir:

Tablo 3.2. 2008 Krizi Öncesi ve Sonrasında Küresel Ekonomide Makroekonomik Durum

Gösterge	2007 (Kriz Öncesi)	2009 (Kriz Sonrası)
ABD GSYİH Büyüme Oranı	%2.0	-%2.8
ABD İşsizlik Oranı	%4.7	%9.5
Küresel Ticaret Hacmi Büyüme Oranı	%6.0	-%12.0
Avrupa Bölgesi Büyüme Oranı	%3.1	-%4.1
Çin GSYİH Büyüme Oranı	%14.2	%9.2

Kaynak : IMF (2010), World Bank (2011).

Bu veriler, krizin küresel ekonomideki yıkıcı etkisini net bir şekilde yansıtır. ABD ve Avrupa’da ekonomik daralma, küresel ticarete sert bir gerileme ve işsizlikte yaygın bir artış görülmektedir. Çin gibi bazı ekonomiler görece bir direnç gösterse de, genel tablo, krizin dünya çapında derin bir durgunluğa yol açtığını göstermektedir.

2008 krizinin küresel ekonomiye olan etkileri, çok yönlü ve sistemik bir çöküşün izlerini taşır. Aşağıda, bu etkiler detaylı bir şekilde ele alınmıştır:

- **Gelişmiş Ülkelerde Ekonomik Daralma:** ABD, Avrupa Birliği ve Japonya gibi gelişmiş ekonomiler, krizden en sert etkilenen bölgeler olmuştur. ABD’de GSYİH büyüme oranı 2009’da %2,8’lik bir küçülme kaydederken, Avrupa Bölgesi %4,1’lik bir daralma yaşamıştır. Sanayi üretimi yavaşlamış, kredi mekanizmaları felç olmuş ve tüketici talebi ciddi şekilde gerilemiştir. Finansal sistemdeki çöküş, reel ekonomiye hızla yayılarak üretim kapasitesini ve ekonomik aktiviteyi baltalamıştır.
- **İşsizlik Artışı:** Küresel işsizlik oranları, krizin etkisiyle dramatik bir yükseliş göstermiştir. ABD’de işsizlik oranı, 2007’deki %4,7 seviyesinden 2009’da %10’a kadar çıkmış; bu oran, milyonlarca kişinin işini kaybetmesi anlamına gelmiştir (Krugman, 2009). Avrupa’da da iş gücü piyasaları benzer bir baskı altına girmiş; İspanya gibi ülkelerde işsizlik oranları %20’yi aşmıştır. Bu durum, krizin yalnızca ekonomik değil, toplumsal bir bunalıma da dönüştüğünü ortaya koymuştur.
- **Uluslararası Ticaretin Daralması:** Küresel ticaret hacmi, 2009’da %12 oranında küçülerek uluslararası ekonomik bağların ne denli zarar gördüğünü göstermiştir (Baldwin ve Evenett, 2009). Gelişmiş ülkelerdeki

talep düşüşü, gelişmekte olan ülkelerin ihracat pazarlarını daraltmış; bu da, dış ticaret dengelerinde ciddi bozulmalara yol açmıştır. Küresel tedarik zincirlerinin sekteye uğraması, üretimi ve ticareti daha da zorlaştırmıştır.

- Merkez Bankalarının Müdahaleleri: Krizin yayılımını durdurmak ve likidite sıkışıklığını aşmak için merkez bankaları devreye girmiştir. ABD Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB), trilyon dolarlık parasal genişleme programları başlatmış; faiz oranlarını sıfıra yakın seviyelere indirerek piyasalara büyük miktarda likidite enjekte etmiştir (Bernanke, 2015). Bu müdahaleler, finansal sistemin çöküşünü önlemede kritik bir rol oynamış; ancak, düşük faiz politikalarının uzun vadeli etkileri tartışma konusu olmuştur.
- Kamu Borçlarının Artışı: Hükümetler, finansal kuruluşları ve büyük firmaları kurtarmak için geniş çaplı mali teşvik paketleri uygulamış; bu da kamu borçlarında hızlı bir yükselişe neden olmuştur. ABD’de bankalara ve otomotiv sektörüne yapılan kurtarma operasyonları, Avrupa’da ise Yunanistan gibi ülkelerin borç krizleri, kamu maliyesini zorlayan unsurlar arasında yer almıştır. Bu borçlanma, krizin ekonomik maliyetini artırarak uzun vadeli bir yük haline gelmiştir.
- Finansal Regülasyonların Gözden Geçirilmesi: Kriz, finansal sistemdeki düzenleme eksikliklerini acı bir şekilde ortaya koymuş; bu da, küresel ölçekte finansal regülasyonların sıkılaştırılmasına yol açmıştır. Bankacılık sektöründe risk yönetimini güçlendirmek amacıyla Basel III gibi yeni standartlar geliştirilmiş; sermaye yeterliliği ve likidite gereklilikleri artırılmıştır. Bu reformlar, finansal istikrarı koruma hedefiyle önemli bir dönüşüm başlatmıştır.

2008 krizi, küresel finans sisteminde kalıcı değişimlere yol açmış; hem yapısal hem de politik düzeyde uzun vadeli etkiler bırakmıştır:

- Daha Sıkı Finansal Düzenlemeler: Krizin finansal sistemdeki kırılğanlıkları açığa vurması, düzenleyici otoriteleri harekete geçirmiş; Basel III gibi düzenlemelerle bankaların sermaye yeterliliği ve risk yönetimi standartları yükseltilmiştir. Bu adımlar, finans sektörünün gelecekteki şoklara karşı daha dirençli olmasını hedeflemiştir.

- Güçlü Merkez Bankası Müdahaleleri: Parasal genişleme politikaları, kriz sonrası toparlanmada kilit bir rol oynamış; düşük faiz oranları uzun yıllar devam ederek ekonomileri desteklemiştir. Ancak, bu politikaların enflasyon ve varlık balonları gibi yan etkileri, ekonomi yönetiminde yeni tartışmalara yol açmıştır.
- Gelir Dağılımındaki Bozulmalar: Kriz, gelir eşitsizliğini derinleştirmiş; finansal istikrarsızlık, düşük gelirli kesimleri orantısız bir şekilde etkilemiştir. Kurtarma paketlerinin büyük şirketlere odaklanması, toplumsal adalet tartışmalarını alevlendirmiştir.
- Dijital Finansın Yükselişi: Geleneksel finansal kurumlara olan güvenin sarsılması, finansal teknolojiler (fintech) ve kripto varlıklar gibi alternatif finansman araçlarının yükselişini hızlandırmıştır. Bu gelişme, finansal sistemin dijital bir dönüşüm sürecine girdiğini göstermiştir.

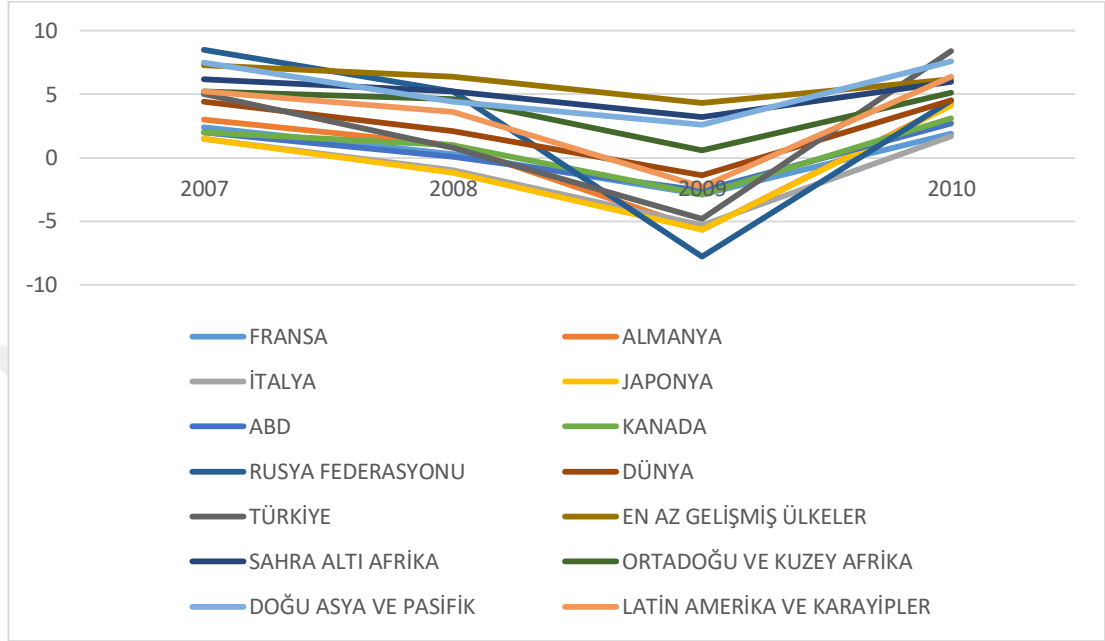
Krizden önceki dönemde, dünyada yaşanan diğer gelişmeler, 2008 küresel krizinin ortaya çıkmasında etkilidir. Kriz yaşanmadan önceki dönemde, gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanan ülkelerde büyüme oranları hızla yükselmiştir. Hızla büyüyen bu ekonomilerde ise enerji ve petrole olan talepler artmış ve dolayısıyla söz konusu ürünlerin fiyatı da oldukça artmıştır. Yaşanan artışlarla birlikte piyasada bir likidite bolluğu oluşmuştur. En başta ABD ve diğer birçok ülkeye, sermaye akışında kolaylık meydana gelmiştir. Oluşan likidite bolluğundan dolayı, çoğu ülkenin varlık fiyatlarında büyük oranda artışlar yaşanmıştır. Bu fiyatlardaki şişme, en çok emlak piyasasında hissedilmiş ve ABD en başta olmakla beraber; İngiltere, İspanya, İrlanda'da ciddi boyutta bir emlak balonu oluşmuştur (Özkan, 2008: 6).

2007 yılının ortasına gelindiğinde, dünya ekonomisi gitgide küçülmeye başlamıştır. Bunun nedeni ise, 2007 yılı ortalarında ABD emlak piyasasında oluşan, Mortgage Krizi'dir. ABD ekonomisi, dünya finans piyasalarını yönlendiren, büyük bir ekonomidir. Bundan ötürüdür ki, ABD ekonomik piyasasında ortaya çıkan 2008 küresel krizi; bütün dünyada ekonomik sistemleri olumsuz manada etkilemiş ve kriz küresel bir boyuta ulaşmıştır (Yıldırım, 2010: 47)

Aşağıdaki tablolarda 2002-2010 Döneminde G-8 Ülkelerine (İngiltere Hariç), Dünya ortalamalarına ve Türkiye'ye ait makroekonomik verilere yer verilerek küresel

ekonomik durum anlatılmaya çalışılmıştır. (G-8 ülkelerinin seçilme sebebi dünya ekonomisinin % 65'ine yön veriyor olmalarıdır).

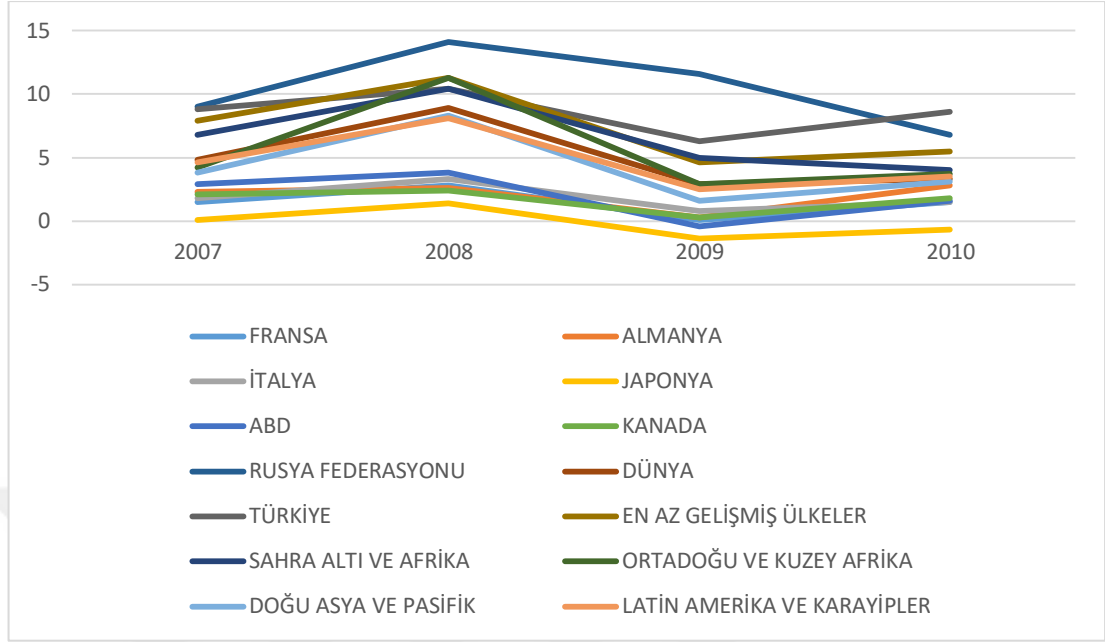
Şekil 3.1. GSYİH Büyümesi Yıllık (%)

https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&name_desc=false&start=2007
<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=ZG&start=2007>
Erişim Tarihi:22.07.2024

Şekil 3.1. incelendiğinde, GSYİH büyüme oranları bütün ülkelerde, 2008 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. 2009 yılında yaşanan düşüş, daha net görülmektedir. 2010 yıllarında sadece Türkiye, Almanya ve Fransa'nın GSYİH büyümesinde artış olmuştur.

Şekil 3.2. Enflasyon Oranları, Tüketici Fiyatları Yıllık (%)

Kaynak:

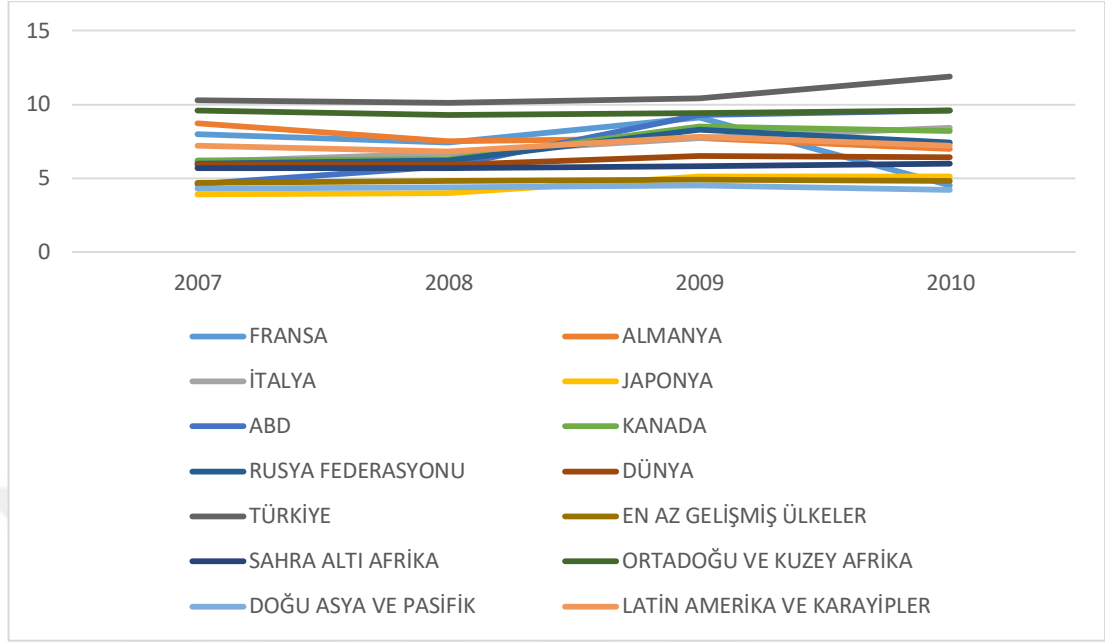
https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&name_desc=false&start=2007

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=ZG&start=2007>

Erişim Tarihi:22.07.2024

Şekil 3.2’de görüldüğü üzere, 2008 yılında 2007 yılına oranla, enflasyon bütün ülkelerde artmıştır. Dünya ortalamasına bakıldığında bu durum daha net görülmektedir. 2009 yılında bir düşüş yakalanmış fakat 2010 yılında yine bir yükseliş yaşanmıştır.

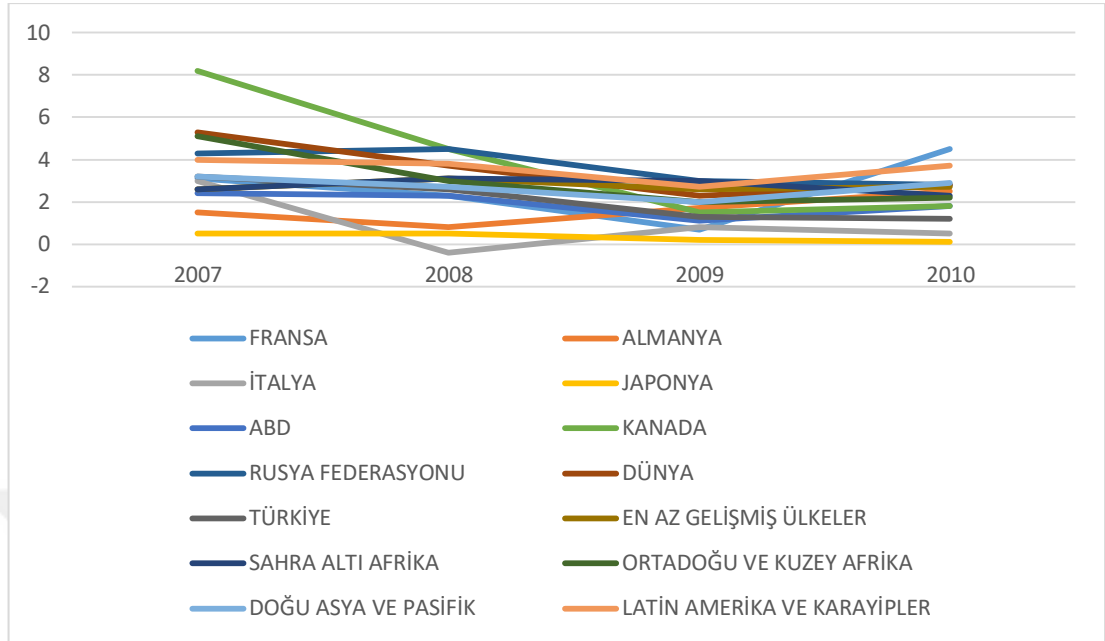
Şekil 3.3. İşsizlik Toplamı (% Toplam İşgücü)-Modellenmiş ILO Tahmini

Kaynak:<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=ZG&start=2007>, https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&name_desc=false&start=2007
Erişim Tarihi:22.07.2024

Şekil 3.3.'e bakıldığında, toplam işgücü içindeki işsizlik toplamı yüzde olarak, 2008 yılında 2007 yılına göre sadece Fransa ve Almanya'da, bölgesel olarak ise sadece Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile Latin Amerika ve Karayipler'de düşmüştür. Bu yılda tabloda gösterilen diğer ülkelerde ve bölgelerde işsizlik toplamı, 2007 yılına oranla artmıştır. 2009 yılında 2008 yılına göre, bütün ülkelerdeki işsizlik toplamı artmıştır. 2020 yılında da yine genel olarak bir artış söz konusudur.

Şekil 3.4. Yabancı Doğrudan Yatırım (GSYİH %-Net Girişler)

Kaynak:https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&name_desc=false&start=2007

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2023&locations=ZG&start=2007>

Erişim Tarihi:22.07.2024

Yabancı doğrudan yatırımlara ilişkin şekil 3.4. incelendiğinde, 2008 yılında 2007 yılına göre, birkaç ülke grubu ve ülke dışında bütün veriler düşmüştür. Örneğin, Japonya’da bu oran bir önceki yıla göre aynı kalmış ancak, en az gelişmiş ülkelerde ve sahra altı ülkelerde yabancı doğrudan yatırım oranları artmıştır. Genel olarak 2007 yılından 2008 yılına geçildiğinde dünya ortalaması da göstermektedir ki yabancı doğrudan yatırım oranları, net bir şekilde azalmıştır. Sonraki yıllar incelendiği zaman, 2009 yılına gelindiğinde, sadece Almanya ve İtalya’da yabancı yatırım oranları artmış ve bu yılda bir önceki yıla göre diğer kalan tüm ülke ve ülke gruplarında, dünya ortalaması da dahil olmak üzere yabancı yatırım oranları azalmıştır. 2010 yılında kısmen bir toparlanma söz konusudur.

2008 Küresel Ekonomik Krizi, finansal sistemin kırılganlıklarını ve düzenleme eksikliklerini ortaya koyarak, küresel ekonomide derin bir daralmaya yol açmıştır. ABD’de mortgage piyasasında başlayan bu çöküş, finansal piyasaların küresel bağlantıları nedeniyle dünya geneline yayılmış; gelişmiş ülkelerde resesyonu, işsizlikte artışı ve uluslararası ticarete daralmayı tetiklemiştir. Merkez bankalarının ve hükümetlerin trilyon dolarlık müdahaleleri, toparlanma sürecini başlatmış; ancak,

bu süreç kamu borçlarının artışı ve finansal sistemde uzun vadeli değişimlerle birlikte gelmiştir. Kriz, finansal istikrarın korunmasının ve etkin düzenleme mekanizmalarının önemini bir kez daha vurgulamış; Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için, küresel ekonomiye entegrasyonun risklerini ve fırsatlarını dengelemenin gerekliliğini açıkça ortaya koymuştur. 2008 krizi, yalnızca bir ekonomik bunalım değil, aynı zamanda finansal sistemin yeniden yapılandırılması için bir ders olarak tarihteki yerini almıştır.

IV. BÖLÜM

2008 KÜRESEL KRİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

2008 Küresel Finans Krizi, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ekonomiler üzerinde de önemli etkiler yaratmıştır. Türkiye, 2001 krizinin ardından uyguladığı reformlarla daha güçlü bir bankacılık sistemine sahip olmasına rağmen, küresel ekonomik daralmadan kaçamamıştır (Özatay, 2009). Kriz, Türkiye’de ihracatın düşmesine, sanayi üretiminin yavaşlamasına, yabancı sermaye girişlerinin azalmasına ve işsizlik oranlarının yükselmesine neden olmuştur (Uygur, 2010). Küresel finans piyasalarında yaşanan belirsizlik ve risk algısının artması, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin finansmana erişimini zorlaştırmış ve ekonomik büyüme hızında yavaşlamaya yol açmıştır.

Krizin Türkiye’deki etkisi 2008 yılının ortalarında görülmüş olup, 2008 yılının sonlarına doğru ise kriz, imalat sanayi sektöründe küçültücü etki yaratmış ve bu oran yaklaşık %12 şeklinde gerçekleşmiştir. Yine benzer şekilde sanayi sektörü olumsuz etkilenmiş ve bu sektörde %17,6’lık bir düşüş yaşanmıştır. Yaşanan krizin bir diğer sıkıntısı ise, banka ve kredi kuruluşlarını kredi bulma konusunda -yurtdışındaki banka ve finans piyasasında yaşanan iflaslardan dolayı- dara düşürmüş olmasıdır. Firmalar da finansman sıkıntısı yaşadıklarından, yatırımlarını istedikleri şekilde gerçekleştirememiş ve bir diğer problem olan borçlanma maliyetleri sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ekonomideki güven durumu zedelenmiş ve tüketici güven endeksi azalmıştır. Tüm bunların doğal bir sonucu olarak, ekonomiye olan güvenin kaybedilmesi durumu, bireyleri harcama yapmak yerine, tasarruf yapmaya yönlendirmiş ve sonuç olarak bu etkiyle birlikte toplam talep azalmış, üretim de düşük düzeyde seyretmiştir (Cengiz ve Baydur, 2011:272).

Kriz döneminde, Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergeler önemli dalgalanmalar göstermiştir. 2008’in son çeyreğinden itibaren sanayi üretimi hızla düşerken, özel sektör yatırımları azalmış ve finansal piyasalarda oynaklık artmıştır. Bu süreçte, Türkiye ekonomisinin ihracata dayalı büyüme stratejisi zayıflamış, özellikle Avrupa Birliği ülkelerindeki talep daralması Türk sanayisini olumsuz etkilemiştir. İhracat pazarlarındaki daralma ve finansal piyasalardaki dalgalanmalar, reel sektör üzerinde baskı oluşturmuş ve ekonomik büyümeyi sınırlandırmıştır.

Bu bölümde, Türkiye'nin 2008 krizinden nasıl etkilendiği, makroekonomik göstergelerdeki değişimler ve hükümetin uyguladığı politika önlemleri ele alınacaktır. Ayrıca, Türkiye'nin kriz sonrası toparlanma sürecine nasıl girdiği, aldığı ekonomik tedbirler ve uzun vadeli etkileri detaylı şekilde incelenecektir.

4.1. Türkiye Ekonomisinin Yapısı (2006-2008 Dönemi)

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı finansal krizler tabiatları gereği farklılıklar oluşturabilirler. Bu farklılığın da nedenleri vardır, fakat en temel nedeni; gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler olarak sınıflandırılan ülkelerin, finans sektörlerinin de farklı özelliklere sahip olmasıdır (Samur, 2008: 30).

Türkiye yapısal anlamda incelendiğinde, 1960 yılında yapılan nüfus sayımı sonrası hizmetler sektöründe istihdam edilen nüfus %15.4 olup, 1975 yılında bu oran %25.1 ve 1980 yılında ise %29.5 olmuştur. Yine aynı yıllarda sanayi sektöründe aktif nüfus içinde istihdam edilen oran, 1960 için %9.6 olup, 1975'te % 11.0 ve 1980 yılı için ise %12.5'tir. Bu sonuçlara bakıldığında bu yıllarda artan sanayileşme, istihdam yaratma konusunda yetersiz kalmış ve çalışan nüfusun geri kalan kısmı hayatlarını idame ettirmek için; üretken ya da verimli olmayan birtakım faaliyetler içine girmişlerdir. Böylelikle, sanayileşme süreci, kentleşmenin gerisinde kalmıştır (Boratav, 2018: 146).

2008 krizi öncesinde Türkiye ekonomisi, 2001 krizinden sonra uygulanan yapısal reformlar sayesinde güçlü bir büyüme trendi yakalamıştı. 2002-2007 döneminde Türkiye ekonomisi yıllık ortalama %7 oranında büyüme göstermiş, doğrudan yabancı yatırımlar artmış ve enflasyon kontrol altına alınmıştı (DPT, 2009). Kamu maliyesinde yapılan reformlar, bütçe disiplininin sağlanması ve bankacılık sektörünün güçlendirilmesi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunmuştur. Ancak, küresel finansal dalgalanmalara duyarlılığı yüksek olan Türkiye ekonomisi, dış şoklara karşı tam anlamıyla dayanıklı değildi.

Özellikle, 2000'li yılların başında artan sermaye girişleri ve düşük faiz oranları, iç talebin hızla genişlemesine ve finansal piyasalarda aşırı borçlanmaya neden olmuştur. Bankacılık sistemindeki reformlar sayesinde güçlü bir finansal yapı oluşturulsa da, özel sektör ve reel sektör borçlanmaları artarak dış finansmana bağımlılığı artırmıştır. Türkiye'nin ekonomik büyüme modeli, iç tüketim ve dış

ticaret dengesi üzerine kurulu olduğundan, küresel kriz gibi dışsal şoklara karşı kırılgan hale gelmiştir.

4.2. 2008 Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

Türkiye ekonomisi, 2008 krizinin etkilerini 2009 yılında ağır bir şekilde hissetmiştir. Krizin en büyük etkileri imalat sanayi, ihracat, istihdam ve sermaye girişlerinde yaşanmıştır (Ertuğrul ve Yeldan, 2011). Finansal dalgalanmalar ve küresel talepteki daralma, Türkiye'nin büyüme performansını olumsuz yönde etkilemiş, özel sektör yatırımları azalmış ve işsizlik oranları yükselmiştir.

Aşağıdaki tabloda 2006-2008 yılları arasında Türkiye'nin temel ekonomik göstergeleri sunulmaktadır:

Tablo 4.1. Türkiye'nin 2006-2008 Dönemi Temel Makroekonomik Göstergeleri

Gösterge	2006	2007	2008 (Kriz Yılı)
GSYİH Büyüme Oranı(%)	6.9	4.7	-4.8
İşsizlik Oranı (%)	9.1	9.7	11.0
Sanayi Üretim Endeksi Değişimi (%)	7.5	6.2	-9.6
İhracat (Milyar \$)	85.5	107.2	132.0
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Milyar \$)	20.2	22.0	8.4

Kaynak: TÜİK (2010), Dünya Bankası (2011).

Tabloya bakıldığında, 2008 yılında küresel kriz etkisiyle Türkiye ekonomisinde ciddi bir daralma yaşandığı görülmektedir. Özellikle sanayi üretimi sert bir şekilde gerilerken, doğrudan yabancı yatırımlar neredeyse üçte bire düşmüştür. İşsizlik oranı artmış, ekonomik büyüme negatif seyretmiştir. Kriz öncesi dönemde Türkiye'nin büyüme performansı yüksek olsa da, bu büyümenin büyük ölçüde dış kaynaklara dayalı olması, kırılganlığı artırmış ve küresel finansal krizle birlikte ekonomi sert bir darbe almıştır.

Bu çerçevede, 2008 krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için, kriz sürecinde makroekonomik göstergelerdeki değişimler ve hükümetin uyguladığı politika önlemleri detaylı olarak incelenecektir.

- **Büyüme Hızındaki Düşüş:** Türkiye ekonomisi, 2008 krizine kadar %6-7 oranında büyüme gösterirken, 2009'da -4.8% küçülmüştür (TÜİK, 2010).

Küresel sermaye akışlarının azalması ve özel sektörün daralan yatırım harcamaları, ekonomik daralmayı hızlandırmıştır.

- İhracatın Daralması: Küresel talep daralması nedeniyle ihracat %22 oranında azalmış ve özellikle Avrupa'ya olan ihracat ciddi şekilde düşmüştür (DPT, 2009). Türkiye'nin başlıca ihracat pazarlarında yaşanan ekonomik durgunluk, sanayi üretiminde keskin bir düşüşe neden olmuştur.
- İşsizlik Oranının Artması: 2008 sonunda %11 olan işsizlik oranı, 2009'da %14.5'e çıkmıştır (TÜİK, 2010). Özellikle sanayi sektöründe işten çıkarmalar artmış, istihdam kaybı hem üretim hem de hizmet sektörlerinde belirgin hale gelmiştir.
- Sanayi Üretiminde Düşüş: Türkiye'nin sanayi üretimi, 2009 yılında %10'dan fazla daralma yaşamıştır. Özellikle otomotiv ve inşaat sektörleri krizden en fazla etkilenen sektörler arasında yer almıştır.
- Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Azalma: Krizle birlikte yatırımcı güveni zayıflamış ve Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımlar 2009 yılında önemli ölçüde düşmüştür.
- Tüketici ve Yatırım Güvenindeki Azalma: Ekonomik belirsizlikler ve finansal piyasalardaki dalgalanmalar, hem tüketicilerin hem de yatırımcıların harcama ve yatırım kararlarını ertelemesine neden olmuştur.

4.3. 2008 Küresel Krizin Türkiye'deki Sektörlere Etkisi

2008 krizi, Türkiye'de sanayi, hizmetler ve finans sektörü gibi birçok alanı etkilemiştir. Küresel talepteki daralma, sermaye akışlarının yavaşlaması ve finansal belirsizlikler, Türkiye'de farklı sektörlerde farklı seviyelerde etkilere yol açmıştır. Aşağıdaki tabloda, krizin Türkiye'deki sektörlerle etkisi detaylı olarak incelenmiştir.

Tablo 4.2. 2008 Krizinin Türkiye’de Sektörel Etkisi

Sektör	Krizin Etkisi
İmalat Sanayi	Üretimde %10’a yakın daralma yaşandı. Otomotiv ve tekstil sektörü en fazla etkilenen sektörler oldu. Dış talepteki düşüş ve iç piyasadaki daralma, sanayi üretimini olumsuz etkiledi (TİM, 2010).
Ticaret ve Hizmet Sektörü	Tüketici harcamaları düştü, perakende sektöründe daralma yaşandı. Turizm sektöründe de kriz nedeniyle gelir kaybı meydana geldi (Erdem ve Gül, 2011).
Bankacılık Sektörü	2001 reformları nedeniyle güçlü kaldı, ancak kredi genişlemesi yavaşladı. Bankalar, kredi verme konusunda daha temkinli hale geldi, bu da reel sektör finansmanında sıkıntılara yol açtı (Özatay, 2010).
Tarım ve Madencilik	Görece daha az etkilendi, ancak tarım ihracatında düşüş görüldü. Madencilik sektörü küresel emtia fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilendi (DPT, 2010).

Kaynak: TÜİK (2011), Dünya Bankası (2011).

Krizin en büyük etkileri imalat sanayi ve ticaret sektöründe gözlemlenirken, bankacılık sektörü 2001 sonrası yapılan düzenlemeler sayesinde finansal istikrarını koruyabilmiştir. Ancak, kredi musluklarının daralması ve tüketici güvenindeki azalma ekonominin genel işleyişini zorlamış, büyüme hızını yavaşlatmıştır. Tarım ve madencilik sektörü nispeten daha az etkilenmiş olsa da, tarımsal ihracattaki düşüş kırsal kesimdeki üreticiler üzerinde baskı yaratmıştır.

Sektörel açıdan analiz edildiğinde, sanayi üretiminin hızla toparlanması ve ticaret sektöründe tüketici güveninin yeniden inşası, kriz sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin toparlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Hükümetin uyguladığı politikalar ve merkez bankasının aldığı önlemler, ekonomik iyileşme sürecini hızlandıran faktörler arasında yer almıştır.

4.4. Türkiye Ekonomisi ve 2008 Küresel Kriz ile Mücadele

Türkiye ekonomisi yaşadığı krizlerle mücadele için oldukça yoğun çaba harcamıştır. Bu mücadele yöntemleri uygulanırken gerek hukuki sınırlar gerek politika yapıcıların kararları dikkate alınarak uygulanmıştır.

Türkiye, 2008 krizi sırasında hızlı ve etkili politikalar uygulayarak ekonomik toparlanmayı hızlandırmıştır (Ertuğrul ve Yeldan, 2011). Hükümet ve Merkez Bankası, para ve maliye politikalarını etkin şekilde kullanarak hem reel sektörü desteklemiş hem de finansal istikrarı korumaya yönelik adımlar atmıştır. Türkiye'nin kriz sürecinde uyguladığı başlıca ekonomik politikalar şu şekilde özetlenebilir:

1. Geniřleyici Maliye Politikaları: Hükümet, iç talebi canlandırmak ve özel sektör yatırımlarını desteklemek için kamu harcamalarını artırdı. Vergi indirimleri ve kamu altyapı yatırımları ile ekonomik aktivitenin yeniden hızlanması sağlandı.
2. Merkez Bankası Müdahaleleri: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), kriz döneminde faiz oranlarını düşürerek kredi akışının devam etmesini sağladı. Likiditeyi artırarak finansal sistemde güvenin korunmasına yönelik adımlar attı.
3. İhracat Destekleri: Küresel talebin daralması nedeniyle ihracatçı firmalara teşvikler sağlandı. Eximbank aracılığıyla ihracat finansmanı artırıldı ve yeni pazar arayışları teşvik edildi.
4. İstihdam Teşvikleri: İşsizlik oranındaki artışı durdurmak için istihdam destek paketleri açıklandı. Kısa çalışma ödeneği uygulamaları yaygınlaştırıldı ve işverenlere yönelik prim teşvikleri sağlandı.
5. Bankacılık Sektörünün Güçlü Kalması: 2001 krizinden sonra yapılan düzenlemeler sayesinde Türkiye'nin bankacılık sektörü, 2008 krizinde nispeten daha dayanıklı kaldı. Sermaye yeterlilik oranlarının yüksek olması, finansal istikrarın korunmasına yardımcı oldu.
6. Kredi Kolaylıkları ve Reel Sektöre Destek: Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için kredi destek programları uygulandı. Kamu bankaları aracılığıyla uygun faizli kredi imkânları sunularak reel sektörün toparlanması hızlandırıldı.

4.5. 2008 Küresel Kriz Sonrası Türkiye Ekonomisinin Toparlanması

- Türkiye ekonomisi, 2009'daki daralmadan sonra 2010 yılında %9.2 büyüme kaydetmiştir, bu da uygulanan politikaların hızlı toparlanmaya katkı sağladığını göstermektedir.
- Sanayi üretimi ve ihracatta hızlı bir toparlanma gerçekleşmiş, özellikle otomotiv ve beyaz eşya sektörleri kriz sonrası dönemde yeniden büyüme sürecine girmiştir.
- İşsizlik oranı 2010 itibarıyla düşüş göstermeye başlamış, ancak kriz öncesi seviyelere ulaşması birkaç yıl almıştır.

Türkiye'nin uyguladığı etkili kriz yönetimi stratejileri, ekonomik şoklara karşı dayanıklılığı artırmış ve uzun vadeli makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik önemli kazanımlar elde edilmesine yardımcı olmuştur. Ancak, dış finansmana bağımlılık ve cari açık gibi yapısal sorunlar, kriz sonrası dönemde de ekonomi politikalarının ana gündem maddeleri arasında yer almaya devam etmiştir

2008 Küresel Ekonomik Krizi karşısında Türkiye, hızlı ve etkin politika adımları atarak ekonomik toparlanmayı hızlandırmıştır. Hükümet ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), hem para hem de maliye politikaları ile krizin etkilerini hafifletmeye çalışmıştır. Bu süreçte uygulanan başlıca politikalar şunlardır:

- Para Politikaları: TCMB, faiz oranlarını kademeli olarak düşürdü ve likiditeyi artırdı. Küresel piyasalardaki kredi sıkışıklığını gidermek ve iç piyasadaki daralmayı önlemek için TCMB, zorunlu karşılık oranlarını düşürerek finansal sistemde daha fazla likidite sağladı (Erdem ve Gül, 2011). Ayrıca, döviz rezervlerini kullanarak piyasadaki dalgalanmaları azaltmaya yönelik önlemler aldı.
- Mali Politikalar: Hükümet, vergi indirimleri ve kamu harcamalarını artırarak ekonomik büyümeyi destekledi. Özellikle KOBİ'lere yönelik kredi destekleri sağlandı ve kamu yatırımları artırılarak iç talep canlandırılmaya çalışıldı (DPT, 2010). Alınan mali önlemler, özellikle sanayi ve inşaat sektörlerinde toparlanmayı hızlandırdı.
- İstihdam Teşvikleri: İşsizlik oranının artmasını önlemek amacıyla hükümet, işveren teşvik paketleri sundu. SGK prim destekleri, kısa çalışma ödeneği ve işverenlere yönelik vergi avantajları ile istihdam piyasasında olumsuz etkilerin azaltılması hedeflendi (TÜİK, 2010). Ayrıca, işgücü piyasasında esnek çalışma modellerinin yaygınlaştırılması yönünde adımlar atıldı.
- İhracatı Destekleyici Önlemler: Küresel talepteki daralmanın ihracata etkisini hafifletmek amacıyla Türkiye, Eximbank desteklerini artırarak ihracatçı firmalara finansman sağladı. Ayrıca, yeni pazar arayışları teşvik edildi ve sanayi sektörüne yönelik teşvik mekanizmaları geliştirildi.

2008 Küresel Krizi, Türkiye'de büyüme hızının düşmesine, ihracat ve istihdamda ciddi kayıplara yol açmıştır. Ancak, Türkiye'nin bankacılık sistemi reformları ve

hızlı politika tepkileri, krizin daha da derinleşmesini engellemiştir. 2010 itibarıyla ekonomi yeniden büyüme sürecine girmiş ve %9.2 oranında güçlü bir büyüme kaydedilmiştir. Sanayi üretimi ve iç talep hızla toparlanmış, kriz sürecinde zarar gören sektörlerde iyileşme sağlanmıştır. İşsizlik oranında kademeli düşüş yaşanmış, özellikle kamu destekleri ve teşvik paketleri ile istihdam artırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin kriz sonrası izlediği politikalar, finansal istikrarı koruma ve ekonomik büyümeyi yeniden hızlandırma hedefleri doğrultusunda şekillendirilmiştir. Ancak, kriz sonrası dönemde cari açık, dış borçlanma ve enflasyon gibi yapısal sorunlar, ekonomi politikalarının sürdürülebilirliği açısından dikkat edilmesi gereken başlıca konular olarak ön plana çıkmıştır.

V. BÖLÜM

2008 KÜRESEL KRİZİNİN TÜRKİYE’NİN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN TEST EDİLMESİ

5.1. Literatür Çalışmaları

Bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında literatürün çok geniş olduğu, fakat bu konuda bir görüş birliğinin olmadığı görülmektedir.

Akçoraoğlu (2000), çalışmasında VAR modeli analiz yöntemi ile Türkiye ekonomisi için 1989-1999 verilerini kullanmış ve uluslararası sermaye hareketlerinin, kısa vadeli yabancı yatırımlar bakımından ekonomik büyümeye etkisi araştırarak, anlamlı herhangi bir etkinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Çeviş ve Kadılar (2001), VAR modeli analiz yöntemi ile yapmış oldukları çalışmada Türkiye ekonomisi için 1989-1999 dönemi verileri kullanmışlardır. Çalışmada, kısa vadeli sermaye girişleri ile kamu açığı, faiz oranı farkları, reel döviz kuru ve ödemeler dengesi hesapları arasındaki ilişkiyi araştırarak, kısa vadeli sermaye hareketlerinin reel sektör üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kula (2003), çalışmasında korelasyon analiz yöntemini kullanarak farklı yabancı sermaye yatırımlarının sabit sermaye oluşumu ve ekonomik büyüme arasındaki korelasyon ilişkisini inceleyerek, dolaysız yabancı sermaye yatırımları ve finansal yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ile arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi vardır bulgusuna ulaşmıştır.

İnsel ve Sungur (2003), yapmış olduğu çalışmada granger nedensellik analizi yöntemini kullanarak sermaye hareketleri ile seçilen makroekonomik göstergeler arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada, 1989-1999 dönem verileri kullanılmış ve Türkiye ekonomisinde uzun dönem sermaye hareketleri ile ekonomik görünüm arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı, kısa dönemli sermaye hareketlerinin ise sadece oynaklığa sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Göksu (2005), granger nedensellik analizi ile yaptığı çalışmasında Türkiye Ekonomisi için 2001-2004 dönem verileri kullanarak kısa vadeli sermaye hareketleri

ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiş ve kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır çıkarımına ulaşmıştır.

Moddy ve Murshid (2005), çalışmasında 11 değişken kullanarak dinamik panel yönteminden faydalanmıştır. 60 gelişmekte olan ülke için 1979-1999 dönemi verilerini kullanarak uzun vadeli sermaye hareketleri ile yerel yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sermaye hareketleri, yerel yatırımları pozitif yönde etkiler ve dolayısıyla ekonomik büyüme olumlu etkilenir sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek (2007), çalışmasında VAR modeli analiz yöntemini, eş-bütünleyen (Johansen Cointegration) testini, granger nedensellik testini ve etki-tepki analizini uygulanmıştır. Türkiye ekonomisi için, 1992-2005 dönemindeki verilerini kullandığı çalışmada kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin, Türkiye ekonomisindeki yatırımlar için finans kaynağı olduğunu ve değişkenler arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu ifade etmiştir.

Aykırı (2008), çalışmasında Türkiye ekonomisi için, enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik araştırmalar ile incelemiş ve sonuçta ilişkinin negatif yönlü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Vergil ve Karaca (2010), yaptıkları çalışmada panel veri tahminlerine ek olarak, birim kök testleri ve sabit etkiler modelini kullanmışlardır. 25 gelişmekte olan ülke için, 1980-2005 dönemi verilerini kullanarak uluslararası sermaye hareketleri ve gelişmekte olan ülke ekonomileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve uzun vadeli yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönlü bir etki bıraktığı, kısa vadeli yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etki yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Vieira vd. (2013) çalışmasında, reel döviz kuru oynaklığının ekonomik büyümeye etkisini uzun vadede incelemiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan 82 ülke için yaptıkları çalışmada 1970-2009 dönemi verilerini panel veri seti ile çalışmışlardır. Neticede, döviz kuru oynaklığının yüksek olduğu durumlarda döviz kurunun ekonomik büyümeye etkisinin negatif olduğuna, oynaklığın daha az olduğu durumlarda ise ekonomik büyümeye etkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Eser (2014) çalışmasında, 1970-2010 Türkiye ekonomisi için, Johansen Juselius Testi yöntemini kullanarak, işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkiyi negatif yönlü bulmuş ve okun yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Caceres (2014) çalışmasında, 1991-2007 dönemi için Orta Amerika ekonomisini VAR Modeli ile analiz etmiştir. Sonuçta büyüme ve işsizlik arasında negatif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Okun yasasının geçerli olduğunu söyler.

Aslan vd. (2014), yapmış oldukları çalışmada granger nedensellik testi yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada Türkiye ekonomisi için, 1998-2011 dönemi çeyreklik verileri kullanılmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir ve kısa vadeli sermaye hareketlerinden GSYİH büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu çıkarımına ulaşmışlardır.

Altunöz (2015) çalışmasında 2000-2014 dönem verileri ile Türkiye ekonomisi için, Regresyon Analizi yapmıştır. Analiz sonucu Okun yasasının geçerli olmadığını göstermektedir. Uzun vadede değişkenler arasında bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Göçer (2015), çalışmasında 2001 ve 2015 dönemi için nedensellik analizi yapmış ve Türkiye’de Granger nedenselliği ile okun yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Işık (2016) çalışmasında ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çift yönlü bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Biçen (2017), çalışmasında panel veri analizi metodlarından dinamik panel veri analizini kullanmıştır. Çalışmada Türkiye ve yükselen 25 ülke ekonomisi için 2004-2014 dönemi verileri kullanılmıştır. Kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ile ekonomik büyüme arasındaki etki incelenmiştir ve kısa vadeli sermaye akımının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna, tersi durumda ise ekonomide durgunluk ya da kriz meydana geleceği neticesine ulaşmıştır.

Koyuncu (2017), çalışmasında koentegrasyon ve nedensellik analizi yöntemlerini uygulamıştır. Türkiye ekonomisi için, 1990- 2015 dönemi veriler kullanılmıştır. DYY ile ekonomik büyüme ve istihdam düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Koentegrasyon analizine göre, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki vardır

sonucuna ve nedensellik analizine göre, kısa vadeli yabancı sermaye yatırımlarından GSYİH büyümesine doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Taşdemir ve Erdaş (2018), Türkiye ekonomisi için yaptığı çalışmada ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelediğinde, doğrudan yabancı yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dinh, Hong Vo, The Vo, ve Nguyen (2019), çalışmalarında panel tabanlı birim kök testi, johansen eş bütünleşme testi, vektör hata düzeltme Modeli, EKK Yöntemi gibi çeşitli modeller kullanılmışlardır. Çalışmada, düşük ve orta gelirli ülkeler için 2000-2014 dönemi verileri kullanılmıştır. Kısa ve uzun vadede doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuca göre, kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ekonomik büyümeyi olumsuz etkilerken, uzun vadeli yabancı sermaye hareketleri ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Uslu (2020), 1923-1971 1923-2019 1972-2019 dönemleri için; Türkiye ekonomisine yönelik çalışmada, Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi yöntemini kullanmış ve her dönem için ayrı sonuca ulaşmıştır. 1923-1971 dönemi için Okun yasasının geçerli olduğuna, 1923- 2019 döneminde değişkenler arasında zayıf bir ilişkinin olduğu sonucuna ve 1972-2019 arası dönem için ise, istihdamı artırmaya yönelik bir büyümenin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

5.2. Veri Setleri ve Ekonometrik Yöntemler

Bu çalışmada kriz dönemlerinde değişim gösteren Türkiye ekonomisine dair bazı makroekonomik göstergeler ile Türkiye'nin GSYİH büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisi analiz edilecektir. Bu analiz için seçilen yöntem Granger Nedensellik Testi yöntemidir.

Analizin uygulanabilmesi için birim kök testi yapılacaktır. Birim kök testlerinin yapılma amacı, ekonomik verilerle yapılan zaman serisi analizlerindeki durağanlığı, diğer bir ifadeyle zamanla veri setinde değişiklik olup olmadığını belirlemektir. Bu testlerin bir diğer amacı ise, verilerin uzun vadede sabit bir ortalama etrafında salınıp salınmadığını test etmektir. Modellemenin yapılabilmesi adına önemli bir basamaktır.

Granger nedensellik testi, bir değişkenin (X) geçmiş değerlerinin, başka bir değişkenin (Y) gelecekteki değerlerini tahmin etmede istatistiksel olarak anlamlı katkı sağlayıp sağlamadığını ölçer. Temel model şu şekilde formüle edilir:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^q \gamma_j X_{t-j} + \epsilon_t$$

- Yt: Bağımlı değişken (GSYİH büyümesi),
- Xt-j: Bağımsız değişkenin geçmiş değerleri (Enflasyon Oranları, ABD Doları Döviz Alış, İşsizlik, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları),
- yj: X'in Y üzerindeki nedensel etkisini gösteren katsayılar,
- εt: Hata terimi.

Değişkenler krizden etkilenen bir kaç makroekonomik gösterge arasından seçilmiştir.

- Bağımlı değişken: GSYİH Büyümesi,
- Bağımsız Değişkenler: Enflasyon Oranları, ABD Doları Döviz Alış, İşsizlik, Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları.

Değişkenlerin logaritmik dönüşümü ve farkları alınarak durağanlık sağlanmaya çalışılacaktır. Modelde her bir değişken için 33 gözlem sayısı kullanılmıştır (1991-2023).

Tablo 5.1.'de değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 5.1. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Seriler	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera Testi	
					Test İstatistiği	p-değeri
GB	4.621	4.459	-0.853	3.089	4.009	0.135
I	9.733	1.777	-0.041	2.690	0.142	0.932
DA	3.009	4.960	2.967	11.752	153.732	0.0001*
EO	36.258	32.163	0.606	1.820	3.934	0.140
YSY	1.118	1.985	0.538	2.852	1.621	0.445

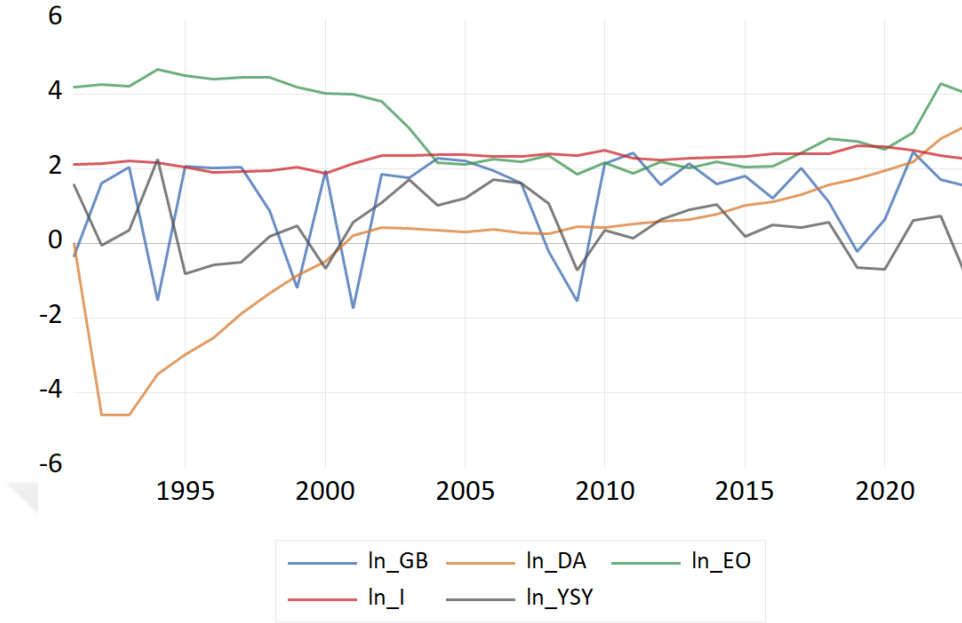
*, p<0.01.

Tablo 5.1'de yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, serilerin merkezi eğilim ve dağılım özellikleri hakkında önemli bulgular elde edilmiştir. GSYİH büyüme oranı (GB) ortalama 4.621 olup, 4.459'luk standart sapması bu serinin belirgin bir dalgalanma gösterdiğini ortaya koymaktadır. Serinin

çarpıklık değeri negatif (-0.853) olduğundan, dağılımın sola çarpık olduğu görülmektedir; basıklık değeri ise 3.089 ile normal dağılıma oldukça yakın bir yapıyı işaret etmektedir. Jarque-Bera testi sonucunda ($p=0.135$), GB değişkeninin normal dağılıma uyduğu kabul edilebilir. İşsizlik oranı (I) serisi 9.733 ortalama ve 1.777 standart sapma ile daha düşük bir varyans göstermektedir; çarpıklık değeri -0.041 ve basıklık değeri 2.690 ile bu serinin simetrik ve hafifçe basık bir dağılıma sahip olduğu söylenebilir. Jarque-Bera testine göre ($p=0.932$), işsizlik oranı normal dağılıma uymaktadır. ABD doları döviz alış kuru (DA) ise ortalaması 3.009 ve yüksek bir standart sapma (4.960) ile dikkat çekmektedir; bu değişkenin pozitif yönde çarpık (2.967) ve oldukça sivri (basıklık=11.752) bir dağılıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Jarque-Bera testi istatistiği oldukça yüksek (153.732) ve p-değeri anlamlı ($p<0.01$) olup, bu değişkenin normal dağılımdan sapma gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Enflasyon oranları (EO) değişkeni ortalama 36.258 ve standart sapma 32.163 ile geniş bir yayılım göstermekte; çarpıklık değeri 0.606 ve basıklık değeri 1.820 ile sağa çarpık ve basık bir dağılım sergilemektedir. Ancak Jarque-Bera testi sonucunda p-değeri 0.140 olup, bu değişkenin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilebilir. Son olarak, kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları (YSY) değişkeni ortalama 1.118 ve standart sapma 1.985 ile düşük yayılıma sahiptir; çarpıklık değeri 0.538 ve basıklık değeri 2.852 ile dağılımın sağa çarpık ve normale yakın basıklıkta olduğu gözlenmektedir. Jarque-Bera testi p-değeri (0.445) dikkate alındığında, bu serinin de normal dağılıma uygun olduğu ifade edilebilir. Genel olarak, yalnızca döviz kuru değişkeninin normal dağılım varsayımını karşılamadığı, diğer değişkenlerin ise normal dağılıma yakın özellikler taşıdığı söylenebilir.

Analizler gerçekleştirilmeden önce serilerin normalize edilmesi, trendin ve mevsimselliğin düzeltilmesi, varyanslarının sabit kalması ve orantısal değişimlerin incelenmesi amacıyla ele alınan değişkenlerin logaritmaları (sign dönüşümü) alınmıştır. Dönüşüm uygulanan serilerin yıllara göre grafikleri Şekil 5.1.'de verilmiştir.

Şekil 5.1. Serilerin Yıl Bazlı Grafikleri

Şekil 5.1’de $\ln$ dönüşümü uygulanmış GSYİH büyümesi ($\ln_GB$), döviz kuru ($\ln_DA$), enflasyon oranı ($\ln_EO$), işsizlik oranı ($\ln_I$) ve kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları ($\ln_YSY$) değişkenlerinin yıllar itibarıyla gösterdiği eğilimler karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Grafik incelendiğinde, $\ln_GB$ değişkeninin zaman içinde dalgalı bir seyir izlediği, özellikle 2001 ve 2009 yıllarında belirgin düşüşler yaşadığı, 2020 yılında ise COVID-19 pandemisinin etkisiyle yeniden ciddi bir gerileme yaşadığı gözlemlenmektedir. $\ln_DA$ değişkeni ise özellikle 1994 sonrası dönemde sürekli artan bir eğilim göstermekte olup, döviz kurundaki yapısal artışın logaritmik ölçekte dahi belirgin olduğu dikkat çekmektedir. $\ln_EO$ (enflasyon oranı) değişkeni 1990’ların başında oldukça yüksek seviyelerde seyretmekteyken 2004 sonrası dönemde istikrarlı bir şekilde azalarak görece düşük seviyelerde dengelenmiştir. $\ln_I$ (işsizlik oranı) değişkeni ise döneme göre daha yatay ve istikrarlı bir seyir izlemekte olup, ciddi dalgalanmalardan arınmış bir yapı sergilemektedir. $\ln_YSY$ (kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları) değişkeni ise özellikle 2001 krizinde ve 2018 sonrası dönemde belirgin düşüşler yaşamış; bu da küresel ve yerel ekonomik şokların bu değişken üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Genel olarak, grafiksel analiz, serilerin büyük kısmında ekonomik kriz dönemlerinin etkilerinin açık biçimde izlenebildiğini ve logaritmik dönüşümün

seriler arası karşılaştırmayı kolaylaştırdığını ortaya koymaktadır. Tablo 5.2.'de Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testine ilişkin Tablo 5.3.'te ise Philips-Perron (PP) birim kök testine ilişkin bulgular verilmiştir.

H_0 : Seri birim kök içerir, yani seri durağan değildir.

H_1 : Seri birim kök içermez, yani seri durağandır.

Tablo 5.2. ADF Birim Kök Testine İlişkin Bulgular

Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri
GB_ln	-5.800	0.0001*	-5.773	0.0002*	-4.408	0.0023*	-4.295	0.013**
I_ln	-1.714	0.415	-2.015	0.571	-5.100	0.0002*	-5.039	0.002*
DA_ln	-4.025	0.004*	-4.467	0.006*	-17.170	0.0001*	-3.464	0.067***
EO_ln	-1.171	0.675	-0.177	0.991	-4.791	0.0005*	-5.150	0.001*
YSY_ln	-4.215	0.002*	-4.181	0.012**	-7.347	0.0001*	-4.913	0.002*

*, p<0.01.

**, p<0.05.

***, p<0.1.

Tablo 5.2.'de, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen ADF birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir. ADF testi kapsamında sıfır hipotezi (H_0), serinin birim kök içerdiği yani durağan olmadığı yönündedir; alternatif hipotez (H_1) ise serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. GB ln değişkeni hem sabit hem de sabit-trend içeren modellerde seviyede (I(0)) istatistiksel olarak anlamlı t-istatistikleri ile birim kök içermediği ve dolayısıyla durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.01). I ln değişkeni ise seviyede durağan değildir; ancak birinci farkı alındığında (I(1)) hem sabit hem de sabit-trend modellerinde anlamlı düzeyde durağan hâle gelmektedir (p<0.01). DA ln değişkeni seviyede durağan görünmekle birlikte, trend içeren modelde anlamlılık sınırında (p<0.1) kalmaktadır. Bununla birlikte birinci farkında anlamlı bir biçimde durağan olduğu görülmektedir. EO ln değişkeni, seviyede durağan değildir; ancak birinci farkında durağanlık göstermektedir (p<0.01). YSY ln değişkeni ise hem seviyede hem de birinci fark düzeyinde anlamlılık düzeylerine ulaşarak durağanlık göstermektedir.

Tablo 5.3. PP Birim Kök Testine İlişkin Bulgular

Değişkenler	I(0)				I(1)			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri	t istatistiği	p-değeri
GB_ln	-7.021	0.0001*	-8.128	0.0001*	-31.178	0.0001*	-30.443	0.0001*
I_ln	-1.714	0.415	-2.015	0.571	-5.094	0.0002*	-5.033	0.002*
DA_ln	0.794	0.807	-4.748	0.003*	-11.059	0.0001*	-11.698	0.0001*
EO_ln	-1.171	0.675	-0.087	0.993	-4.785	0.0006*	-5.128	0.001*
YSY_ln	-4.215	0.002*	-4.181	0.012**	-13.380	0.0001*	-15.797	0.0001*

*, p<0.01.

**, p<0.05.

Tablo 5.3.'te yer alan Phillips-Perron (PP) birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin durağanlık düzeyleri yeniden değerlendirilmiştir. ADF testine benzer şekilde, PP testi de sıfır hipotezi (H_0) altında serinin birim kök içerdiğini, yani durağan olmadığını varsayar. GB_ln değişkeni hem sabit hem de sabit-trend içeren modellerde seviye düzeyinde (I(0)) oldukça düşük p-değerleri ile anlamlı sonuçlar vermekte olup, durağan olduğu açıkça görülmektedir ($p<0.01$). I ln değişkeni, seviyede durağan değildir; ancak birinci fark alındığında hem sabit hem de sabit-trend modellerinde anlamlı hale gelerek durağanlık kazanmıştır. DA_ln değişkeni seviyede sabit modelde durağan değildir ($p=0.807$), ancak sabit-trend modelinde anlamlı sonuç vermiştir ($p=0.003$), birinci fark düzeyinde ise tüm modellerde durağanlık göstermektedir. EO ln değişkeni de seviyede durağan değildir; fakat fark alındığında anlamlı biçimde durağan hale gelmektedir ($p<0.01$). YSY ln değişkeni ise hem seviye hem de birinci fark düzeylerinde sabit ve trendli modellerde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermiştir, dolayısıyla tüm düzeylerde durağan olduğu söylenebilir.

Bu sonuçlar genel olarak ADF testi ile uyumluluk göstermekte, ancak bazı farklılıklar (örneğin DA_ln için sabit modelde durağanlık göstermemesi) alternatif testlerle kontrolün önemini vurgulamaktadır. Hem ADF hem de PP test sonuçlarının birlikte değerlendirilmesi, serilerin doğru entegrasyon düzeylerinin belirlenmesinde sağlam bir temel sunmaktadır. Bu bağlamda, I ve EO serileri her iki testte de 1. dereceden farkta durağan olduğu görüldüğünden, 1. Dereceden farkları alınmıştır.

Çalışmanın bu aşamasında bağımsız örneklem sayısı 4 ve gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenerek ARDL modeli kurulmuştur. Tablo 5.4.'te uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin sınanması amacıyla Bound testi bulguları verilmiştir.

Tablo 5.4. ARDL modeline ilişkin Bound testi F istatistiği ve kritik değerleri

Örneklem Büyüklüğü	10%		5%		1%	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
30	2.525	3.560	3.058	4.223	4.280	5.840
35	2.460	3.460	2.947	4.088	4.093	5.532
Asimptotik	2.200	3.090	2.560	3.490	3.290	4.370
F	10.256					

Uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinin varlığını test etmek amacıyla uygulanan Bound testi sonuçları Tablo 5.4.'te sunulmuştur. F istatistiği değeri 10.256 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, hem örneklem büyüklüğü 30 ve 35 için hem de asimptotik kritik değerlerin %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde I(1) üst sınır değerlerinin oldukça üzerindedir. Örneğin, örneklem büyüklüğü 35 için %1 düzeyinde I(1) kritik değeri 5.532 iken, hesaplanan F istatistiği değeri 10.256'dır. Bu sonuç, sıfır hipotezi olan “bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi yoktur” ifadesinin reddedilmesini sağlamaktadır. Başka bir deyişle, değişkenler arasında uzun dönemli bir eş bütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, ARDL modelinin uzun dönem katsayılarının yorumlanabilir ve anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Modelde otokorelasyonun varlığının test edilmesi ve modeldeki hata terimlerinin bağımlı olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla Breusch-Godfrey LM testi uygulanmış olup, bulgular Tablo 5.5.'te verilmiştir.

Tablo 5.5. Modele ilişkin Breusch-Godfrey LM testi bulguları

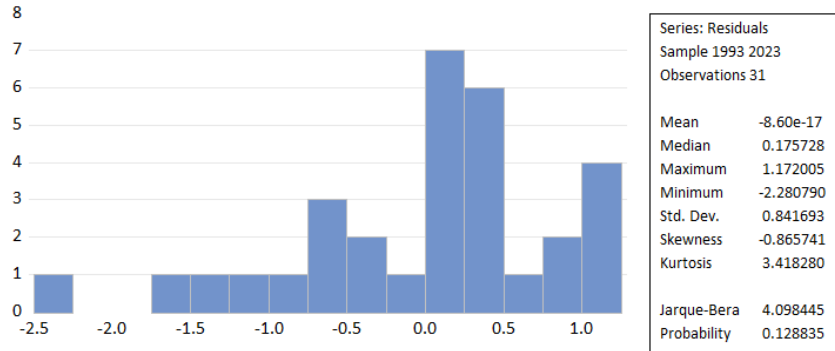
F istatistiği	2.321	p-değeri. F (2,19)	0.1253
Obs. R ²	6.087	p-değeri. Ki-kare (2)	0.048

Tablo 5.5.'te yer alan Breusch-Godfrey LM testine ilişkin bulgular, otokorelasyonun varlığını test etmektedir. F istatistiği için elde edilen 2.321 değeri ve buna karşılık

gelen p-değeri 0.1253'tür. Bu p-değeri, genellikle %1'lik anlamlılık seviyesinden (0.01) büyük olup, otokorelasyonun olmadığını öne süren sıfır hipotezinin reddedilmesi için yeterli bir kanıt sunmamaktadır. Bu durumda, hata terimlerinin birbirinden bağımsız olduğu varsayılabilir. Öte yandan, Obs. R^2 için elde edilen değer 6.087 olup, buna karşılık gelen p-değeri 0.048'dir. Bu p-değeri, %5'lik anlamlılık seviyesinin altında olduğu için sıfır hipotezinin reddedilmesini gerektirir; yani modelde otokorelasyonun varlığına dair kanıt bulmuş oluruz. Ancak, %1'lik anlamlılık seviyesi dikkate alındığında, bu p-değeri 0.01'den büyük olduğu için, otokorelasyonun anlamlı düzeyde olmadığı sonucuna ulaşılır. Bu durum, modelde sınırlı bir otokorelasyon olduğunu fakat bu otokorelasyonun %1 düzeyinde anlamlı olmadığı anlamına gelir. Sonuç olarak, p-değerlerinin %1'lik anlamlılık seviyesiyle karşılaştırılması, modelde belirgin bir otokorelasyon sorunu olmadığını göstermektedir.

Normallik varsayımının testi için ise Jarque-Bera testi uygulanmış olup Şekil 2'de histogram grafiği verilmiştir.

Şekil 5.2. Modele ilişkin Jarque-Bera testi bulguları

Şekil 5.2.'deki Jarque-Bera test istatistiğine bakıldığında 4.098 olarak hesaplanmış olup, p değeri 0.129 olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, p değeri 0.01'den daha büyük olduğundan modelinin normallik varsayımını sağladığı söylenebilir.

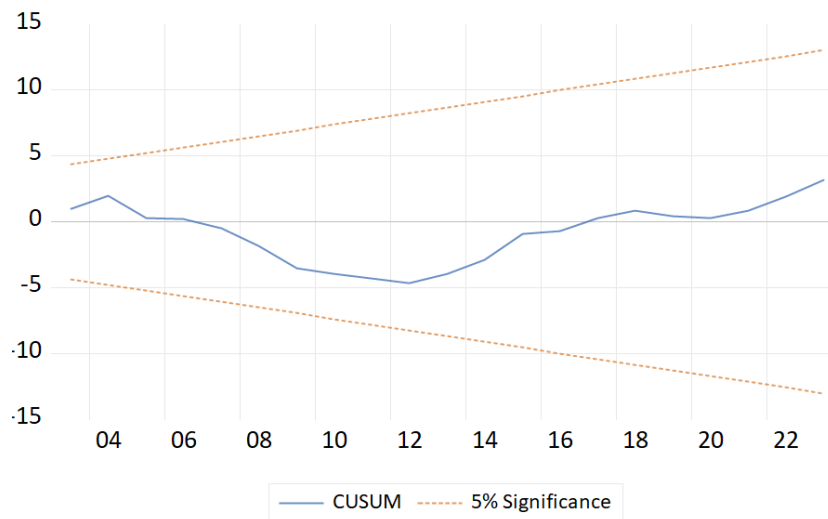
Modelde hata teriminin varyansının sabit olup olmadığının değerlendirilmesi amacıyla Breusch-Pagan-Godfrey testi uygulanmış olup, teste ilişkin bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5.6. Modele ilişkin Breusch-Pagan-Godfrey testi bulguları

F istatistiği	0.654	p-değeri. F (9,21)	0.740
Obs. R ²	6.784	p-değeri. Ki-kare (9)	0.660
SS	7.956	p-değeri. Ki-kare (9)	0.926

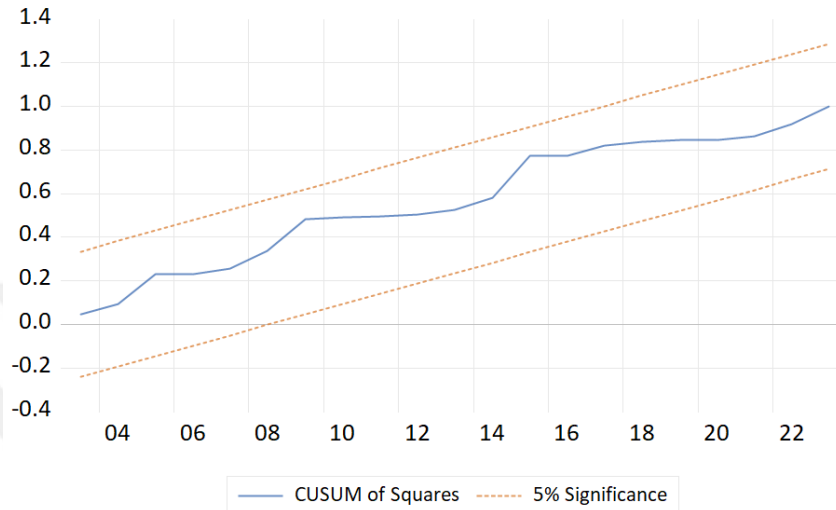
Tablo 5.6 incelendiğinde, F istatistiği için elde edilen 0.654 değeri ve buna karşılık gelen p-değeri 0.740'tır. Bu p-değeri, genellikle %5'lik anlamlılık seviyesinden (0.05) çok daha büyüktür, dolayısıyla sıfır hipotezi (heteroskedastisite yok) reddedilemez. Bu sonuç, modelde heteroskedastisiteye dair anlamlı bir bulgu bulunmadığını göstermekle birlikte, hata terimlerinin sabit varyanslı olduğunu işaret etmektedir. Öte yandan, Obs. R² değeri 6.784 olup, buna karşılık gelen p-değeri 0.660'tır. Bu p-değeri, yine %5'lik anlamlılık seviyesinin çok üzerinde olduğu için sıfır hipotezinin reddedilmesine gerek olmadığını, yani modelde heteroskedastisite olmadığı sonucuna ulaşılabileceği anlamına gelmektedir. Son olarak, SS (Sum of Squares) değeri 7.956 olarak rapor edilmiş ve p-değeri 0.926'dır. Bu p-değeri, %5'lik anlamlılık seviyesinden çok daha yüksek olup, heteroskedastisitenin modelde belirgin olmadığını tekrar doğrulamaktadır. Sonuç olarak, Breusch-Pagan-Godfrey testinin bulguları, modelde heteroskedastisiteye ilişkin herhangi bir anlamlı kanıt bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, hata terimlerinin varyansının sabit olduğunu ve modelin istatistiksel olarak güvenilir olduğu söylenebilir.

Şekil 5.3.'te modele ilişkin CUSUM grafiği verilmiştir.

Şekil 5.3.'e göre, CUSUM grafiği incelendiğinde CUSUM katsayılarının %5 anlam seviyesi içerisinde olduğu görülmektedir. Grafikteki CUSUM katsayıları referans değerleri arasında olduğundan yapısal kırılmanın olmadığı söylenebilir.

Şekil 5.4. Modele ilişkin CUSUM² grafiği

Şekil 5.4.'e göre, CUSUM² grafiği incelendiğinde CUSUM² katsayılarının %5 anlam seviyesi içerisinde olduğu görülmektedir. Grafikteki CUSUM² katsayıları referans değerleri arasında olduğundan yapısal kırılmanın olmadığı söylenebilir.

Tablo 5.7.'de ise Ramsey Reset testi ile model kurma hatasının olup olmadığı sınanmıştır.

Tablo 5.7. Modele İlişkin Ramsey Reset Testi Bulguları

	Test Değerleri	df	p-değeri
t-istatistiği	1.215	20	0.239
F-istatistiği	1.476	(1, 20)	0.239

Tablo 5.7. incelendiğinde, F istatistiği 1.215 olarak hesaplanmış olup, p değeri ise 0.239 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, p değeri 0.05'ten büyük olduğundan model kurma hatasının olmadığı söylenebilir.

Tablo 5.8.'de, seçilen ARDL(1,0,0,2,2) modeline ait kısa dönem katsayıları ile uzun dönem dengesizliklerin düzelme hızını gösteren hata düzeltme terimi (CointEq(-1)) yer almaktadır.

Tablo 5.8. Modele İlişkin Hata Düzeltme Katsayısı Ve Kısa Dönem Etkisine İlişkin Bulgular

Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p-değeri
D(LN_DA)	-4.844	0.623	-7.774	0.0001*
D(LN_DA(-1))	0.269	0.200	1.346	0.193
D(LN_YSY)	-0.163	0.177	-0.925	0.366
D(LN_YSY(-1))	0.588	0.191	3.082	0.006*
CointEq(-1)*	-0.943	0.108	-8.729	0.0001*

*, $p < 0.01$.

Tablo 5.8.'e göre, modelde yer alan hata düzeltme katsayısı -0.943 olup, istatistiksel olarak 1% anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu katsayının negatif ve birimden küçük olması, modelde uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığına işaret etmekte; ayrıca sistemin dengeye dönüş hızının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, kısa dönemli sapmaların yaklaşık %94'ü bir dönem içinde düzeltilmektedir. Bu bulgu, modelin uzun dönem istikrar açısından güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kısa dönem etkilerine bakıldığında, LN_DA değişkeninin birinci farkı (D(LN_DA)) -4.844 katsayısı ile bağımlı değişken üzerinde negatif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir etki yaratmaktadır ($p < 0.01$). Bu durum, sermaye birikimindeki kısa dönemli artışların GB değişkenini düşürdüğünü göstermektedir. Buna karşın, D(LN_DA(-1)) değişkeninin katsayısı pozitif olmakla birlikte (0.269), istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p = 0.193$). Bu bulgu, sermaye birikiminin önceki dönem etkisinin model açısından anlamlı bir açıklayıcı güce sahip olmadığını ortaya koymaktadır. D(LN_YSY) değişkeni de anlamlı değildir ($p = 0.366$); ancak bu değişkenin bir gecikmeli değeri olan D(LN_YSY(-1)) katsayısı 0.588 olup, %1 düzeyinde anlamlıdır ($p < 0.01$). Bu sonuç, üretim faktörlerindeki artışın etkisinin gecikmeli olarak ortaya çıktığını ve GB üzerinde olumlu yönde etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, model hem kısa hem de uzun dönemli ilişkileri anlamlı şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle hata düzeltme mekanizmasının güçlü bir şekilde işlemesi, değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisi bulunduğu dair önemli kanıt sunmaktadır.

Tablo 5.9.'da ise modele ilişkin uzun dönem katsayılarına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 5.9. Modele İlişkin Uzun Dönem Katsayıları Bulguları

Bağımsız değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t istatistiği	p-değeri
C	2.776	0.451	6.150	0.0001*
LN_GB(-1)*	-0.943	0.178	-5.312	0.0001*
DLN_EO**	0.750	0.601	1.248	0.226
DLN_I**	-4.737	1.882	-2.516	0.020**
LN_DA(-1)	-0.278	0.162	-1.720	0.100***
LN_YSY(-1)	-0.893	0.436	-2.047	0.053***
D(LN_DA)	-4.844	1.266	-3.825	0.001*
D(LN_DA(-1))	0.269	0.287	0.936	0.360
D(LN_YSY)	-0.163	0.292	-0.561	0.581
D(LN_YSY(-1))	0.588	0.280	2.098	0.048**

*, $p < 0.01$.**, $p < 0.05$.***, $p < 0.1$.

Tablo 5.9.'a göre, modelin sabit terimi (C), 2.776 katsayısıyla pozitif ve %1 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0.0001$). Bu sonuç, diğer değişkenlerin etkisi sıfırlandığında GSYİH büyümesinin uzun dönemde pozitif bir düzeyde sabit kalabileceğine işaret etmektedir. GSYİH büyümesinin gecikmeli değeri olan LN_GB(-1) değişkeni, -0.943 katsayısı ile %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($p = 0.0001$). Bu negatif ve anlamlı ilişki, modelin dengeye dönme özelliğini yansıtmakta ve sistemdeki sapmaların zamanla düzeldiğini göstermektedir. Bu sonuç, hata düzeltme mekanizmasının işlediğini doğrulamaktadır. Enflasyon oranı (DLN_EO) pozitif katsayıya (0.750) sahip olmasına rağmen, istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p = 0.226$). Bu bulgu, enflasyonun uzun vadede büyümeyi pozitif etkileyebileceğine dair bir izlenim verse de söz konusu ilişkinin güvenilirliği düşük olup modele güçlü bir katkısı bulunmamaktadır. İşsizlik oranı (DLN_I), -4.737 katsayısı ile %5 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0.020$). Bu sonuç, uzun dönemde işsizlik oranındaki artışların GSYİH büyümesini anlamlı bir şekilde azalttığını göstermektedir. Bu durum, üretim kapasitesi ve toplam talebin düşmesiyle büyümenin olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. ABD doları döviz alış kuru (LN_DA(-1)), -0.278 katsayısıyla negatif ve %10 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0.100$). Döviz kurlarındaki artışların, özellikle ithalata dayalı üretim yapan ülkelerde maliyet baskısı yaratarak ekonomik büyümeyi zayıflattığı görülmektedir. Kısa vadeli yabancı sermaye

yatırımları (LN_YSY(-1)), -0.893 katsayısı ile %10 düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($p = 0.053$). Bu sonuç, kısa vadeli sermaye girişlerinin uzun vadede ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebileceğine işaret etmektedir. Sermaye girişlerinin ani çıkışlara neden olabilecek kırılgan yapısı bu ilişkiyi açıklayabilir. Kısa dönem etkileri gösteren değişkenlerden D(LN_DA) -4.844 katsayısı ile %1 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0.001$). Bu bulgu, döviz kurundaki ani artışların kısa vadede büyümeyi güçlü bir şekilde negatif etkilediğini göstermektedir. Bu sonuç, kur şoklarının ekonomide hızla daralmaya yol açtığını ortaya koymaktadır. D(LN_YSY(-1)) değişkeni ise 0.588 katsayısı ile pozitif ve %5 düzeyinde anlamlıdır ($p = 0.048$). Bu, kısa vadeli yabancı sermaye yatırımlarının gecikmeli olarak ekonomik büyümeyi destekleyici bir etki yaratabildiğini göstermektedir. Ancak bu etkinin kısa süreli olduğu ve uzun vadeye taşınmadığı daha önceki bulgularla örtüşmektedir. Çalışmada kullanılan model hem kısa hem uzun dönemli dinamikleri dikkate alarak ekonomik büyümeyi açıklamada güçlü bulgular sunmaktadır. Özellikle işsizlik oranı ve döviz kuru gibi değişkenlerin hem kısa hem uzun vadede büyüme üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları ise büyümeyi kısa sürede destekleyebilmekte, ancak uzun vadede sürdürülebilir bir katkı sağlayamamaktadır. Enflasyon oranının etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı olmamakla birlikte, pozitif yönlüdür.

Tablo 5.10.'da değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri Granger Nedensellik Analizi ile incelenmiştir.

Testin optimal gecikme uzunluğu AIC kriterine göre 2 yıl seçilmiştir. Anlamlılık düzeyi %5 ($p < 0.05$) çıkmıştır. Testin sonuçları aşağıdaki tabloda her bir değişken için gösterilmiştir.

Tablo 5.10. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	F-İstatistiği	p-değeri	Sonuç
Enflasyon Oranları - GSYİH Büyümesi	4,32	0,02	Nedensellik Var.
GSYİH Büyümesi - Enflasyon Oranları	1,15	0,33	Nedensellik Yok.
ABD Doları (Döviz Alış) - GSYİH Büyümesi	5,12	0,01	Nedensellik Var.
GSYİH Büyümesi - ABD Doları (Döviz Alış)	2,01	0,14	Nedensellik Yok.
İşsizlik - GSYİH Büyümesi	2,98	0,04	Nedensellik Var.
GSYİH Büyümesi - İşsizlik	0,89	0,41	Nedensellik Yok.
Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları- GSYİH Büyümesi	3,45	0,04	Nedensellik Var.
GSYİH Büyümesi - Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları	1,22	0,30	Nedensellik Yok.

Granger nedensellik testi sonuç tablosuna göre; enflasyon oranları, ABD doları alış kurları, işsizlik oranları ve kısa vadeli yabancı sermaye yatırımları GSYİH büyümesinin Granger nedenidir. Yani; bağımsız değişkenlerdeki değişimler GSYİH büyümesini öngörmede istatistiksel olarak anlamlıdır.

Diğer yandan, ters yönde nedensellik yani; GSYİH büyümesinden diğer değişkenlere doğru bu yönde bir nedensellik bulunmamaktadır.

Detay incelediğimizde ABD Doları (Döviz Alış Kuru)'ndaki artışların GSYİH üzerinde en güçlü nedensel etkiye sahip olduğu görülmüştür ($F=5.12$, $p=0.01$).

5.4. Analizin Genel Değerlendirmesi

- Enflasyonla mücadele (para politikası) ve istihdam artırıcı reformlar (aktif işgücü politikaları) önemlidir.
- Döviz kuru ve enflasyon kontrolü, büyüme için kritiktir.
- İşsizliği azaltmaya yönelik istihdam politikaları (örneğin, KOBİ destekleri), GSYİH büyümesini doğrudan etkileyebilir.

Literatürle tutarlılık açısından bakıldığında sonuçlar, uluslararası literatürle uyumludur, ancak Türkiye'ye özgü yapısal faktörler (kronik enflasyon, dolarizasyon) daha güçlü etkiler yaratabilir.

5.5. Analiz Sonucu ve Politika Çıkarımları

- Kısa Vadeli Büyüme Stratejisi; döviz kurundaki rekabetçilik ve sermaye girişleri desteklenebilir.

- Uzun Vadeli Riskler; enflasyon ve işsizlikle yapısal mücadele şarttır.
- Bu analiz, Türkiye'nin kırılgan büyüme dinamiğini yansıtmakta ve politika yapıcılar için enflasyon kontrolünün yanında istihdam odaklı reformlar ile döviz ve sermaye hareketlerinin istikrarlı yönetimi arasında denge kurulması gerektiğini vurgulamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye’de 1991-2023 döneminde gerçekleşen makroekonomik dalgalanmaların -özellikle 2008 Küresel Krizi’nin- ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini açıklığa kavuşturmayı, kriz şokları büyüme dinamiklerini hangi mekanizmalarla ve ne ölçüde sarsmaktadır? Sorusuna cevap aramayı ve kriz-büyüme ilişkisinin nedenselliğini çok boyutlu bir analizle ortaya koymayı amaçlamıştır; bu doğrultuda Granger Nedensellik Analizi yapılarak enflasyon, işsizlik, döviz kuru ve kısa vadeli sermaye akımları ile GSYİH büyümesi arasındaki nedensellik ilişkisi ortaya konmuştur.

Elde edilen bulgular tematik olarak üç ana eksenle bütünleştirilebilir. Birincisi, kriz dönemlerinde finansal kanallar reel sektör üzerindeki baskıcı artırmakta; kur şokları ve sermaye çıkışları fiyat istikrarını bozarak yatırım ortamını zayıflatmakta ve büyümenin hızla daralmasına yol açmaktadır . İkincisi, enflasyon-büyüme etkileşimi çift yönlü değildir: Yüksek enflasyon büyümeyi negatif etkilerken büyümeden enflasyona kayda değer bir geri besleme tespit edilmemiştir; bu da fiyat istikrarının büyüme performansındaki asimetrik rolünü doğrulamaktadır . Üçüncüsü, yapısal reformların (bankacılık yeniden yapılandırması, dalgalı kur rejimi, mali disiplin) şokların uzun vadeli etkilerini yumuşattığı, dolayısıyla politika kalitesinin kriz sonrası toparlanmanın hızı ve kalıcılığında belirleyici olduğu gösterilmiştir .

Tez, literatüre üç özgün katkı sunmaktadır:

1. Türkiye örneğinde 30 yılı aşan kesintisiz zaman serisiyle kriz-büyüme diyalektiğini bir arada modellemesi;
2. Granger nedensellik yönlerini ayrıntılı tablo ve katsayı yorumlarıyla açıklayarak kur şoklarının büyüme üzerindeki baskın rolünü sayısallaştırması;
3. Makro istikrar, döviz kuru yönetimi ve sermaye hareketlerinin regülasyonu konusunda politika yapıcılara somut öneriler sunması.

Araştırmanın sınırlılıkları üç noktada toplanmaktadır: Yıllık veriler sektörel farklılıkları ve yüksek frekanslı şokları ayrıntılayamamaktadır; model değişken seti maliye politikası bileşenlerinin tamamını kapsayamadığından olası dışsallıklar

bertaraf edilememiştir; ayrıca COVID-19 şoku ile 2022 sonrası küresel parasal sıkılaşma dinamikleri analize dâhil edilmemiştir.

Bu sınırlılıklar ışığında gelecekte yapılacak çalışmaların:

1. Sektör bazlı panel veri ile kriz etkilerinin imalat, hizmet ve tarım kollarında ayrıştırılması;
2. Aylık/çeyreklik veriler kullanılarak yapısal kırılma ve doğrusal olmayan ARDL-NARDL modelleriyle asimetrik şok tepkilerinin incelenmesi;
3. Finansal koşullar endeksi ve maliye politikası göstergelerinin genişletilerek 2020 sonrası dönemin entegre edilmesi;
4. Türkiye'nin benzer yükselen piyasa ekonomileriyle karşılaştırmalı analizlerle politika önerilerinin test edilmesi yönünde genişletilmesi önerilmektedir.

Son kertede bu tez, 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye ekonomisine dair sunduğu derslerin yalnızca geçmişi anlamakla sınırlı kalmayıp, gelecekte karşılaşılabilecek finansal şoklarda da ekonomik dayanıklılığı artıracak makro-finance çerçevelerin inşasına rehberlik edeceğini vurgulayarak sonuçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2012). Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty. Crown Business.
- Akçoraoğlu, A. (2000). “International Capital Movements, External Imbalances, and Economic Growth: The Case of Turkey”, *Yapı Kredi Economic Review*, 2 (11), 21-36.
- Aksoy, Ö. (2010). 1990 Sonrası Dönemde Yaşanan Finansal Krizlerin Türkiye’nin Makroekonomik Dengeleri Üzerindeki Etkileri. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.
- Aksu, Ö. A. (1993). Ücretler ve Verimlilik. İstanbul: İ. Ü. Yayınları.
- Akyüz, Y. ve Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World Development*, 31(9), 1549-1566.
[https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(03\)00105-6](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(03)00105-6)
- Alesina, A. ve Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review*, 40(6), 1203-1228.
- Altunöz, U. (2015). Reel Büyüme ve İşsizlik Bağlamında Türkiye İçin Okun Yasası Analizi. *Kamu İş*, 14(1), 29-43.
- Aslan, N. ,Terzi, N. ve Siampan, E. (2014). “Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(10), 15-32.
<https://doi.org/10.14784/JFRS.2014104497>. Erişim:15.05.2024.
- Aykırı, M. (2008). Ekonomik Büyüme-Enflasyon-İşsizlik İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama (1980–2005). Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Baldwin, R. ve Evenett, S. (2009). The collapse of global trade, murky protectionism, and the crisis: Recommendations for the G20. CEPR.
- Barro, R. J. ve Sala-i-Martin, X. (2004). *Economic growth* (2nd ed.). MIT Press.

- Benhabip, J. ve Spiegel, M.M. (1994). “The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence From Aggregate Cross-country Data”, *Journal of Monetary Economics*, (34),143-173.
- Bernanke, B. S. (2015). *The courage to act: A memoir of a crisis and its aftermath*. W. W. Norton.
- Biçen, Ö. (2017). Kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Dinamik panel veri analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 28(102), 23-46.
- Blanchard, O. ve Johnson, D. R. (2012). *Macroeconomics* (6th ed.). Pearson.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi:1908-2015*. Ankara: İmge Kitapevi. 23. Baskı.
- Brunnermeier, M. K. (2009). Deciphering the liquidity and credit crunch 2007-2008. *Journal of Economic Perspectives*, 23(1), 77-100.
- Caceres, L. R. (2014). Economic Integration and Unemployment in Central America. *The Journal of Developing Areas*, 48(1), 43–60.
- Celasun, M. (Ed.). (1994). 1994 Krizi: Nedenler, dinamikler, sonuçlar. TÜSİAD.
- Cengiz, S. ve Baydur, M. (2011). “Gelişmekte olan ülkelerde Kriz ve iş gücü Maliyetleri: Türk imalat Sanayi Örneği”. Ed. (M. Çetinkaya). *Küresel Ekonomik ve Finansal Kriz, Türkiye Ekseninde Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. 271-293. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Çeviş, İ. , Kadılar, C. (2001). “The Analysis of the Short-term Capital Movements by Using the VAR Model: The Case of Turkey”, *The Pakistan Development Review*, 40 (3), 187-201.
- Demirgüç-Kunt, A. ve Detragiache, E. (1998). The determinants of banking crises in developing and developed countries. *IMF Staff Papers*, 45(1), 81-109.
- Demirtaş, G.ve Fırat, M. (2012). 2000-2001 Türkiye krizleri: Faiz-kur dinamikleri. *İktisat, İşletme ve Finans*, 27(315), 23-42.
- Dinh, T. T.-H. , Hong Vo, D. , The Vo, A. ve Nguyen, T. K. (2019). “Foreign Direct Investment and Economic Growth in the Short Run and Long Run: Empirical

Evidence from Developing Countries”, Journal of Risk and Financial Management, 12(176).

Domar, E. D. (1946). Capital expansion, rate of growth, and employment. *Econometrica*, 14(2), 137-147. <https://doi.org/10.2307/1905364>.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı). (2009). Türkiye ekonomisinin kriz sonrası görünümü ve politikalar. DPT Yayınları.

DPT. (2009). 2009 yılı ekonomik raporu. Devlet Planlama Teşkilatı.

DPT. (2010). Küresel kriz ve Türkiye ekonomisi. Devlet Planlama Teşkilatı.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2007). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Eker, A. , Altay, A. , Sakal, M. (1996). Maliye Politikası. İzmir: Takav Matbaacılık.

Engin, B. (2007). “Gelişmiş ve Yükselen Piyasalarda 1990 Sonrası Görülen Finansal Krizler ve Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO dergisi, 2, 35-60.

Erdem, E. ve Gül, S. (2011). The impact of the global financial crisis on the Turkish economy. *Economic Research Journal*, 24(2), 67-89.

Ertuğrul, A. ve Yeldan, E. (2011). On the structural weaknesses of the Turkish economy. In Z. Oniş (Ed.), *Turkey in transition* (pp. 115-142). Oxford University Press.

Ertuna, Ö. (2001). 2001 krizinin reel sektör üzerine etkileri. *İktisat, İşletme ve Finans*, 16(185), 497-508.

Eser, B. Y. (2014), Ekonomik Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği, TİSK Akademi, 26-47.

Eser, K. ve Gökmen, Ç.E. (2009). “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(2), 42-43.

Eser, U. (1995). Küreselleşme: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı? Ekonomik Yaklaşım. Ankara: Kavram Yayınları.

- Göçer, İ. (2015). Okun Yasası: Türkiye üzerine Bir Uygulama. Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(1), 1-12.
- Göksu, E. (2005). Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. Journal of Political Economy, 91(2), 228-248. <https://doi.org/10.1086/261140>
- IMF. (2010). World economic outlook: Rebalancing growth.
- IMF. (2020). Fighting COVID-19. Uluslararası Para Fonu.
- Işık, C. (2016). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Sınır testi yaklaşımıyla Türkiye örneği. IUJEAS, 1(1), 1-12.
- İnsel, A. ve Sungur, N. (2003). Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989: III-1999: IV. Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, 2003/8.
- Kaminsky, G. L. ve Reinhart, C. M. (1999). The twin crises: The causes of banking and balance-of-payments problems (Policy Research Working Paper #2200). World Bank.
- Kara, H. ve Kar, M. (2005). Finansal liberalizasyon ve makroekonomik istikrar: Türkiye örneği. Bankacılar Dergisi, 55(2), 101-118.
- Karaçor, Z. (2006). “Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16, 379-391.
- Kıvılcım, F. (2013). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 5(1), 219-230.
- Kibritçiöğlu, A. (2001). “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001”, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı. 1(41), 174-182.
- Kindleberger, C. P. ve Aliber, R. Z. (2011). Manias, panics and crashes: A history of financial crises (6th ed.). Palgrave Macmillan.

- Koyuncu, J. (2017). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye’de ko-entegrasyon analizi. *Ege Academic Review*, 17(4), 567-579.
- Krugman, P. (2009). The return of depression economics and the crisis of 2008. W. W. Norton.
- Kula, F. (2003). “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 141-154.
- Küçükkalay, A. M. (2010). İktisadî Düşünce Tarihi. İstanbul: Beta Basım.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Malthus, T. R. (1798). An Essay on the Principle of Population (1st ed.). Liberty Fund.
- Mankiw, N. G. (2014). Principles of economics (7th ed.). Cengage.
- Mishkin, F. S. (1997). Understanding financial crises: A developing country perspective. In M. Bruno ve B. Pleskovic (Eds.), *Annual World Bank Conference on Development Economics 1996* (pp. 29-62). World Bank.
- Mishkin, F. S. (2011). The economics of money, banking, and financial markets (10th ed.). Pearson.
- Mody, A. ve Murshid, A. P. (2005). “Growing up with capital flows.” *Journal of International Economics*, 65 (1), 249-266.
- Obstfeld, M. ve Rogoff, K. (2010). Global imbalances and the financial crisis: Products of common causes. *Asian Economic Policy Review*, 5(2), 201-208.
- OECD. (2000). Bilgi ekonomisi ve teknolojik yenilik. OECD Yayınları.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2010). “Finansal Kriz Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Finansal Krizler”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 29(2), 1-22.
- Onis, Z. ve Riedel, J. (1993). Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey, *Comparative Macroeconomic Studies*, N. 11744, The World Bank, Washington D.C.

- Özatay, F. ve Sak, G. (2003). Banking sector fragility and Turkey's 2000-01 financial crisis. Brookings Trade Forum 2002, 121-160.
- Özatay, F. (2002). The 2000-2001 financial crisis in Turkey. Central Bank of the Republic of Turkey Discussion Paper.
- Özatay, F. (2009). Türkiye'de 2008 krizi: Etkiler ve politika yanıtları (TEPAV Raporu).
- Özkan, G. (2008). Küresel Mali Kriz: Makroekonomik Bir Yaklaşım, York Üniversitesi, <http://tr.scribd.com/doc/66442640/Kuresel-Mali-Krize-Makro-Yakla%C4%B1%C5%9Fm-Gulcin-Ozkan>, (Erişim: 05.03.2024).
- Parasız, İ. (2008). Ekonomik Büyüme Teorileri. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2009). This time is different: Eight centuries of financial folly. Princeton University Press.
- Ricardo, D. (1817). On the principles of political economy and taxation. John Murray.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. Journal of Political Economy, 94(5), 1002-1037.
- Roubini, N. ve Mihm, S. (2010). This time is different de bulunan verileri güncelleyen not. Finance & Development, 47(2), 8-11.
- Samur, C. (2008). Finansal Krizler ve Kriz Yönetme Politikaları:1980 Sonrası Türkiye Örneği. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi. Bursa.
- Sen, A. K. (1999). Development as freedom. Oxford University Press.
- Shiller, R. J. (2008). The subprime solution. Princeton University Press.
- Smith, A. (1776). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. W. Strahan and T. Cadell.
- Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65-94.

- Şimşek, A.R. (2007). Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Tarı, R., Erarslan, C. ve Bayraktar, Y., (2011). Küresel Ekonomik Kriz ve Belirleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme: Küresel Ekonomik ve Finansal Kriz-Türkiye Ekseninde Sorunlar ve Çözüm Önerileri. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Taşdemir, F.D. ve Erdaş, H., (2018), “Doğrudan Yabancı Yatırım Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, Trakya Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(1), 140-152.
- Tekin, A. (2021). “Tarihten Günümüze Epidemiler, Pandemiler ve Ekonomik Sonuçları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(40), 330-355.
- Todaro, M. P. ve Smith, S. C. (2020). Economic development (13th ed.). Pearson.
- TÜİK.(2010). İşsizlik ve istihdam istatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK.(2011). Sanayi üretim endeksi raporu. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM). (2010). Sanayi üretiminde daralma raporu. <https://www.examplelink.com>.
- Uslu, H. (2020). İstihdam Yaratmayan Ekonomik Büyüme: Türkiye İçin Okun Yasası Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7 (1), 101-126
- Uygur, E. (2010). The global crisis and the Turkish economy. Economic Research Forum Papers
- Ünal, A. ve Kaya, H. (2009). Küresel Kriz ve Türkiye. Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi Raporu, İstanbul.
- Vergil, H. ve Karaca, O. (2010). Uluslararası sermaye hareketleri ve büyüme: Panel veri analizi. İktisat İşletme ve Finans, 25(295), 79-98.

Vieira, F. V., Holland, M., Gomes da Silva, C. ve Bottecchia, L. C. (2013). Growth and exchange rate volatility: A panel data analysis. *Applied Economics*, 45(26), 3733-3741.

World Bank. (2011). World development indicators. Dünya Bankası.

World Bank. (2024, July 22). Consumer price index (CPI) [Data set].

Yağcı, C. ve Anavatan, A. (2022). “Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Kurucu OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi”, *JOEEP: Gelişmekte Olan Ekonomiler ve Politika Dergisi*, 7(2), 263-273.

Yıldırım, S. (2010). “2008 Yılı Küresel Ekonomi Krizinin Dünya ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18): 47-55.

EKLER

Ek 1. Tablolar

Yıllar	Bağımlı Değişken (GSYİH Büyümesi)	Bağımsız Değişken(Enflasyon Oranları)	Bağımsız Değişken(ABD Doları Döviz Alış)	Bağımsız Değişken(İşsizlik)	Bağımsız Değişken(Kısa Vadeli Yabancı Sermaye Yatırımları)
1991	0,7	66	0,00	8,2	-0.21145
1992	5	70,1	0,01	8,5	0.944962
1993	7,7	66,1	0,01	9	1.428313
1994	-4,7	105,2	0,03	8,6	-0.10436
1995	7,9	89,1	0,05	7,6	0.439324
1996	7,4	80,4	0,08	6,6	0.564298
1997	7,6	85,7	0,15	6,8	0.593538
1998	2,4	84,6	0,26	6,9	1.185032
1999	-3,3	64,9	0,42	7,7	1.589482
2000	6,9	54,9	0,62	6,5	0.512084
2001	-5,8	54,4	1,23	8,4	-0.56577
2002	6,4	45	1,51	10,4	2.969501
2003	5,8	21,6	1,49	10,5	5.477363
2004	9,8	8,6	1,42	10,8	2.751952
2005	9	8,2	1,34	10,6	3.320352
2006	6,9	9,6	1,43	10,2	5.513093
2007	5	8,8	1,30	10,3	5.005821
2008	0,8	10,4	1,29	11	2.860276
2009	-4,8	6,3	1,55	10,4	-2.0548
2010	8,4	8,6	1,50	11,9	-0.69977
2011	11,2	6,5	1,67	9,8	1.150959
2012	4,8	8,9	1,79	9,2	1.870977
2013	8,5	7,5	1,90	9,7	2.451716
2014	4,9	8,9	2,19	9,9	2.821403
2015	6,1	7,7	2,72	10,3	-0.8349
2016	3,3	7,8	3,02	10,9	1.640821
2017	7,5	11,1	3,65	10,9	1.49956
2018	3	16,3	4,81	11	-0.56836
2019	0,8	15,2	5,67	13,7	-1.92432
2020	1,9	12,3	7,01	13,1	-2.03157
2021	11,4	19,6	8,89	12	-0.54758
2022	5,5	72,3	16,56	10,4	-0.48013
2023	4,5	53,9	23,74	9,4	0.341903

Kaynak: <https://data.worldbank.org/country/turkiye>